

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

**УКРАЇНСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ:
РЕАЛІЇ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ**

Збірник наукових праць

Видається з 1998 р.

Випуск 27

Львів
Видавництво Львівської політехніки
2015

ББК ЮЗ (2=Ук)+Ф01(2Ук)+ТЗ(2Ук)0-45

У збірнику наукових праць розглянуто різні аспекти суспільно-політичного розвитку України, особливості вітчизняного та зарубіжного державотворчого процесу, основні тенденції розвитку міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу.

Для державних, політичних, громадських діячів, науковців та студентів.

*Рекомендовано Вченою радою Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 11 від 24.03.2015 р.)*

Редакційна колегія:

Павлюк Степан, д-р іст. наук, професор, академік НАН України (Інститут народознавства НАН України), голова редколегії;

Турчин Ярина, д-р політ. наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»), заступник голови редколегії;

Литвин Микола, д-р іст. наук, професор (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича) – заступник голови редколегії;

Бучин Микола, канд. політ. наук, доцент (Національний університет «Львівська політехніка»), відповідальний секретар;

Гетьманчук Микола, д-р іст. наук, професор (Львівський державний університет внутрішніх справ);

Денисенко Валерій, д-р політ. наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Климанська Лариса, д-р політ. наук, доцент (Національний університет «Львівська політехніка»);

Романюк Анатолій, д-р політ. наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Гулай Василь, д-р політ. наук, доцент (Національний університет «Львівська політехніка»);

Петрушенко Віктор, д-р філос. наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»);

Піча Володимир, д-р соціол. наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»);

Хома Наталія, д-р політ. наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Луцишин Галина, д-р політ. наук, доцент (Національний університет «Львівська політехніка»)

Збірник наукових праць «Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку» є фаховим виданням в галузі політичних наук (постанова Президії Вищої атестаційної комісії України, протокол № 2-05/9 від 14.11.2001 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації, серія КВ № 9284 від 25.10.2004 р.

*Відповідальний за випуск Бучин Микола, канд. політ. наук, доцент
(Національний університет «Львівська політехніка»);
Науковий редактор Турчин Ярина, д-р. політ. наук, професор
(Національний університет «Львівська політехніка»)*

Адреса редколегії:

79013, Львів-13, вул. С. Бандери, 12
Національний університет «Львівська політехніка», кафедра політології
та міжнародних відносин

Веб-сторінки Збірника:

http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/ (на сторінці Наукова періодика України);

http://vlp.com.ua/periodicals/collections/ukr_nac (на сторінці Видавництва Національного університету «Львівська політехніка»).

© Національний університет
«Львівська політехніка», 2015

© Інститут народознавства, Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК: 261.7 (477)

Оксана Волинець

Національний університет «Львівська політехніка»

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА ПРО ДЖЕРЕЛА СУЧАСНОЇ КРИЗИ ЦІННОСТЕЙ

© Волинець О., 2015

Проаналізовано точку зору Католицької Церкви на стан та витоки сучасної кризи універсальних цінностей у плюралістичних суспільствах Західної Європи. На основі системного підходу, структурно-функціонального методу та контент-аналізу досліджено негативний вплив матеріалістичного, утилітарного світогляду на розвиток соціально-політичної дійсності та проблему гарантування та дотримання прав людини та її гідності.

Ключові слова: Католицька Церква, цінності, криза, справедливість гідність людини, суспільство.

Oksana Volynets

CATHOLIC CHURCH ABOUT SOURCES OF MODERN VALUE CRISIS

© Volynets Oksana, 2015

This particular research analyses the Catholic Church's position on the sources of modern universal value crisis in pluralistic societies. It has been analysed the recognition of threats to human rights, which are fraught with modern materialistic society based on the principles of utilitarianism and commercialism. They were made on the basis of a systematic approach, structural-functional analysis method and content analysis. Within this context, there was given the review of postulates in which Catholic Church gives its understanding of human rights and dignity.

Exploring the observance of human values in modern society and their references, we have analysed nine aspects that are the sources of the present crisis of values. At the same time, they are causing crisis depression, which by itself calls into question the very concept of justice.

We analyse the interdependence of secularization and greediness as its consequence. Also we discover the greed approach to the interpretation of the concept of universal values. It is noted that the transfer of the religious dimension of every single human being in the plane of individual choice and exclusion of religious principle of social life is not conducive to respect universal values. Meanwhile, it denies the importance of the religious factor in the formation of modern European societies.

Exploring the origins of stress in modern Europe and threats to the preservation of peace, there was done the analysis of four principles of human society arising from the

Catholic Church postulates which had been proposed by Pope Francis. Those can become a versatile tool to overcome the negative effects of the current crisis of values.

Key words: Catholic Church, values, crisis, justice, human dignity, and society.

Сьогодні перед усім глобалізованим світом надзвичайно актуально постає питання побудови суспільного устрою, що ґрунтується на засадах справедливості та визнання найвищою цінністю людську особу. Однак через домінування в сучасному світі виключно критерію власності і корисності, людина, її гідність і права, а також універсальні цінності наражаються на серйозну небезпеку абсолютного ігнорування, що ставить під сумнів саме поняття справедливості. Християнська антропологія трактує поняття справедливості, як «постійне і тверде бажання віддати Богові і ближньому те, що їм належить» [7, С. 429]. З суб'єктивного погляду справедливість втілюється у поведінці, в основу якої покладено прагнення бачити в іншому особу, натомість з об'єктивної точки зору вона становить головний критерій моральності міжособистісного і суспільного середовища.

Джерельною базою для написання роботи стали основні документи Католицької Церкви на суспільну тематику, серед яких: Катехизм Католицької Церкви, енцикліки та Апостольські послання Римських Архієреїв, праці провідних католицьких вчених, зокрема, Ж. П. Віллема, Й. Гьофнера, К. Коха, Ю. Майки, Й. Ратцінгера, у яких велику увагу приділено дослідженню витоків кризи універсальних цінностей в сучасних плюралістичних суспільствах. Для дослідника вони становлять особливий інтерес, оскільки рекомендації, що містяться у цих документах, можуть бути корисними для подолання сучасної кризи універсальних цінностей в Україні. Однак недослідженим залишається питання згубного впливу тероризму та гібридних війн на дотримання універсальних цінностей, яке набрало в сучасних реаліях в Україні особливо гострого характеру.

Мета роботи – проаналізувати точку зору Католицької Церкви на сучасний кризовий стан універсальних цінностей у плюралістичних суспільствах, дослідити позиції католицизму щодо суспільно-політичних, моральних та духовних джерел кризи та шляхів її подолання.

Перетворення світу – це нагальна потреба, своєрідний знак часу, відповіддю на який має бути насамперед взаємна любов як найпотужніше знаряддя змін на особистісному та суспільному рівнях. Основний закон людської досконалості, а отже, опосередковано і перетворення світу, – це заповідь любові. Ця заповідь має стати остаточним мірилом і принципом розвитку людських відносин. Значення та цінність людської особи, її суспільних відносин і діяльності у світі беруть свої початки у тринітарній Любові, яка була отримана через Одкровення. Позиція Католицької Церкви у тлумаченні універсальних цінностей, які походять з Одкровення і людської природи, відзначається послідовністю і постійним оновленням, вона не залежить від різних культур, ідеологій, поглядів, а є постійним вченням, яке ґрунтується на власних принципах, критеріях судження та напрямках дій, водночас будучи відкритою та здатною оновлюватись під впливом нових речей. Вчення Католицької Церкви постійно зазнає необхідних і вчасних модифікацій, спричинених історичними змінами і безперервним потоком подій, які позначаються на житті людей і суспільств, при цьому не змінюючи під їх впливом свою природу. Не закриваючись і не ховаючись від світу, Церква звертається до людини в екзистенціальних та історичних умовах її життя, вказуючи шлях справедливості і миру. Вона не намагається вписати соціально-політичну дійсність у жорстку схему [13, С. 259], а швидше є джерелом новаторства і творчості. Відтак «методом Церкви є повага свободи за незмінного визнання трансцендентності гідності людської особи» [13, С. 259]. Неможливість людини пізнати свою сутність як творіння породжує тоталітарні системи, які принижують усіх і не визнають людину як таку. «Заперечення морального принципу, заперечення органу пізнання, який ми називаємо совістю і який стоїть понад усілякими спеціалізаціями, – зазначає Й. Ратцінгер, – заперечує саму людину» [12, С. 47].

Аналізуючи небезпеки посткомуністичної доби, Іван Павло II виділяв три основні загрози, які можуть виникати в майбутньому, зокрема: повернення тоталітаризму і авторитаризму; зростання суспільних взаємовідносин, що ґрунтується на споживацьких засадах; поява нових форм

релігійного та ідеологічного фундаменталізму [9, С. 453]. Зіставляючи системи універсальних, традиційних для Європи цінностей та утилітарних цінностей, Іван Павло II зауважував, що наступальний і навіть агресивний вплив споживацтва як явища, як способу життя є недостойним і шкідливим для фізичного і духовного життя людини саме «тому, що в розвинених країнах ведеться інколи перебільшена пропаганда чисто утилітарних цінностей, збуджуючи інстинкти і непереборне прагнення негайного задоволення всіх бажань, що утруднює визнання ієрархії істинних цінностей людського існування» [13, С. 231].

Утилітаризм таїть в собі серйозні небезпеки, які загалом можна охарактеризувати як хворобу процвітаючих суспільств. Серед джерел «хвороби» матеріалістичного суспільства папа Іван Павло II виділяв такі: 1) втрата сенсу життя і прагнення не до духовного удосконалення, а до отримання все більших матеріальних благ; 2) екологічна проблема, для якої характерний не лише шкідливий вплив на оточуюче середовище, а й нищення суспільного середовища; 3) криза моральності, втрата цілісного бачення людини, яке б охоплювало усі сфери її буття і всю сукупність матеріальних і духовних цінностей, завдяки яким людина знаходить себе і своє місце у світі [9, С. 454–455]. Натомість абсолютизація науково-технічного прогресу та «дарованих» ним матеріальних благ приводить людину до «відчуження, коли мета і засоби міняються місцями» [13, С. 250]. Коли людина не вбачає сама в собі та іншому найвищої цінності, вона втрачає можливість відчутти повною мірою свою людськість і стає нездатною до солідаризації з іншими людьми [13, С. 250]. Виходом із ситуації є повернення до визнання трансцендентної сутності людини та побудова суспільного устрою, що ґрунтується на засадах «зобов'язуючої етики», що стане гарантом справжнього гуманізму [5, С. 32].

У праці «Пам'ять та ідентичність» Іван Павло II зауважував, що у XX ст. в умовах конкуренції між «трьома світами», Церква відчула потребу по-іншому формулювати своє суспільне завдання. Якщо у Західній Європі («перший світ» – капіталістичний) церква наголошувала на дотриманні справедливості в умовах соціального прогресу, натомість у відносинах зі Східною Європою («другим світом» – комуністичним) церква стала на позицію оборони прав людини і прав націй. Щодо «третього світу» – країн, що розвиваються, Церква активно включилася у процес викриття несправедливості у розподілі благ між окремими групами та цілими регіонами (Північ – Південь) [6, С. 126]. Безумовно, така позиція Католицької Церкви продемонструвала її готовність до постійного і послідовного обстоювання гідності людської особи, зауважимо, не лише християн-католиків.

Сьогодні у більшості держав світу утвердилось переконання в тому, що демократія, хоч і не здатна створити ідеальне суспільство, однак вона є тією системою правління, яка найадекватніше відповідає запитам суспільства, оскільки у ній якнайповніше гарантуються людські свободи та дотримуються права людини. Метою спільноти оголошується забезпечення права особи на реалізацію своєї свободи. При цьому сама спільнота не є абсолютною цінністю. Її завдання полягає у забезпеченні особі права на гідне існування та користування свободою. Індивідуальна свобода, яка перебуває за межами ієрархії свобод, може бути безмістовною і навіть антигуманною. Отже, «людській свободі потрібен сенс. Він полягає у тому, щоб забезпечити права людини, а точніше – блага спільноти та блага особи» [12, С. 55].

Згідно з позицією Католицької Церкви, захист гідності особи виводиться із трьох постулатів:

– лише окрема особа є субстанцією, а суспільство – це лише впорядкована і відносна єдність, яка є сукупністю суспільно-політичних відносин. Суспільство не існує поза окремими людьми та незалежно від них;

– першочерговість спільного блага стосовно блага окремої людини дійсна лише тоді, коли людина як член певного організованого соціуму має щодо нього конкретні зобов'язання;

– остаточною метою суспільного буття кожної людини є її вдосконалення [5, С. 57–58].

Аналізуючи стан дотримання людських цінностей та джерела «випаровування цінностей», кардинал Курт Кох виділяє дев'ять аспектів сучасного суспільства:

– плюралізм цінностей і конкуренція цінностей: плюралістичне суспільство;

– байдужість до цінностей і домінування певної цінності: суспільство з нейтральним світоглядом:

- успіх як найвища цінність і прикре становище неуспішних: суспільство успіху;
- катастрофічний брак жіночих цінностей: переважно патріархальне суспільство;
- приватизація цінностей: диференційоване суспільство;
- стійкий імунітет проти етичних цінностей: технізоване суспільство;
- товарні стосунки чи товариські стосунки: телевізоване суспільство;
- інституалізація людських цінностей: професіоналізоване суспільство;
- зникнення авторитаризму і високий рівень індивідуалізму: вільне суспільство [8, С. 103–122].

Враховуючи сказане, можна констатувати, що у сучасних європейських суспільствах людські цінності перебувають у кризовому стані і потребують пошуку засобів та новітніх методів їх порятунку і відродження. У цьому контексті особливо актуально постає питання пошуку оптимальних моделей співпраці держави, суспільства та Церкви у руслі відновлення втрачених у ході історичного розвитку християнських цінностей, які впродовж віків визначали хід та творили моральну основу суспільно-політичного розвитку Європи. При цьому недопустимим є авторитарне нав'язування християнами своїх переконань. В умовах сучасних вільних суспільств риторика Церкви змінюється та спрямовується на впровадження моделі мистецтва переконання, що ґрунтується на солідарності. Звідси здатність і готовність до діалогу в сучасному вільному суспільстві стає запорукою спадкоємства віри у сенсі нагального завдання з порятунку людських цінностей.

Якщо абстрагуватися від національних особливостей європейських країн, то можна зауважити, що важливою ознакою європейської культури є діалог між вірою і розумом, релігією та секуляризованим суспільством, духовною та світською сферами життя. Сучасна Європа сформувалась у процесі взаємопроникнення культур та характерних для них способів співіснування світського і духовного. Наслідком секуляризації стала поява в Європі тієї, чи іншої форми лаїчності, яка набрала характеру загального надбання в тому сенсі, що сьогодні європейці живуть «у суспільстві та при уряді, які відмовилися вбачати свою основу та свого гаранта в Бозі, в релігійній трансцендентності» [4, С. 47]. Секуляризовані європейські суспільства з позиції лаїцизму спробували переосмислити саме поняття та сутність універсальних християнських цінностей, запропонувавши такий аргумент: «...цінності можуть бути універсальними лише у тому разі, якщо вони не мають жодного джерела, а вказувати, навіть у плюралістичний спосіб на джерела цих універсальних цінностей, – це означає замахуватися на їх універсальний характер» [4, С. 113]. Така концепція «лаїчного утримання» передбачає релігійний вибір громадян лише у приватній сфері і неможливість такого вибору у громадській сфері. Відмова навіть у цілком лаїчний спосіб визнати свою релігійну спадщину у формуванні демократичних засад Європи є «історичною, філософською та соціологічною помилкою» [4, С. 114].

Сьогодні Європа переживає період глибокого зламу. У його основі лежать як політичні інтереси – несподівані і стрімкі процеси у Східній Європі, зокрема в Україні, так і економічні, які, з одного боку, впливають із завдання творення єдиного європейського економічного простору, а з іншого, – вимагають адекватної реакції, зокрема, економічних санкцій, спрямованих на зупинення агресивної політики Росії. Перед Європою гостро постала проблема збереження миру, без якого неможливим стає сама постановка питання про дотримання людських цінностей, насамперед права на життя. Безумовно в сучасному плюралістичному вільному та водночас секуляризованому суспільстві умовою порятунку людських цінностей стає здатність та готовність держави, суспільства та Церкви до конструктивного діалогу. Після II Ватиканського Собору з'явилися, а сьогодні значно розширилися численні форми взаємодії між державними і церковними установами, зокрема, благодійного та філантропічного спрямування. Особливого значення набуває співпраця у гуманітарних та волонтерських організаціях, участь у діяльності яких «...є для молодих людей школою життя, яка привчає їх до солідарності й готовності давати не тільки щось, а й самих себе. У такий спосіб вона протиставляє антикультурі смерті... любов, яка не шукає самої себе, а в готовності загубити себе для іншого... стає культурою життя» [2, С. 46]. Венедикт XVI зауважує, що зростання кількості різноманітних організацій, метою яких є служіння людині, пояснюється тим, що «імператив любові до ближнього Творець вписав у саму сутність людини» [2, С. 47], а

«любов у правді... не є нашим витвором, є нашим даром» [1, С. 125]. Безумовно діяльність благодійних структур важко переоцінити, однак їх самих для подолання проблеми є недостатньо. Відтак пошук адекватного суспільно-політичного устрою, що ґрунтується на засадах гуманізму – це завдання кожного покоління, яке «...повинно робити свій власний внесок у встановлення переконливого порядку свободи і добра, який буде для нащадків як орієнтир для правильного використання людської свободи і тим самим дасть – у межах людських можливостей – певну гарантію для майбутнього» [3, С. 30–31].

Сьогодні християни Європи постають перед низкою викликів, серед яких: історичний, еклезіальний, екуменічний, культурний, національний, етично-політичний [8, С. 199–208]. Усі ці виклики є своєрідними знаками часу, які важливо усвідомити, і скориставшись кайросом, спробувати відкрити нові горизонти для відродження християнського бачення людських цінностей. Особливого значення в умовах сьогодення набуває етично-політичний виклик, який вимагає від Церкви служіння, спрямованого на досягнення миру в Європі, у всьому світі та у всіх сферах життя. Саме таке служіння є виразом глибинної суті християнських церков «...адже весь попередній досвід дозволяє припустити, що в сучасних церковних дискусіях довкола миру в світі йдеться водночас і про самі церкви, про їхнє розуміння самих себе та форми своєї соціальної відповідальності» [8, С. 207]. Саме у момент загрози всесвітньому миру настає вирішальний момент для християнської відповідальності перед світом. Європейські народи виявляються нездатними досягнути базовану на християнських цінностях моральну ідентичність, якщо з «...пережитої ними впродовж їхньої історії кількості страждань і з незмірних руйнівних наслідків нової світової війни вони не зроблять недвозначного й остаточного висновку про неприйнятність війни у будь-якій формі» [8, С. 207]. У цьому контексті, як зазначає папа Франциск: «...йдеться про серйозну відповідальність, оскільки деякі реалії сучасності, якщо не знайти для них ефективних розв'язків, можуть викликати процеси дегуманізації, які потім важко буде повернути назад» [11, С. 44–45].

Мир не варто ототожнювати з умиротворенням чи відсутністю насильства. Водночас його не можна розуміти як стан відсутності війни на засадах балансу сил. Мир необхідно щоденно вдосконалювати постійними і цілеспрямованими зусиллями усього міжнародного співтовариства, усіх людей доброї волі. Аналізуючи витоки напруги, які характерні для кожної соціальної реальності, папа Франциск зосереджує увагу на чотирьох принципах, які впливають з постулатів соціальної доктрини Католицької Церкви, серед яких: 1) час важливіший за простір; 2) єдність важливіша за конфлікт; 3) дійсність важливіша за ідею; 4) цілісність важливіша за частину [11, С. 168–176]. Принцип «час важливіший за простір» дає змогу спрямовувати зусилля на довгострокову перспективу без зациклення на проміжних результатах, що дають можливість здобуття швидкого і легкого політичного прибутку, але не сприяють досягненню суті людини, її розвитку у всій повноті. Принцип «єдність важливіша за конфлікт» передбачає аналіз моделей поведінки у конфліктній ситуації та вибір серед їх розмаїття найдосконалішого способу поведінки у конфлікті – намагання зберегти єдність через визнання відмінностей. Принцип «дійсність важливіша за ідею» передбачає уникнення різноманітних форм маскуванню реального стану речей, відмову від популізму, фальшивої риторики, маніпулятивних технік тощо. Натомість принцип передбачає висунення ідей, максимально наближених до реальності, спрямованих на розвиток, вдосконалення та гармонізацію людських, суспільних та міжнародних відносин. Останній принцип – «цілісність важливіша за частину» передбачає збереження балансу між глобалізацією і локалізацією, пошук моделі у якій кожна частина, зберігаючи свою самобутність, прагне пошуку того, що об'єднує усі народи і культури.

Сьогодні людство перебуває на стадії переламного історичного моменту, який, з одного боку, характеризується значним поступом в галузі науки, освіти, високих технологій, новітніх засобів зв'язку, а з іншого, – спостерігається зростання деяких суспільних патологій, зокрема насильства, соціальної апатії, ненависті, нетолерантності, наслідком яких є суспільна несправедливість. Для подолання характерних для сучасних суспільств негативних проявів та відродження людських цінностей і насамперед цінності та гідності людини, папа Франциск пропонує висловити кілька

категоричних «Ні»: «Ні» економіці виключення; «Ні» новому ідолопоклонству грошам; «Ні» грошам, які правлять, замість служити; «Ні» суспільній нерівності, яка породжує насильство; «Ні» егоїстичній нудзі; «Ні» безплідному песимізму; «Ні» духовній світськості; «Ні» війні між нами [11, С. 46–82]. У своєму Апостольському повчанні «Радість Євангелія» папа Франциск зосереджує свою увагу на двох глобальних проблемах сучасності, зокрема, проблемі гуманного ставлення суспільства до бідних та проблемі миру і суспільного діалогу. В контексті вирішення цих проблем, папа наголошує на ролі релігії у їх подоланні. Соціальна наука Церкви, акумулюючи внесок різних наук, повинна висловлювати свою думку про світ, давати певні рекомендації щодо його покращення, адже «...справжня віра, – яка ніколи не шукає зручностей і не зосереджується на собі, – завжди містить глибоке бажання змінити світ, передати цінності, залишити після себе на цій землі щось добре» [11, С. 143].

Сучасний стан занепаду християнських цінностей викликає в людини «світоглядну нудоту», в суспільній свідомості «проглядається ніцшеанська перспектива «вмерлого бога». Однак, зазначає М. Маринович: «...час прозріння не за горами... трагедійний занепад нашого духу невдовзі зміниться на стрімке його піднесення», адже «Ніч найтемніша перед світанком» [10, С. 37]. Головне – подолати свої антипатії, зрозуміти закон Христової любові і не втратити кайрос. Відтак надзвичайно актуально сьогодні звучить заклик папи Франциска: «Вчімо це сьогодні! Не дозволимо вкрасти в нас ідеал братньої любові!» [11, С. 82].

Отже, такі цінності, як істина, свобода і справедливість народжуються і зростають із внутрішнього джерела любові. Життя людей у суспільстві впорядковане, воно дає плоди добра і відповідає потребам гідності людини тільки тоді, коли в його основу покладена правда; коли воно керується справедливістю, тобто реально дотримуються права і виконуються відповідні обов'язки; коли його надихають самовідданістю, а потреби інших приймають за власні; коли воно зміцнюється в єднанні духовних цінностей і турбот про матеріальні потреби інших; коли його свободи не обмежуються, що відповідає гідності кожної людини, розумна природа якої спонукає взяти на себе відповідальність за власні дії. Такі цінності становлять стійку та міцну опору життя і діяльності людини, вони визначають якість усіх суспільних дій та інститутів.

Безумовно, проблема занепаду універсальних цінностей, яка характерна для сучасних плюралістичних суспільств, досліджується не лише релігійними, а й світськими науковцями. Однак важливість і складність проблеми, особливо у зв'язку із загрозою, сформованою протягом останніх десятиліть світовим порядком, викликаним агресією Росії проти України, ставлять перед науковцями нові завдання у дослідженні цієї глобальної проблеми.

1. Венедикт XVI. *Любов у правді* / Венедикт XVI. – Жовква: Місіонер, 2010. – 128 с.
2. Венедикт XVI. *Про християнську любов* / Венедикт XVI. – Митрополіча комісія соціальної комунікації УГКЦ, 2006. – 63 с.
3. Венедикт XVI. *Спасенні надією* / Венедикт XVI. – Львів: «Місіонер», 2008. – 59 с.
4. Віллем Ж.-П. *Європа та релігії. Ставки XXI століття* / Ж.-П. Віллем. – К.: Дух і Літера, 2006. – 331 с.
5. Гьофнер Й. *Християнське суспільне вчення* / Й. Гьофнер. – Львів: Свічадо, 2002. – 301 с.
6. Іван Павло II. *Пам'ять та ідентичність* / Іван Павло II. – Львів: Літопис, 2005. – 168 с.
7. *Катехизм Католицької Церкви* // Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002. – 772 с.
8. Кох К. *Християни в Європі: нові шляхи передання віри* / К. Кох. – К.: Дух і Літера, 2013. – 216 с.
9. Майка Ю. *Соціальне учение Католической Церкви* / Ю. Майка. – Рим – Люблин: Изд-во Святого Креста, 1994. – 479 с.
10. Маринович М. *Цивілізаційні виклики християнським цінностям* / М. Маринович // *Християнин і світ*. – 2010. – № 3 (10). – С. 37–39.
11. Папа Франциск. *Радість Євангелія. Апостольське повчання єпископам, пресвітерам і дияконам, богопосвяченим особам і вірним мирянам про звіцання Євангелія в сучасному світі* / Папа Франциск. – Львів: Свічадо, 2014. – 220 с.
12. Ратцінгер Й. *Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів* / Й. Ратцінгер. – Львів: Місіонер, 2006. – 168 с.
13. *Енцикліки его Святейшества папы Римского 1891, 1981, 1991 гг. о труде, человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали*. – К.: Институт праксеологии, 1993. – 278 с.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ»

© Демчишак Р., 2015

Досліджено сутність поняття «політичний інститут», його оцінку з позицій наукових концепцій «старого інституціоналізму» та неоінституціоналізму. З'ясовано напрями неоінституціоналізму, визначено зміст термінологічного словосполучення «політична інституціоналізація».

Ключові слова: політичний інститут, неоінституціоналізм, інституціоналізація, політична система, держава.

Ruslan Demchyshak

SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «POLITICAL INSTITUTION»

© Demchyshak Ruslan, 2015

In this article it has been investigated the concept of «political institution», its assessment from the scientific concepts of «old institutionalism» and neoinstitutionalism points of view.

It has been used the following research methods: comparative and analytical methods, structural and system analysis. It has been established that, the most common interpretation of the term «institution» in the science is that one of an established norms in society or organization or institution. Among all the social spheres, institutional approach in politics is the most clearly manifested. It was found that representatives of the so-called «old institutionalism» paid their attention to the main institutions - the state, political parties, social and political organizations and branches of government, bureaucracy, etc. phenomenon.

It has been identified the following branches of modern neoinstitutionalism: historical institutionalism, rational choice institutionalism, sociological (social) institutionalism, normative institutionalism, empirical institutionalism, international (international) institutionalism, and also it has been set its theorists - J. March, J. Olsen, D. North, G. Peters, R. Putnam, C. Shepsli, D. Knight, A. Leypharta.

It has been established that for unifying all directions of neoinstitutionalism there exist the view on political institutions as fundamental factors of political life, the central component of the political system, the main factors of social transformations that have their own special interests, decisive impact on individual behavior, forming the interests of different social groups .

It has been studied social functions of political institutions: to ensure continuity of social life, to control and maintain the order, to regulate the social processes, relationships between individuals, social integration and political socialization of individuals. The content of terminological phrases - political institutionalization.

Key words: political institution, neoinstitutionalism, institutionalization, the political system of the state.

Сутнісна характеристика політичних інститутів, що виступають носіями певних політичних норм та цінностей, залежить від конкретно-історичної ситуації. Пройшовши комуністичний та посткомуністичний періоди, політична система України щоразу більше набуває ознак справжньої демократії. Розбудова демократичних політичних інститутів в контексті реалізації стратегій європейського шляху розвитку України зумовлює необхідність дослідження усієї багатоманітності інституційних форм суспільного життя, початковим етапом якого виступає з'ясування сутності поняття «політичний інститут». Пошук підходів до розуміння вищезазначеної категорії, яка існує з моменту виникнення політичної науки, є важливою теоретико-методологічною проблемою, вирішення якої дало б можливість вирішувати і певні прикладні проблеми.

Наукові підходи до розуміння сутності поняття «інститут» загалом та «політичний інститут» зокрема частково досліджувалися М. Кармазіною [6; 7] та О. Зазнаєвим [5]. Теорії неоінституціоналізму були предметом аналізу у працях А. Романюка [15]. Однак перманентні процеси інституційних змін у політичних системах сучасності залишають простір для подальших досліджень сутності політичних інститутів з метою розставити нові наукові акценти з позицій сьогодення.

Мета роботи – дослідити сутність поняття «політичний інститут», з'ясувати його суспільні функції та значення на основі аналізу позицій щодо цього питання наукових концепцій «старого інституціоналізму» та неоінституціоналізму.

У лексиконі сучасних суспільних наук часто вживаним виступає термін «інститут». У перекладі з лат. слово «*iustitutum*» означає встановлення, запровадження, звичай. У науці домінують дві позиції щодо трактування інституту: 1) як усталеної в суспільстві норми; 2) як організації чи установи.

Інституційний аспект функціонування соціуму вже у XIX ст. став традиційною сферою інтересів соціології. О. Конт та Г. Спенсер розглядали такі соціальні інститути, як сім'я, державу, релігію з позицій їх включення у процеси соціальної інтеграції [3, С. 2]. До ознак соціального інституту зараховуємо: наявність кола суб'єктів, що вступають у стійкі взаємовідносини; певну організацію; наявність соціальних норм, що регулюють поведінку людей у межах соціальних інститутів; наявність соціально значущих функцій інституту: регулювання діяльності членів суспільства, забезпечення соціальної інтеграції та соціалізації індивідів.

У першій половині XX ст. предметом наукового дослідження стає політичний інститут. Інституційний підхід у сфері політики виявився найвиразніше вираженим порівняно з іншими суспільними сферами; саме в галузі політики найповноцінніше спрацьовують ознаки соціального інституту.

До 1950-х рр. учення про політичний інститут розвивалося у межах «старого інституціоналізму», представниками якого були В. Вільсон, Дж. Брюс, Т. Коул, Г. Ласкі, К. Фрідріх та ін. Він характеризувався вивченням формально-юридичних ознак інститутів. Вищезазначені мислителі у своїх дослідженнях левову частку уваги приділяли головним політичним інститутам – державі, політичним партіям, громадсько-політичним організаціям, а також гілкам державної влади, феномену бюрократії тощо. «Старий інституціоналізм» завжди «відчував певний вплив консерватизму, оскільки в ньому низка суспільних інститутів – монархія, церква, становий характер суспільства – розглядалися як первинні, постійні та базові характеристики, які визначали суспільно-політичне життя та індивідуальну поведінку» [15, С. 28].

У 1980-х рр. у політичній науці відбувається своєрідне «нове відкриття» політичних інститутів. «Друга молодість» категорії політичного інституту відбувається у межах теоретико-методологічних досліджень нового інституціоналізму або ж неоінституціоналізму. До його теоретиків зараховуємо Дж. Марча, Й. Олсена, Д. Норта, Г. Петерса, Р. Патнема, К. Шепслі, Д. Найта, А. Лейпхарта. Новий інституціоналізм залучає до наукового аналізу як головні політичні інститути, так і інститути «другого порядку», проголошуючи інститут основоположною складовою політичного процесу, базовим елементом політичної системи. К. Байме визначав політичні інститути головним чинником суспільних змін, зараховуючи до інституційних форм суспільного

життя традиційно державу як «інститут інститутів», а також усю багатоманітність інших формальних та неформальних політичних інститутів [1, С. 132].

Сутність неоінституціоналізму можна звести до таких постулатів: політичні інститути розглядаються як повноправні політичні актори, що мають власні особливі інтереси; інститути здійснюють визначальний вплив на індивідуальну поведінку людей, встановлюючи межі індивідуального вибору через формування пріоритетів; інститути є основною детермінантою, що визначають результати політики, допомагають політичним акторам усвідомлювати свої цілі [11, С. 314].

Встановлюється погляд на політичний інститут як самодостатню соціальну силу, що формує інтереси різних соціальних груп. Ефективне функціонування інститутів визначає такі соціальні результати, як політичну стабільність, стійку демократію, економічне зростання, соціальний захист тощо. На думку А. С. Романюка, значення «політичних інститутів істотно зростає, коли ми маємо справу зі стабільними демократичними суспільствами, де політичний процес характеризується регулярністю та повторюваністю, внаслідок чого самі інститути набувають значного розвитку» [15, С. 31].

Дж. Марч і Й. Олсен основне кредо неоінституціоналізму визначали так: «...новий інституціоналізм наполягає на автономнішій ролі політичних інститутів. Держава не лише піддається впливу з боку суспільства, але і сама впливає на нього. Політична демократія залежить не тільки від економічних і соціальних умов, але і від дизайну політичних інститутів» [5, С. 12–13].

На думку Г. Петерса, індикаторами нового інституціоналізму виступають: по-перше, аналіз структурних ознак суспільства і політики формальних та неформальних інститутів; по-друге, фіксація певної стабільності в часі розглядуваних структур; по-третє, інститути повинні впливати на індивідуальну поведінку своїх членів; по-четверте інститутам повинна бути властива певна система спільних цінностей, яку мають приймати члени цих інститутів [15, С. 29–30].

Виділяють такі напрямки сучасного неоінституціоналізму: історичний інституціоналізм, інституціоналізм раціонального вибору, соціологічний (соціальний) інституціоналізм, нормативний інституціоналізм, емпіричний інституціоналізм, інтернаціональний (міжнародний) інституціоналізм.

Історичний інституціоналізм підкреслює важливість інституційних здобутків минулого для сучасності, наголошуючи на визначальному впливі початкового політичного рішення на усі наступні. Дійові особи політики визначаються як похідні від політичних інститутів, які формують правила поведінки перших та створюють межі можливих альтернатив.

Інституціоналізм раціонального вибору розглядає політичні інститути як інструмент, що використовується політичними акторами для реалізації власних цілей, як систему правил, дотримуючись яких, дійові особи політики намагаються оптимізувати ефективність свого функціонування, використовуючи існуючі політичні інститути або ж створюючи нові.

Соціологічний (соціальний) інституціоналізм охоплює систему взаємовідносин між державою та суспільством, визначає інститути як посередники між індивідуумами та усіма сферами суспільного життя. У межах інститутів політичні актори визначають погляд на різні соціальні явища.

Нормативний інституціоналізм (до його представників зараховуємо засновників неоінституціоналізму Дж. Марча і Й. Олсена) акцентує увагу на домінуючій ролі норм у формуванні і функціонуванні політичних інститутів та у визначенні поведінки індивідів, наголошуючи на регулятивній функції інститутів.

Емпіричний інституціоналізм проголошує відмінності у конфігурації політичних інститутів (за різних форм правління, методів здійснення влади) визначальними для пояснення відмінностей у способах реалізації та результатах політики. Цей напрямок є спадкоємцем «старого інституціоналізму».

Інтернаціональний (міжнародний) інституціоналізм намагається проводити аналогії між національними та наднаціональними (міжнародними) політичними інститутами.

Кожен із напрямків неінституціоналізму підкреслює окремі складові цього явища, сприяючи формуванню комплексного підходу до його розуміння. Об'єднувальним для усіх напрямів є погляд на політичний інститут як основоположний чинник політичного життя, центральний компонент політичної системи і визначальний чинник соціальних трансформацій.

Всезростаючу роль політичних інститутів у суспільному житті підкреслює нове термінологічне словосполучення – політична інституціоналізація. Під останньою розуміють становлення політичних інститутів, їх розвиток та закріплення, інтеграцію в суспільство. Цей термін сьогодні широко використовується в науці, коли йдеться про інституціоналізацію норм, процедур, організацій (держави, політичних партій), окремих державних органів (парламенту, глави держави, уряду), форм держави, демократії, політичної поведінки, політичної системи загалом. За визначенням С. Хантінгтона: «Інституціоналізація – це процес набуття організаціями і процедурами цінності і стійкості» [17, С. 32]. Інституціоналізацію можна розуміти також, як перетворення суспільних норм, відносин та правил поведінки в інституті. Причому сила та міцність політичної спільноти залежить значною мірою «по-перше, від того, наскільки широку підтримку мають організації і процедури, і по-друге, від рівня їх інституціоналізації» [17, С. 32].

Політичні інститути загалом виконують функції забезпечення безперервності суспільного життя, контролю та підтримання порядку, регулювання соціальних процесів, взаємовідносин між індивідами, соціальної інтеграції та політичної соціалізації індивідів тощо. А. Романюк акцентує увагу на ролі політичних інститутів як механізмів впорядкування та управління політичними процесами.

Політичні інститути покликані переводити настрої людей у публічну політику. Існує постійний взаємовплив у шкалі «інститут – індивід». Так, «система інституційних норм, цінностей, зразків взаємодії та стимулів обмежує індивідів, впорядковує їхню діяльність... водночас індивіди, з дій яких складається інститут, здатні змінювати існуючу в інституті систему прийнятих правил» [15, С. 34]. У цьому випадку йдеться насамперед про індивідів, що являють собою у даний момент політичні інститути. Як справедливо стверджував Д. Норт, інколи політичні інститути «створюються для того, щоб служити інтересам тих, хто займає позиції, які дозволяють впливати на формування нових правил» [12, С. 33]. Загалом політичні інститути можуть як обмежувати політичну поведінку, так і створювати нові можливості для політичного функціонування, що визначається значною мірою характером політичної системи, політичною культурою та традиціями, зрештою харизмою політичних лідерів.

Представники сучасної української політичної думки дають свої визначення сутності політичного інституту. Б. Кухта трактує політичний інститут як «...специфічну форму організації владної діяльності та сталий засіб впорядкованості політичних відносин, що забезпечують стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства як найважливішого структурного елемента політичної системи» [13, С. 172]. В. Піча вважає, що політичні інститути – це сукупність «організацій та установ, які впорядковують політичні та інші відносини у суспільстві за допомогою матеріальних та ідейних засобів» [14, С. 317]. П. Шляхтун стверджує, що політичні інститути, це «формалізовані явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи – держава та її структурні елементи (парламент, уряд тощо), політичні партії, громадсько-політичні організації..., так і процеси їх упорядкованого функціонування» [20, С. 227].

Аналізуючи визначення сутності політичного інституту, А. Романюк спільним у дефініції цього поняття визначає те, що політичні інститути «...виступають певним структурним утворенням, яке задає параметри для взаємовідносин у суспільстві, регламентуючи політичну діяльність» [15, С. 32].

У будь-якому випадку політичні інститути виступають невід'ємними елементами політичної системи суспільства, важливими суб'єктами політики та носіями політичного процесу, що впорядковують політичну організацію суспільства, забезпечуючи її стабільне та тривале функціонування. Політичні інститути творять матеріальну основу політичної системи, виконуючи певні функції для досягнення загальносуспільних цілей. Інститути здійснюють перманентний вплив на політичне життя суспільства та особу, будучи водночас об'єктом впливу інших суб'єктів політики.

Отже, домінуючим у науці є трактування терміна «інститут» як усталеної в суспільстві норми або ж організації чи установи. З усіх суспільних сфер найвиразніше інституційний підхід проявляється у сфері політики. Представники так званого «старого інституціоналізму», перетворивши вивчення політичних інститутів на предмет наукового аналізу, лівову частку уваги приділяли головним інститутам – державі, політичним партіям, громадсько-політичним організаціям, а також гілкам державної влади, феномену бюрократії тощо. Новий інституціоналізм, або неоінституціоналізм, наприкінці ХХ ст. залучає до наукового аналізу як головні політичні інститути, так і різноманітні формальні та неформальні інститути «другого порядку». Об'єднуючим для усіх напрямів неоінституціоналізму є погляд на політичні інститути як основоположні фактори політичного життя, центральні компоненти політичної системи, головні чинники суспільних перетворень, що мають власні особливі інтереси, здійснюють визначальний вплив на індивідуальну поведінку людей, формуючи інтереси різних соціальних груп. Загалом політичні інститути виконують функції забезпечення безперервності суспільного життя, контролю та підтримання порядку, регулювання соціальних процесів, взаємовідносин між індивідами, соціальної інтеграції та політичної соціалізації індивідів тощо.

Отже, політичні інститути, будучи невід'ємним елементом політичної системи суспільства, специфічною формою організації владної діяльності та сталим засобом впорядкування політичних відносин, виступають, очевидно, важливими суб'єктами політичного процесу, незамінними гарантами стабільного та тривалого функціонування політичної організації суспільства. Попри залучення до наукового аналізу усієї багатоманітності інституційних форм політичного життя неоінституціоналізм однак неспроможний пояснити усі процеси інституційних змін, залишаючи в такий спосіб широке поле для подальших наукових пошуків відповіді на запитання: що таке політичний інститут?

1. Байме К. *Політичні теорії сучасності* / К. Байме. – К.: Стіло, 2008. – 396 с.
2. Воронянський О. В. *Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі* [Електронний ресурс] / О. В. Воронянський // *Сучасне суспільство*. – 2014. – Вип. 1. – С. 15–28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/cuc_2014_1_4.pdf.
3. Гавра Д. *Поняття соціального інституту* / Д. Гавра // *Регион. Економіка. Політика*. – 1999. – № 1–2. – С. 34–46.
4. Дюверже М. *Політичні інститути і конституційне право* / М. Дюверже // *Політологія: Хрестоматія*. – М.: Гардарики, 1999. – С. 331–344.
5. Зазнаєв О. І. *Вторая молодость «долгожителя»: концепт «політичний інститут» в сучасній науці* [Електронний ресурс] / О. І. Зазнаєв // *Проблеми політичної науки*. – Казань, 2005. – С. 3–29. – Режим доступу: <http://www.ksu.ru/infers/politology>;
6. Кармазіна М. *Політичні інститути: питання методології дослідження* / М. Кармазіна // *Історичний журнал*. – 2004. – № 12. – С. 14–19.
7. Кармазіна М. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять [Електронний ресурс] / М. Кармазіна, О. Щербакова // *Політичний менеджмент*. – 2006. – № 4. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=59&c=1308>.
8. Козьма В. В. *Політичні інститути сучасної представницької демократії* [Електронний ресурс] / В. В. Козьма // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. – 2013. – Т. 21, Вип. 23(4). – С. 29–33. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23\(4\)_7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdufsp_2013_21_23(4)_7.pdf).
9. Крижановська Т. О. *Соціальні інститути: витоки європейського розуміння* [Електронний ресурс] / Т. О. Крижановська // *Вісник Харківського*

національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди "Філософія". – 2012. – Вип. 38. – С. 3–14. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnpri_filos_2012_38_3.pdf. 10. Матусевич В. Соціальний інститут: функція, генеза, структура / В. Матусевич // Соціологія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 43–54. 11. Мэр П. Сравнительная политология: общие проблемы / П. Мэр // Политическая наука: новые направления / под ред. Р. Гудина и Х.-Д. Клингеманна. – М.: Вече, 1999. – С. 309–329. 12. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 348 с. 13. Політична наука: Словник: категорії, поняття і терміни / Б. Кухта, А. Романюк, Л. Старецька та ін.; [за ред. Б. Л. Кухти]. – Львів: Кальварія, 2003. – 498 с. 14. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник. – 3-тє вид., випр. і доп. / уклад. В. М. Піча. – Львів: Новий світ-2000, 2014. – 516 с. 15. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія / А. С. Романюк. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с. 16. Сулимов К. А. Идеологии, институты, коммуникации : политическая теория для политической жизни / К. А. Сулимов. – Пермь: Типография купца Тарасова, 2012. – 174 с. 17. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с. 18. Чернецький Ю. Сучасний інституціоналізм як напрям соціологічного теоретизування / Ю. Чернецький // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 3. – С. 33–45. 19. Чернякин В. Г. Политические институты: методология исследований: монография / В. Г. Чернякин. – М. : АЭБ МВД России, 2006. – 154 с. 20. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2002. – 576 с.

Оксана Докаш

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

**РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ
СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ЯК РУШІЙНОЇ СИЛИ
УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ТА ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ НА
ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ**

© Докаш О., 2015

На основі опрацювання різнопланової джерельної бази та з використанням широкого спектра спеціально політологічних методів дослідження розкрито стратегічні політичні інтереси сталінського тоталітарного режиму у Західній Україні та Північній Буковині на початковому етапі Другої світової війни. Вказано, що визначальним чинником докорінної зміни політичного устрою західноукраїнського регіону виступав зовнішній фактор – поділ сфер впливу між СРСР і Німеччиною.

Ключові слова: політичний інтерес, політична система, сталінський тоталітарний режим, Західна Україна, Північна Буковина.

Oksana Dokash

**IMPLEMENTATION OF STRATEGIC POLITICAL INTERESTS
OF STALINIST TOTALITARIAN REGIME AS THE DRIVING FORCE
OF THE SOVIET POLITICAL SYSTEM APPROVAL IN WESTERN
UKRAINE AND NORTHERN BUKOVINA AT THE BEGINNING
OF WORLD WAR II: COMPARATIVE ASPECT**

© Dokash Oksana, 2015

Based on the study of a significant and diverse references and using a wide range of scientific and research methods, strategic and political interests of Stalinist totalitarian regime in western Ukraine and northern Bukovina at the beginning of World War II have been studied.

The author assumes that the main driving force that determines the nature and direction of political activity is political interest as the resultant force between distinct political actor, his personal guidance, values, needs, and motivations. However, the motivation of power is only necessary, but not sufficient condition for the functioning of the power mechanism.

According to the article the determining factor of radical change of the political system in western Ukraine was the external factor – the division of spheres of influence between the USSR and Germany. The beginning of the World War II on the 1st of September in 1939 directly touched western lands, which became the scene for competition between the two totalitarian regimes – Nazi Germany and Stalin's Soviet Union. In the summer of 1940 a problem of Northern Bukovina also played an important role in the international diplomatic, military and political dimensions of Central and Eastern Europe.

The author proves that the formation of the temporary governments and management in western Ukraine in September – October 1939, led to a forced formation of the institutional structure of the Soviet political system starting from November 1939, but at the same time, in summer and autumn 1940 in Northern Bukovina Stalin's regime incorporated key elements of the new political system without creating intermediate institutions.

Key words: *political interest, political system, Stalin's regime, Western Ukraine, Northern Bukovina.*

Тема запропонованого дослідження має важливе науково-теоретичне та практичне значення, даючи змогу виявити мотиви, засоби та методи реалізації стратегічних політичних інтересів сталінського тоталітарного режиму на великій частині українських етнічних земель напередодні та в перший рік Другої світової війни. Особливої ваги окреслена проблематика набуває на сьогоднішньому етапі, оскільки вона реалізує протистояння України реваншистській геостратегії В. Путіна загалом та здійснення курсу на ресталінізацію зокрема. Результати дослідження також можуть використовуватись у навчальному процесі під час викладання та запровадження нових політологічних та історичних курсів.

Характеризуючи дослідження, в яких започатковано вирішення наукової проблеми утвердження сталінського тоталітарного режиму у Західній Україні та Північній Буковині, можемо відзначити, що вона належно розкрилася у роботах сучасних львівських [14; 18–19; 26], волинських [2; 16–17] та чернівецьких істориків [20; 30; 32], та одночасно залишається майже поза увагою вітчизняних політологів. На наше переконання, використання політологічної теоретико-методологічної бази загалом та концепту «політичний інтерес» зокрема дасть змогу заповнити прогалини в розумінні ролі та місця Західної України й Північної Буковини у стратегічних планах радянського керівництва на початковому етапі Другої світової війни, його мотивів й механізмів досягнення та не повинно обмежуватись лише загальною характеристикою сталінізму як лівоекстремістського типу тоталітаризму. У цій науковій розвідці вирішуються окремі проблеми, поставлені у попередніх публікаціях [8–9].

Мета роботи – політологічно проаналізувати стратегічні політичні інтереси сталінського тоталітарного режиму у процесі включення Західної України та Північної Буковини до складу Радянської України на початковому етапі Другої світової війни.

Досягнення поставленої мети вимагає виконання таких завдань, як:

- характеристика міжнародно-політичної ситуації в Центральній-Східній Європі періоду підготовки та початку Другої світової війни;
- розкриття дипломатичних інструментів та військових засобів забезпечення вступу Червоної армії в Західну Україну та Північну Буковину;
- виявлення спільних та відмінних інституційно-процедурних інструментів реалізації курсу на включення Західної України й Північної Буковини до складу СРСР.

У вітчизняній науці *інтерес* визначають як відношення, регулятор та детермінатор діяльності певного суб'єкта із вирішення суперечностей двоякого змісту: по-перше, суперечностей між атрибутивними властивостями (потребами, ідеалами, цілями і цінностями) суб'єкта та субстанційними, тобто природними, суспільними та духовними умовами його життєдіяльності; по-друге, суперечності між народом як суб'єктом та іншими історичними суб'єктами щодо природи, суспільства та духовності, керуючись своїми атрибутивними властивостями і користуючись раціональними та ірраціональними шляхами, принципами, формами, методами та засобами [10, С. 9–10].

Для усвідомлення сутності інтересу важливим є розуміння взаємозв'язку потреб і інтересів. Потреба, за визначенням, означає нестаток, необхідність у чомусь для нормального існування особистості, соціальної групи, держави, суспільства загалом. Те, чим може бути задоволена потреба, становить її предмет задоволення. У цьому зв'язку існуюча орієнтація на створення і

засвоєння предмета потреби виступає як інтерес. Вивчення інтересів означає усвідомлення не лише змісту потреб, а й можливих шляхів, форм і засобів їх оптимального задоволення [23, С. 11].

Цілком підтримуємо Л. Радченко щодо того, що в основі політичної діяльності людей знаходяться політичні інтереси, і цим пояснюється, що усе політичне життя суспільства є, по суті, процесом постійного формування і реалізації політичних, економічних, соціальних та інших інтересів. Вони є джерелом і основою політики, у них втілюється узагальнене ставлення їх носіїв до політичної влади, організаційно-управлінського та духовного життя суспільства [25, С. 1].

Головною рушійною силою, яка визначає характер і напрямок політичної діяльності, є політичний інтерес як рівнодійна сила між гендерними, ментальними особливостями політичного актора, його особистими настановами, цінностями, потребами і мотивами. Ядром політичного інтересу є потреба – головне джерело політичної активності [4, С. 7–8].

Звертаючись до дослідження В. Дубініна, можемо в контексті цієї роботи вказати на необхідність виділення інтересів народу щодо форми правління, самоврядування, мовних інтересів, інтересів щодо свободи та менталітету [10, С. 16].

У дослідженнях політичної системи, за О. Боровським, виділяють три порівняно самостійні компоненти режиму та відповідно три рівні його розгляду. Перший рівень (об'єктивний) своїм предметом має фактичну наявність інституціональних структур режиму в усіх сферах суспільства. Значна увага тому повинна приділятися теоретичним методам дослідження. Другий рівень (функціональний) відомий за розглядом процесів функціонування та взаємодії різних компонентів режиму. Тут доречним є використання соціологічних методів дослідження, зокрема, сполучення кількісних та якісних методів щодо визначення стану певних сфер соціуму. Третій рівень (суб'єктивний) своїм предметом акумулює свідомість громадян стосовно дій влади, тобто агентів політичного діяння [3, С. 2].

Переходячи до конкретно-історичного контексту нашої розвідки, можемо цілком погодитись із А. Горбанем, що у 1939 р. на західних і південно-західних теренах України виникло кілька вузлів громадянського протистояння, в основі яких перебував політичний конфлікт двох тоталітарних систем – Німеччини і СРСР [6, С. 14].

Переламний момент у німецько-радянських відносинах наступив у другій половині серпня 1939 р. 19 серпня 1939 року Й. Сталін повідомив А. Гітлерові, що «...в разі нападу Німеччини на Польщу СРСР не тільки не залишиться нейтральним, але й допоможе Німеччині» [28, С. 195–196].

У ніч з 23 на 24 серпня Й. Ріббентроп та В. Молотов у присутності Й. Сталіна та інших представників радянського керівництва підписали договір про ненапад між Німеччиною та СРСР терміном на 10 років. Також був підписаний таємний протокол, де визначалися кордони радянської та німецької «сфер впливу» у Східній Європі «в разі політико-територіальних змін». Фінляндія, Естонія, Латвія та Бессарабія були відведені Радянському Союзові, а Литва – Німеччині. Лінія розмежування на території Польщі мала пролягати по ріках Нарев, Вісла та Сян [7, С. 180–181]. Укладаючи пакт, Й. Сталін був переконаний, що перегравав усіх, а насправді він лише зіграв на руку А. Гітлерові [12, С. 23].

Історики справедливо наголошують, що Пакт Молотова-Ріббентропа був не засобом врегулювання відносин з Німеччиною, а прямою змовою Й. Сталіна та А. Гітлера, спрямованою на переділ Східної Європи, а отже, на нову світову війну. І першим кроком на цьому шляху стала спільна агресія Німеччини та СРСР проти Польщі, закамфльована Москвою під «визволення українців та білорусів» [27, С. 4].

На нашу думку, вступ частин Червоної армії в Західну Україну 17 вересня 1939 р став не тільки реалізацією умов таємного протоколу до радянсько-німецького пакту про ненапад від 23 серпня 1939 р., але й перебранням фактичного контролю над краєм.

Впродовж перехідного періоду владу на місцях повинні були здійснювати тимчасові органи, створення яких ініціювалося у зверненні від 29 вересня 1939 р. командувача Українського фронту

маршала С. Тимошенка, – обласні (воєводські), міські, повітові тимчасові управління та селянські комітети [1, С. 63]. Вважаємо за необхідне наголосити, що якщо останні склалися переважно з місцевих селян-бідняків, то вищі шаблі тимчасового управління очолювали надіслані зі східних областей партійні, комсомольські та радянські керівники.

Проте тимчасові органи влади та управління, фактично сформовані політорганамі Червоної армії, не могли вирішувати питання державного устрою та суспільного ладу краю. Тому, ще не встановивши повного контролю над Західною Україною, радянське керівництво приступило до юридичного оформлення її нового статусу. Детально розроблений план дій у цьому напрямку був затверджений 27 вересня 1939 р. у Москві на засіданні політбюро ЦК ВКП (б) під головуванням Й. Сталіна [13].

Постанова ЦК ВКП (б) від 1 жовтня 1939 р. безапеляційно визначала, що «...ініціативу зі скликання Народних Зборів Західної України і створення Комітету з організації виборів бере на себе тимчасове управління м. Львова» [11, С. 76], тобто фактично створений під керівництвом політорганів Червоної армії локальний інститут тимчасової влади перебирав на себе «народну ініціативу» усього населення Західної України. Промовистим є той факт, що попри існування Комітету з підготовки до Народних Зборів, рішення про визначення дня голосування 22 жовтня 1939 р. та скликання самих Зборів 26 жовтня того самого року було ухвалене Військовою радою Українського фронту [24, С. 3].

1–2 листопада 1939 р. п'ята позачергова сесія Верховної Ради СРСР прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з УРСР. 13–15 листопада 1939 р. позачергова сесія Верховної Ради Української РСР ухвалила закон про прийняття Західної України до свого складу. Прийнятий Верховною Радою СРСР 1 листопада 1939 р. закон передбачав прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки і «возз'єднати тим самим великий український народ в єдиній українській державі» [22, С. 245]. 14 листопада Верховна Рада УРСР одностайно ухвалила закон про прийняття до складу республіки Західної України. Після цього Народні Збори припинили своє існування.

У цьому контексті можемо стверджувати про хронологічну та фактичну синхронність дій сталінського тоталітарного режиму в Західній Україні та Західній Білорусі зі створення тимчасових управлінь, ініціювання скликання та підготовки виборів депутатів Народних Зборів, ухвалення ними рішень про встановлення радянської влади та возз'єднання [21].

4 грудня 1939 р. Президія Верховної Ради СРСР затвердила подання Верховної Ради УРСР про утворення у її складі нових областей [27, С. 36–37].

Влітку 1940 р. питання про приєднання до СРСР Бессарабії та Північної Буковини стало каменем спотикання у стосунках між двома диктаторськими режимами [20, С. 9].

Події, що призвели до включення Північної Буковини до складу Радянської України, на наше переконання, необхідно розглядати у ширшому міжнародному контексті. Зокрема, враховувати, що 15 червня 1940 р. була окупована Литва, в наступні дні додаткові контингенти радянських військ були введені в Естонію і Латвію. Рівно за місяць там були інсценовані «вільні вибори», а 3, 5 і 6 серпня Литва, Латвія і Естонія були прийняті «на їх прохання» до складу СРСР.

26 червня 1940 р. румунському посланникові Г. Давідеску була вручена нота уряду СРСР з вимогою: «1. Повернути Бессарабію Радянському Союзові. 2. Передати Радянському Союзові північну частину Буковини в кордонах, згідно з доданою картою [30, С. 76], оскільки «...уряд СРСР вважає, – зазначалося в ній, – що питання повернення Бессарабії органічно пов'язане з питанням про передачу Радянському Союзові тієї частини Буковини, населення якої в своїй величезній більшості пов'язане з Радянською Україною, як спільністю історичної долі, так і спільністю мови і національного складу» [15, С. 64].

27 червня Уряд СРСР направляє румунському урядові другу ноту. У відповіді румунського уряду зазначалося, що «...для того, щоб запобігти важким наслідкам, які б спричинилися

застосуванням сили та початком воєнних дій у цій частині Європи, румунський уряд змушений прийняти умови евакуації, які визначені у радянській ноті» [5, С. 608].

28 червня 1940 р. частини південної групи військ під командуванням генерала армії Г. Жукова перетнули Дністер, увійшовши в Північну Буковину [29, С. 46].

Приєднання Бессарабії та Північної Буковини до СРСР влітку 1940 р. було складовою частиною реалізації воєнної доктрини радянського керівництва, розробленої у 1930-ті роки, що ґрунтувалася на принципах неподільності Радянського Союзу та «експорту революції» [31, С. 205].

Слідом за частинами Червоної армії на територію Північної Буковини прийшли зорганізовані в Кам'янці-Подільському групи партійного та радянського активу [32, С. 189].

На нашу думку, винятково з метою найшвидшої інтеграції Північної Буковини в загальносоюзний політичний простір та позбавлення міжнародно-політичного значення цієї проблеми, 4 липня 1940 р. ЦК КП(б)У затвердив склад повітових комітетів КП(б)У Радянської Бессарабії і північної частини Буковини [30, С. 78].

Рішенням Президії Верховної Ради УРСР від 4 липня 1940 р. створено Чернівецький повіт, а з північної частини Бессарабії, заселеної переважно українцями, – Хотинський повіт (хоча в СРСР на той час таких адміністративно-територіальних одиниць не існувало) [5, С. 645]. 7 серпня 1940 р. Хотинський повіт Бессарабії і Чернівецький повіти Північної Буковини були об'єднані в Чернівецьку область із центром у м. Чернівці [32, С. 193].

Вже 20 серпня 1940 р. ЦК КП(б)У затвердив склад бюро обласного комітету партії, а Президія Верховної Ради УРСР призначила склад Чернівецького облвиконкому. За цими органами стали утворюватись й інші обласні управлінські структури: суди, прокуратура, адвокатура, міліція, органи освіти, охорони здоров'я, культури тощо [32, С. 191].

Отже, на підставі здійсненого політологічного аналізу можемо стверджувати про те, що хоча Західна Україна та Північна Буковина відігравали помітну роль у східноєвропейській політиці на початковому етапі Другої світової війни, але загалом стали лише інструментом реалізації стратегічних інтересів сталінського тоталітарного режиму. Ставши співучасником збройної агресії Німеччини проти Польщі у вересні 1939 р., керівництво Радянського Союзу на чолі з Й. Сталіном реалізації своїх планів надавало «привабливого» вигляду через формування тимчасових квазіорганів влади та управління, зокрема з лояльного місцевого населення, та лише згодом перейшло до інкорпорації краю у радянську політичну систему. Стосовно ж Північної Буковини, то, використовуючи увесь арсенал дипломатичних засобів та не особливо зважаючи на норми міжнародного права, як держава-агресор, що після війни з Фінляндією 1939–1940 рр. фактично була поставлена за межі міжнародно-політичного та правового простору, СРСР досягнув реалізації деяких зовнішньополітичних стратегічних цілей та відразу ж перейшов до насадження основних структурних елементів власної політичної системи у новому регіоні. Однак не варто применшувати значення включення Західної України та Північної Буковини до складу Радянської України для консолідації українських етнічних територій. Перспективним напрямом подальших політологічних досліджень може стати компаративний аналіз політико-правових аспектів включення Західної України, Північної Буковини та Закарпатської України до складу Радянської України.

1. Бабій Б. М. *Возз'єднання Західної України з Українською РСР* / Б. М. Бабій. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1954. – 195 с. 2. Баран В. К. *Україна: західні землі: 1939–1941 рр.* / В. К. Баран, В. В. Токарський. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с. 3. Боровський О. О. *Політичний режим як об'єкт соціологічного дослідження : автореф. дис. ... канд. соціолог. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології»* / О. О. Боровський ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 16 с. 4. Брехаря С. Г. *Особистість як суб'єкт політики: мотиваційний аспект реалізації політичної влади : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси»* / С. Г. Брехаря ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К.,

2004. – 19 с. 5. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) [Кол. моногр.] / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макара та ін.; за заг. ред. В. М. Ботушанського. – Чернівці: Рута, 2005. – 744 с. 6. Горбань А. В. Український самостійницький рух як форма громадянського протистояння і боротьби проти тоталітаризму (вересень 1939 – 1940-ті роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. В. Горбань ; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с. 7. Гриньох Н. В. Міжнародні відносини (від початку ХVІІ ст. до завершення Другої світової війни) / Н. В. Гриньох, В. В. Гулай, Н. Р. Данилиха. – Львів: Ельграф, 2011. – 232 с. 8. Докаш О. Ю. Військово-політичні та міжнародно-правові аспекти визнання Північної Буковини як складової частини УРСР / О. Ю. Докаш // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. пр. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2013. – Вип. 676 – 677. – С. 31–37. 9. Докаш О. Ю. Політика формування та характер місцевих органів влади та управління Західної України (вересень 1939 – червень 1941 рр.): спроба структурно-функціонального аналізу / О. Ю. Докаш // Політологічні та соціологічні студії: зб. наук. пр. – Т. 12. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 302–312. 10. Дубінін В. В. Інтереси народу як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. В. Дубінін ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 32 с. 11. Ковалюк В. Р. До питання про скликання Народних Зборів Західної України / В. Р. Ковалюк // «Актуальні проблеми суспільно-політичного і духовного розвитку в Україні» Вісник Львівського університету. Серія: Суспільні науки. – Вип. 30. – Львів: Світ, 1992. – С. 75–81. 12. Коваль В. С. Радянсько-німецький пакт 1939 р. / В. С. Коваль. – К.: Інститут історії Академії наук Української УРСР, 1989. – 48 с. (Препринт № 11). 13. Когут І. Організація публічного простору врядування у Львові в радянську добу [Електронний ресурс] / І. Когут. – Режим доступу: http://www.archive.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008_2/fail/Kogut.pdf. 14. Кондратюк К. Галичина і Волинь у роки Другої світової війни (1939–1945) / К. Кондратюк. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 160 с. 15. Курило В. М. Історична зумовленість воз'єднання Північної Буковини з Українською РСР / В. М. Курило // Український історичний журнал. – 1983. – № 9 (вересень). – С. 55–66. 16. Кучерепа М. М. Волинь у геополітичних планах СРСР і Німеччини 1939 р. / М. Кучерепа // Друга світова війна і доля народів України: Матер. 2-ї Всеукр. наук. конф., м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р. – К.: Зовнішторгвидав, 2007. – С. 19–34. 17. Кучерепа М. М. Волинь: 1939–1941 рр. / М. Кучерепа, В. Вісин. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 486 с. 18. Литвин М. Сталін і Західна Україна. 1939–1941 рр. / М. Литвин, К. Науменко. – К., 2010. – 80 с. 19. Литвин М. Р. 1939. Західні землі України / М. Р. Литвин, О. І. Луцький, К. Є. Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 152 с. 20. Мандрик М. В. Український геополітичний чинник у зовнішньополітичній стратегії зарубіжних країн: історичний контекст (кінець 1920–1945 рр.): монографія / М. В. Мандрик. – К.: Чернівці: Книги - ХХІ, 2010. – 576 с. 21. Мигун Д. 17 сентября в истории страны: к вопросу о воссоединении Западной Беларуси и БССР в 1939 году [Електронний ресурс] / Д. Мигун. – Режим доступу: http://beldumka.belta.by/isfiles/000167_974625.pdf. 22. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: зб. док. і матер. / упор.: М. І. Панчук, І. Л. Гошуляк та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 560 с. 23. Побочий І. А. Політична боротьба як форма взаємовідносин соціальних сил в умовах утвердження державності сучасної України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. А. Побочий ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2008. – 32 с. 24. Про день виборів // Вільна Україна. Орган Політичного Управління Українського Фронту. – Львів, 1939. – № 12 (6 жовтня). – С. 3. 25. Радченко Л. М. Політичні інтереси: об'єктивно-суб'єктивна детермінація і механізми реалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Л. М. Радченко ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 16 с. 26. Сливка Ю. Україна в Другій світовій

війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти / Ю. Сливка / Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2005. – 52 с. 27. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979: зб. док. і матер. / відп. ред. Д. А. Яремчук. – К.: Наук. думка, 1980. – 545 с. 28. Тетерятник В. Про що нагадав «золотий вересень» живим і неживим землякам нашим / В. Тетерятник // Історія, економіка, політика, ідеологія. – Кн. 3: Україна у Другій світовій війні. – К., 1997. – С. 195–205. 29. Трубайчук А. Україна в європейських відносинах (1918–1941 рр.) / А. Трубайчук // Україна у Другій світовій війні : матер. для навч. закл. – Кн. 3 / Асоціація істориків «Істина» Творчої спілки вчителів України ; ХХ століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. – К., 1997. – С. 9–53. 30. Фостій І. П. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. / І. П. Фостій. – Чернівці: Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», 2004. – 368 с. 31. Хаджирадева В. Операція Червоної армії в Бессарабії та Північній Буковині (28 червня – 5 липня 1940 р.) / В. Хаджирадева // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: Історичні нариси : у 2 кн. – Кн. перша / О. Є. Лисенко, В. В. Стецкевич, А. Айсфельд та ін. – К.: Наук. думка, 2010. – С. 196–207. 32. Холодницький В. Становлення радянських органів влади на території Північної Буковини та Північної Бессарабії / В. Холодницький // Суспільно-політична історія країн Європи в ХХ столітті. – Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2011. – С. 188–211.

Ірина Кіянка
ЛРІДУ НАДУ

ПОПУЛІЗМ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: КІНЕЦЬ XX – початок XXI ст.

© Кіянка І., 2015

Акцентується увага на проблематиці популізму в країнах Західної Європи (період 1990-х рр. – початок XXI ст.). Доведено, що популісти у боротьбі за владу використовують усі демократичні інститути, вважаючи, що лише воля громадян додає легітимності політичній системі. Іншою специфічною ознакою сучасного західноєвропейського популізму є поява сил, які обстоюють принципи вільного ринку, обмеження державного регулювання економіки та податкового тиску, при цьому переважно у поєднанні із закликами до протекціоністської політики.

Ключові слова: популізм, демократичний режим, державне регулювання, глобалізація, радикалізм, політична система.

Irina Kiyanka

POPULISM IN WESTERN EUROPE IN THE LATE 20th AND EARLY 21st CENTURIES

© Kiyanka Irina, 2015

The article examines the problem of populism in Western European countries from the 1990s to the present day. The author proves that in their struggle for power the populists use the policy and ideas of the democratic institutions regarding the citizens' will as the only basis of the legitimacy. One more feature of modern Western populism is the emergence of forces defending the free market principles, the economic deregulation and the tax burden.

The growth of populism in Western Europe in the 1990s has a number of features. The first feature is that these forces generally tend to the nationalist ideology and rhetoric. The second one is crucial to the EU efforts to mitigate the effects of globalisation on their countries. The third feature of Western populism is sharp criticism of mass immigration recognised as a threat to the traditional European values and culture. Researchers suggest that populism and right-wing radicalism belong to the same ideology and the difference between them is rather quantitative than qualitative. However, there exist some political characteristics which make it possible to distinguish between the classical populists and the right-wing radicals.

Nowadays the majority of the populist parties in Western and Eastern Europe have a more positive attitude towards the regime of President Putin and the foreign policy of the Russian Federation. The latter is considered to be an example of a strong national policy that is not limited by the influence of any supranational structures.

Key words: populism, democratic regime, government regulation, globalisation, radicalism, political system.

Актуальність роботи полягає у тому, що проблематика популізму посідає одне з чільних місць серед тем сучасних політичних досліджень. І це пов'язано з важливою роллю популізму у житті суспільства, як в теоретичній, так і практичній площині. Насамперед це стосується

політичних процесів, що відбуваються сьогодні в Україні, особливо у виборчих кампаніях. А вивчаючи досвід країн Західної Європи, необхідно зауважити багату демократичну спадщину політичних інститутів і низку вихідних положень політичних лідерів та програм, які були реалізовані протягом цього періоду. Розвиткові популізму у будь-який період його становлення сприяють причини, зокрема: посилення політичної та економічної кризи, соціальне розшарування, загострення наболілих проблем в освіті, медицині, культурі. На цьому ґрунті й виникає популізм політичної влади і режиму, метою якого було примирення протилежних інтересів різних верств суспільства і досягнення консенсусу між рухами і партіями, що їх відстоювали.

Тематикою популізму у країнах Західної Європи займалися В. Ачкасов, А. Линецкий, И. Новоженова, С. Погорельська, Х. Функе, Л. Ренсманн, Х. Хеллер. В Україні ця тематика є мало вивченою і тому вважаємо її перспективною і важливою для дослідження.

Отже, особливої актуальності набуває комплексне дослідження впливу популізму на політику країн Західної Європи, реалізація його у виборчих кампаніях та політичних програмах.

Мета роботи – проаналізувати багатий досвід популізму в країнах Західної Європи і його особливий важель впливу для українського суспільства.

Зростання популізму у країнах Західної Європи, що спостерігався у 1990-х роках, має низку особливостей. Перша з них полягає у тому, що ці сили загалом схильні до націоналістичної ідеології та риторики. Другою особливістю є критичне ставлення до ЄС, намагання послабити вплив глобалізаційних процесів на їхні країни. Третя характерна ознака західноєвропейського популізму – гостра критика масової імміграції, що визнається загрозою традиційним європейським цінностям та культурі. Ці особливості загалом наближають популістів до табору правих радикалів, що дає деяким дослідникам підстави вважати, що популізм та правий радикалізм є різновидами однієї ідеології, і різниця між ними має швидше кількісний (популісти схильні до менш радикальних рішень), ніж якісний характер. Проте є політичні характеристики, які дають можливість відмежувати популістів від класичних правих радикалів.

Одна з них – загалом позитивне ставлення популістів до демократії та електоральних процедур. Натомість праворадикалам властиве переконання у рятівних можливостях авторитаризму. Популісти у боротьбі за владу використовують демократичні інститути, завжди саме волю громадян вважаючи основою своєї легітимності. Іншою специфічною ознакою сучасного західноєвропейського популізму є поява сил, які обстоюють принципи вільного ринку, обмеження державного регулювання економіки та податкового тиску, при цьому разом із закличками до протекціоністської політики.

У суспільному житті Німеччини післявоєнного періоду перші помітні прояви популізму з'явилися у 1990-х роках. Політична «арена» його появи мала у цій країні свою специфіку, сформовану у попередні десятиліття у ФРН, ще у час існування двох німецьких держав. Одна з них – надто виражений політичний центризм, який посилено культивувався у Західній Німеччині після Другої світової війни. Стабільності політичного центру сприяла партійна система країни, яка забезпечувала формування або правоцентристського або лівоцентристського урядів, які спиралися на великі партії чи коаліції з мінімальною кількістю учасників. Іншою особливістю стало жорстке «табування» у політичному дискурсі країни націоналістичної ідеології або риторики.

У річищі важливих для німецького суспільства багаторічних зусиль з «подолання (нацистського) минулого» останні почали сприйматися як надто міцно пов'язані із цим минулим. За визначенням С. Погорельської: «...у ФРН краще набути репутації космополита, ніж «націоналіста». «Націоналізм» означає політичну смерть, жевріння на межі політичної легальності, поруч зі скандальною НДПГ» [3]. При цьому (вважаємо, варто погодитися із думкою цього автора) «подолання» значною мірою насправді являло собою витіснення низки питань за межі прийнятних для відвертої дискусії та справжнього обговорення тем. У 1990-ті роки прояви кризи соціальної держави, збудованої у ФРН у попередні десятиліття, величезне збільшення кількості іммігрантів із-за меж Європи зумовили зростання невдоволених владою та політичною системою загалом. Цьому сприяло і (характерно не лише для Німеччини) зменшення відмінностей між старими ліво- та правоцентристськими партіями, що десятиліттями формували основу німецького партійного

«істеблішменту». Загалом чимало виборців перестали бачити у їхніх програмах відповіді на питання, які насправді їх хвилювали. При цьому праворадикальні погляди, відверте виправдання насильства і авторитарних методів здійснення влади не знаходили і не знаходять значної підтримки у німецькому суспільстві. Наслідком неартикульованого великими партіями запиту частини громадян стали у Німеччині політичні ініціативи, що мали ознаки правового популізму. Одна з них пов'язана з ім'ям Рональда Шилля, судді з Гамбурга. У 1990-ті роки він створив партію «Наступальна правова держава» («партія Шилля»), яка у своїй виборчій кампанії основний наголос зробила на проблемах зміцнення правопорядку, боротьбі зі злочинністю, закликала до жорсткішої імміграційної політики тощо [4]. На виборах у парламент Гамбурга його партія здобула 19,4 % голосів, а її лідер отримав в уряді міста посаду сенатора із внутрішніх справ (аналог посади міністра). Його діяльність на ній призвела до конфлікту із бургмістром, що представляв ХСС. Зрештою необережні, вкрай «неполіткоректні» висловлювання Р. Шилля стосовно сексуальної орієнтації глави міста викликали гостру критику, мало не травлю у ЗМІ, і поклали край його політичній кар'єрі.

Іншим популістським виступом вже загальнонімецького масштабу, стала участь у виборчій кампанії 2002 р. Юргена Меллемана, одного з лідерів Вільної демократичної партії, свого часу міністра економіки в одному з урядів Гельмута Коля. На думку Х. Функе і Л. Ренсманна, Ю. Меллеман у своїй політичній агітації звернувся до антисемітизму (зайнявши, зокрема, огульно антиізраїльську позицію). При цьому він закликав «розбивати табу» на обговорення певних тем, гостро критикував німецький політичний істеблішмент. Виборча кампанія завершилася для «вільних демократів» невдало, і Ю. Меллеман залишив партію. У червні 2003 р. Ю. Меллеман, колишній десантник, загинув під час чергового стрибка із парашутом. Слідство не змогло встановити, чи був це нещасний випадок, чи самогубство. Загалом питання, які надто відверто порушував Ю. Меллеман, посідають центральне місце у програмах та агітації німецьких правих радикалів. Але його виступ був орієнтований насамперед на демократичні механізми реалізації влади, розрахований на розширення електоральної підтримки загалом респектабельної ВДП, і це дає підстави визначати Ю. Меллемана як радше політика-популіста.

У сьогоденній Австрії популістські ознаки найпомітніші у діяльності Австрійської партії свободи (АПС), яка існує з 1955 р. Пік її популярності сьогодні пов'язаний з ім'ям Йорга Хайдера, який очолив партію у 1986 р. У попередні десятиліття АПС регулярно брала участь у виборах, отримуючи у середньому 5–6 % голосів, і двічі залучалася до урядових коаліцій, проте загалом не мала істотного впливу на політичні рішення. У післявоєнній Австрії за владу змагалися передусім ліва Соціалістична партія Австрії (з 1991 р. – Соціал-демократична партія Австрії) (СДПА) та права консервативна Австрійська народна партія (АНП). При цьому у країні фактично склалася система поділу влади між ними, за якої Австрією багато разів керували двопартійні «великі» коаліції [1].

У ході скандальної виборчої кампанії 1999 р. Й. Хайдер активно використовував звернення до теми нацистського минулого Австрії, раніше значною мірою витісненою з публічного політичного дискурсу. За визначенням Х. Функе і Л. Ренсманна, «його (Й. Хайдера. – І.К.) вимоги звільнити нарешті націю від колективної провини за злочини нацизму і загалом за нацистське минуле, яка заважає розвитку позитивної національної ідентичності, відповідає потребам 75 % австрійців». Німецький дослідник Х. Хелмер писав, що Й. Хайдер у 1999 р. «привернув – у тому числі виступами перед ветеранами Ваффен СС – той електорат, який не бачив нічого особливо поганого у нацистському минулому». Гасло «Австрія понад усе!» виявилось привабливим для багатьох виборців. Лідер АПС закликав вигнати з країни «паразитів-іноземців», при цьому АПС виступила проти розширення ЄС на Схід. Попри рішучі протести 14 країн – усіх, на той момент, членів Євросоюзу, – у лютому 2000 р. АПС утворила урядову коаліцію з АНП (канцлером став представник консерваторів Вольфганг Шюссель, а сам Й. Хайдер до уряду не увійшов, зберігши пост губернатора провінції Карінтія). Зрештою стосунки Австрії з ЄС нормалізувалися, адже за уряду з участю АПС «у внутрішньополітичному плані в Австрії нічого надстрашного не сталося: лише проводилася більш-менш стандартна права політика» [2].

Загалом АПС прийнято кваліфікувати як ультраправу партію. На нашу думку, популізм виявляв себе в її яскраво лідерському характері, властивому її агітації протиставлення «своїх» та «чужих», схильності пропонувати прості та радикальні рішення складних проблем. Й. Хайдер був лідером, який у цілком популістському дусі апелював до «простого австрійця», інтереси якого не бажає розуміти політичний істеблішмент. Весною 2005 р. політик пішов з АПС, створивши натомість нову партію, яку вважав її правонаступницею – Союз за майбутнє Австрії (СЗМБ). У жовтні цього самого року Й. Хайдер загинув в автокатастрофі. Сьогодні участь у політичному житті країни беруть і АПС, і СЗМБ, лідером якої є Х. Штрахе.

Говорячи про популізм у сучасній Франції, насамперед варто звернути увагу на партію, яка вже понад 40 років є помітним учасником електоральних змагань. Йдеться про Національний фронт (НФ), створений у 1972 р. Багато років його лідером був Жан-Марі Ле Пен, що мав репутацію чи не найодіознішого французького політика. З 2011 р. НФ очолює його донька Марін Ле Пен. Національний фронт постав у момент, коли на тлі глобального протистояння радянського блоку та демократичних країн Заходу дуже великий вплив на політичне життя Франції мали ліві партії – Соціалістична партія та комуністи (ФКП). Тоді НФ був передусім антикомуністичною організацією. Сьогодні, коли «комунізм» перестав бути потужним чинником світового розвитку та конфліктів, в умовах глибоких соціальних змін у самій Франції та Європі загалом, у програмі Національного фронту головними прозвучали інші наголоси.

У першому, найзагальнішому окресленні, її можна визначити як націоналістичну. НФ постулює категорію «нація» як базову, стрижневу для формування своєї ідеології. Нація розглядається ними як певна спадщина, якою тимчасово керує кожна нова генерація, а належність до нації – як головний чинник ідентичності. При цьому у програмі партії підкреслюється, що нація потребує чітко визначених територіальних меж, кордонів – як дім дверей та вікон. Водночас керівництво НФ рішуче відкидає звинувачення у расизмі.

Другий головний акцент програмних вимог Національного фронту – традиційна сім'я: гетеросексуальна, орієнтована насамперед на народження і виховання дітей. Збільшення народжуваності серед корінних французів вважається завданням політичного значення. НФ пропонує заборонити аборти на конституційному рівні, закликає надавати широку соціальну допомогу і пільги сім'ям з дітьми.

Проте найважливішим питанням політичних зусиль Національного фронту стала проблема масової імміграції, переселення до Франції мешканців її колишніх колоній в Африці. Імміграція в її нинішніх формах та масштабах розглядається як критична загроза для французької нації, її безпеки, розвитку, самого існування. Прибічники НФ вважають, що у тій кількості, в якій іммігранти прибувають до Франції, їх повна асиміляція неможлива. При цьому, на думку Жана-Марі Ле Пена, еліта «нав'язує французькому суспільству моральну заборону не лише на спротив нашестю іноземців, але навіть на обговорення цієї проблеми». Національний фронт пропонує змінити та ускладнити процедуру отримання французького громадянства, і закликає сприяти поверненню іммігрантів до країн їх походження, зокрема надавати їх урядам допомогу для заохочення відповідних зусиль.

Загалом НФ прийнято кваліфікувати як праворадикальну (чи, інколи, «ультраправу») партію. На наш погляд, можна вказати на кілька виразно популістських ознак її політичної поведінки. Головна з них, – можливо непряме, але зрозуміле усім протиставлення «своїх» («справжніх», корінних французів) і «чужих» (іммігрантів), які в логічних та риторичних побудовах НФ постають злом, загрозою для своїх, винуватцями їх бід та проблем. Суголосним поглядам більшості європейських популістів (та правих радикалів) є критичне ставлення Національного фронту до глобалізації та євроінтеграції, діяльності наддержавних структур ЄС. Типовим для популістської риторики є звинувачення політичного істеблішменту у змові, накладенні негласних табу на певні питання та теми [6].

Французький дослідник П. Періно важливу причину успіху Національного фронту вбачає у надмірному зближенні французьких ліво- та правоцентристів. Виборець, втрачаючи можливість ідентифікувати свої інтереси і погляди з їх програмами, «йде» до крайніх, навіть позасистемних політиків. За його визначенням, «крайні праві значною мірою конфіскували на свою користь функції опозиції, життєво важливі для плюралістичної демократії». Це відбувається у ситуації, коли

вирішальні у минулому класові відмінності та конфлікти значною мірою поступилися відмінностям з етнічним підтекстом. З іншого боку, дані соціологічних опитувань дають змогу вказати і на певний соціальний профіль прибічників Національного фронту. Це переважно чоловік, селянин, ремісник, дрібний комерсант чи робітник з невисоким рівнем освіти та скромним заробітком. У територіальному вимірі успіх НФ є найбільшим у департаментах з високим відсотком емігрантів, і водночас у районах, що переживають економічну депресію (занепад промисловості).

Специфічним і водночас дуже яскравим проявом новітнього західноєвропейського популізму стала в останні роки політична діяльність Сильвіо Берлусконі та його партії «Вперед, Італія!». Остання у своїй програмі поєднала антикомуністичну риторичку, у певних «дозах» націоналізм (апеляції до «національної гордості» італійців тощо) з ліберальною програмою в економічних питаннях. За визначенням Х. Функе і Л. Ренсманна, С. Берлусконі у боротьбі за владу використав властиві середнім верствам італійського населення «антиетатистські» установки, давню традицію радше негативного ставлення до державного апарату. Вважається, що для багатьох італійців ухилення від сплати податків не є аморальним, і успіх у нелегальній «грі» з державою сприймається як те, чим можна пишатися. Можливо такий погляд є певним перебільшенням, проте деякі специфічно італійські реалії воно, безперечно, відбиває [5].

«Вперед, Італія!» є винятково лідерською, вождистською організацією, абсолютно залежною від свого харизматичного лідера. Велику роль у її популярності зіграли ЗМІ, що належать самому С. Берлусконі. Італії післявоєнних десятиліть була властива хронічна політична нестабільність, постійні урядові кризи (при тому, що політичні актори змінювалися набагато рідше, ніж уряди). Наслідком цього Х. Функе і Л. Ренсманн вважають зростання політичної індиферентності населення, зневіру багатьох громадян у можливість існування корисного для них та некорумпованого уряду. Такі настрої успішно використав С. Берлусконі, «антипартійна партія» якого апелювала до виборців з міркуваннями в дусі, «що корисного «простій людині» від цих продажних партій». Загалом вождизм, уміле маніпулювання контрольованими ЗМІ, апеляції до почуттів «простого італійця» становлять, очевидно, популістські ознаки «Forza Italia». Характерно популістським є і сполучення у її програмі традиційно правих (націоналістичних) акцентів з радше ліберальною економічною програмою.

Важливою особливістю політичної сцени Італії є велика соціально економічна, культурна, ментальна різниця між заможною Північчю та біднішим Півднем. Італійська національна держава успадкувала її від попередніх епох, коли на її сучасній території знаходилася низка надто відмінних державно-політичних утворень.

Доволі своєрідно популізм виявив себе у сучасній внутрішній політиці Нідерландів. На самому початку 2000-х років репутацію популіста (часто у сполученні із визначенням «ультраправий») мав Пім Фортайн, лідер партії «Список Піма Фортайна» (СПФ). Ця партія виникла напередодні виборчої кампанії 2002 р., і головний акцент у своїй агітації зробила на проблемі імміграції. Незважаючи на вбивство самого П. Фортайна за дев'ять днів до голосування, створена ним партія, що перше брала участь у виборах, отримала 17 % голосів, і разом з християнськими демократами та лібералами узяла участь в урядовій коаліції. На дострокових виборах у січні 2003 р. підтримка виборців виявилася значно меншою (5,7 %), а на виборах 2006 р. СПФ до парламенту не потрапив.

Сам П. Фортайн – соціолог, до 2001 р. колумніст у консервативному часописі, а також ведучий щотижневого шоу на ТБ. Ще до свого дебюту у ролі чинного політика він був відомий гострою критикою голландської політичної еліти, «апаратників» та лівих інтелектуалів. На думку П. Фортайна, ця еліта монополізувала політичний простір країни, нав'язуючи усім свої «недоторкані» принципи мультикультуралізму, держави загального добробуту тощо. За визначенням К. Воссена, антиелітизм П. Фортайна був близький до улюбленої популістської формули «змови еліт» проти простих людей. З іншого боку, засновнику «СПФ» не була властива популістська «глюрифікація» «простого народу». З точки зору П. Фортайна, політика мала б бути насамперед змаганням яскравих лідерів, а еліти – виконувати роль просвітників та керівників, «пастирів» народу. П. Фортайна на адресу провідних голландських політиків – за вульгарну

вимову, поганий одяг тощо. На противагу їм, сам він вбирався у дуже дорогий та імпозантний одяг, створюючи показово аристократичний імідж.

Жорстка критика політичного істеблішменту Голландії та певний ухил до харизматичного лідерства дають можливість говорити про популістські ознаки у діяльності П. Фортайна і його партії. При цьому, на відміну від класичних популістів, П. Фортайн не прагнув бути цілком «своїм» для простих людей, і на відміну від правих радикалів, критикував іслам не як загрозу традиційним національним цінностям, а радше як загрозу цінностям свободи.

До нідерландських політиків з популістськими ознаками інколи зараховують Герта Віддерса та очолювану ним «Партію свободи». Остання відома своєю радикально антиісламістською позицією. Г. Віддерс захищає теорію мусульманської змови, спрямованої на ісламізацію Європи, виступає з пропозицією заборонити Коран (як текст, що обґрунтовує тоталітарну за духом ідеологію), і депортувати з Нідерландів мусульман, що не хочуть асимілюватися. При цьому він відомий своєю послідовно проізраїльською позицією. «Партія свободи» обстоює розширення механізмів прямої демократії, запровадження прямих виборів мерів, поліцейських комісарів та суддів.

У певному сенсі новітній популізм став реакцією на інтеграційні процеси у Європі та глобалізацію. Останні сприяють розмиванню, руйнації традиційних національних ідентичностей. Реакцією тих, кому зміни несуть із собою втрати та нові проблеми, стає пошук та актуалізація вужчих, локальних культурних самовизначень, зокрема у формі «субнаціональних» чи націоналістичних рухів, – каталонського, баскського, шотландського, місцевих рухів у Баварії, Бретані, Окситанії, Ельзасі тощо. Автори цитують у цьому зв'язку французького дослідника Рене Монза: «Одна з ідей, милих серцю цього типу екстраправих регіоналістів, полягає у тому, що можливо бути французом і арабом або чорношкірим французом, значно важче бути арабом і нормандцем чи чорношкірим провансальцем» [7].

Отже, можна зробити висновки, що важливою передумовою відносного успіху популістів у Західній Європі стало скептичне ставлення багатьох громадян до традиційних партій, які вони перестали ототожнювати зі своїми реальними проблемами та інтересами. Варто погодитися з думкою, що у деяких країнах надмірне посилення стабільного «політичного центру» призвело до радикалізації протестних настроїв, зокрема зсуву електоральної підтримки у бік популістів.

Сьогодні спільною ознакою більшості популістських партій Європи, як Західної, так і Східної, є радше позитивне ставлення до режиму президента В. Путіна та зовнішньої політики РФ. Остання сприймається ними, як приклад сильної «національної» політики, не обмеженої впливом жодних наддержавних структур. Симпатії частини європейських правих та популістів викликає і відверта ворожість російського режиму до лібералізму, намагання актуалізувати цінності, які позиціонуються як «традиційні». Відтак **перспективними є подальші дослідження** майбутньої ролі популістських ідей у країнах Західної Європи з особливостями формування парламентських коаліцій та реалізацією нових програм.

1. Ачкасов В. Ложная альтернатива: «третий путь» европейских крайне правых популистских партий [Электронный ресурс] / В. Ачкасов, А. Линецкий. – С. 1/9. – Режим доступа: <http://www.politex.info>. 2. Новоженова И. Национальный фронт во Франции / И. Новоженова // Актуальные проблемы Европы. Правый радикализм в современной Европе: сб. науч. тр. – М., 2004. – С. 101. 3. Погорельская С. «Вечно вчерашние»: правый популизм и правый радикализм в Западной Европе / С. Погорельская // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 3. – С. 57. 4. Погорельская С. Свободное падение / С. Погорельская // Литературная газета. – 13. 08. 2003. 5. Функе Х. Новый правый популизм в Европе: Сравнительный анализ политических партий и движений / Х. Функе, Л. Ренсманн // Актуальные проблемы Европы. Правый радикализм в современной Европе: сб. науч. тр. – М., 2004. – С. 88. 6. Хеллер Х. Кремль кормит австрийских ультраправых? [Электронный ресурс] / Х. Хеллер. – С. 2/4. – Режим доступа: <http://www.idelo.ru/527/3/html/6.10.2008.p>. 7. Vossen K. The different flavours of populism in the Netherlands / K. Vossen // The Changing Faces of Populism. Systemic challengers in Europe and the U. S. Ed. By H. Guisto, D. Kithing, S. Rizzo. – P. 177.

Олег Кукарцев

Національний університет «Львівська політехніка»

ВАРІАТИВНІСТЬ ДЕФІНІЮВАННЯ ТЕРМІНА «ІМПЕРІЯ» У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

© Кукарцев О., 2015

Досліджено смислові значення поняття «імперія» в сучасному науковому дискурсі, зокрема в теорії та методології політичної науки. Головна увага приділена аналізу змістовних ознак поняття «імперія», які існують у суспільних науках, а також існуючим труднощам вироблення єдиного визначення імперії.

Ключові слова: імперія, імперсність, влада, підкорення, панування, ієрархія, центр, периферія, політична система, держава, простір.

Oleg Kukarcev

DEFINITIONS OF THE TERM «EMPIRE» IN THE SCIENTIFIC DISCOURSE

The paper investigates the meanings of the term «empire» in the contemporary scientific discourse, particularly in the theory and methodology of political science. Special attention is paid to the analysis of the concept «empire» in social sciences as well as to some current difficulties in providing its exact definition.

The author emphasises that the analysis of different concepts is one of the most topical issues in the scientific discourse in general and in the theory and methodology of political science in particular. Each knowledge system requires the precise meaning of terms, judgements and inferences. One of such concepts is the word «empire». It has been used in social and political sciences for two thousand years already but only in recent decades it became the subject of scientific investigations.

In general, this research shows that the interest in the term «empire» is a relatively recent phenomenon in political science associated primarily with the attempts to describe and compare some empires or explain the features and dynamics of international relations of the past and the present.

A great variety of definitions of the term «empire» is considered to be the main reason explaining the difficulties in providing a single definition of this concept. On the other hand, the problem is also caused by the insufficiency of the analytical tools of modern social science. There are fundamental divergences in the approaches, primarily due to the differences between the «generalising» and «individualising» methods. Historians, being supporters of the first method, speak about the impossibility of creating the unified theory in defining the term «empire». The regularities revealed in the investigation of pre-modern empires are not always acceptable in the study of modern empires. According to the author's opinion, the joint efforts of historians, sociologists and political scientists can help to give the definition of the concept «empire».

Key words: empire, power, conquest, domination, hierarchy, center, provinces, political system, state, space.

Проблема аналізу смислового обсягу понять є однією з найактуальніших у науковому дискурсі загалом й в теорії та методології політичної науки зокрема. Адже кожна система знань вимагає точності понять, суджень та умовиводів. Одним з таких понять, що активно використовується у суспільно-політичній думці протягом вже двох тисяч років, але тільки в останні десятиліття стало предметом наукової рефлексії, є слово «імперія».

Сучасні дослідники звертають увагу на його невизначеність та багатозначність. У науці склалася доволі непроста ситуація: ступінь наукової розробленості імперської проблематики порівняно високий, саме слово «імперія» та похідні від нього використовують усі, але про зміст, сенс його домовитись не вдається. Загалом наповнення терміна тим чи іншим змістом залежить від автора, від конкретних умов його праці, наукової дисципліни, а також від багатьох інших чинників.

Інтерес до імперії з погляду політичної науки – явище порівняно недавнє та пов'язане передусім із спробами описання та порівняння окремих імперій, або пояснення особливостей конфігурації та динаміки систем міжнародних відносин минулого та теперішнього часу. За словами О. Мотиля: «...імперії як виразно *політичній* системі дісталася мало уваги від фахівців соціальних наук; за останні чотири десятиліття ХХ століття з'явилася лише жменька книжок та статей» [12, С. 15]. Загалом, як зауважив Д. Лівен: «...імперія не була в пошані в істориків попереднього покоління, а у працях політологів та спеціалістів у сфері міжнародних відносин вона посідала маргінальне становище» [9, С. 283]. Сплеск інтересу до імперії необхідно зарахувати до кінця 80-х років минулого століття, який зберігається до сьогодні.

Характеризуючи сучасний стан наукового дослідження проблеми, необхідно відзначити, що сьогодні тема імперії актуалізована у різних галузях суспільно-гуманітарного знання: історичному (в дослідженнях світової історії та політичної історії), філософському (філософії історії, філософії політики, соціальній філософії), соціологічному (історичній соціології, політичній соціології), політологічному, юридичному. Серед авторів, які вдавалися до аналізу категорії «імперія», необхідно відзначити праці М. Дойла [19], О. Мотиля [12], Р. Суні [13; 27], Д. Лівена [9], М. Бейсінгера [1], Г. Мьонклера [25], Ч. Майера [24], Дж. Річардсона [26], А. Філіппова [15], І. Яковенко [17], С. Каспе [6; 7], А. Магуна [10], В. Матвеева [11], Е. Дамірчієва [5], Ш. Шогенова [16]. Названі дослідники вивчали основні інтерпретації терміна «імперія» і пропонували своє трактування, виводячи його або з існуючих у науці підходів, або на основі критики праць своїх попередників. В літературі також наявні спеціальні колективні монографії та збірки матеріалів міжнародних конференцій, присвячені проблемі пошуку змісту та меж застосування поняття «імперія» [2; 18; 21; 22; 23].

Незважаючи на недавній сплеск інтересу до «імперії», вона залишається найменш раціоналізованою й критично осмисленою категорією сучасних суспільних наук, особливо порівняно з такими термінами, як «держава» або «нація». Як відзначає російський вчений С. Каспе, саме поняття «імперія», будучи одним із найуживаніших у політичній лексиці, водночас лише інколи супроводжується змістовним визначенням терміна. «Саме тому, – за його словами, – навіть найцінніші окремі спостереження не утворюють цілісної картини, яка дала б змогу перевести подальші дискусії на порівняно міцний фундамент термінологічної ясності. Справді, поняття імперії до теперішнього часу залишається нечітко концептуалізованим» [6, С. 19]. Такий стан речей у сучасній суспільно-гуманітарній науці зумовлює подальшу актуальність та наукову значущість розроблення дефініції «імперія».

Саме слово «імперія» походить від лат. слова *imperium* – похідне від дієслова *imperare* – владарювати, управляти. Поняття *imperium* – це первісно «влада», «вищі повноваження, необмежені повноваження». Виключно у такому сенсі воно вживалося принаймні до I ст. до н.е., коли йшлося про наділення вищою владою та повноваженнями консулів та інших вищих магістратур [14, С. 3–4; 20, С. 214]. Пізніше це поняття було розширене і стало позначати право Риму повелівати підкореними народами, імперію стали розуміти як поєднання вищої вселенської влади та певної території і народу. У такому значенні, як відзначає французький дослідник Д. Лівен, у Стародавньому Римі термін *imperium* набув чітко визначеного політичного та інституційного смислу, наближеного до сучасного поняття законного суверенітету [9, С. 287]. Внаслідок своїх зв'язків з

римським імперським державним устроєм, з претензією Риму на світове панування, а згодом із усім християнським світом, це слово незабаром стало позначати владу, яка претендує на загальний характер, або принаймні владу над величезними просторами. Протягом останніх двох тисяч років слово «імперія» часто зберігало це значення державного утворення, яке має політичну владу над домініонами, віддаленими на велику відстань від своєї метрополії [9, С. 287; 26].

У наш час дослідники проблеми імперій – як політологи, так й орієнтовані на їхній підхід історики, – сформулювали кілька родових ознак «імперії» [8, С. 23]. Найперше, на що звертається увага, – це її політичний характер. Імперія розуміється багатьма дослідниками як певна форма панування та контролю. Тобто імперія – передусім тип соціально-політичної системи, соціальні відносини, всередині якої мають владно-ієрархічний характер. Критерій ієрархізму означає, що в імперській системі вертикальні владні відносини є значущіші, ніж горизонтальні. Наприклад, М. Дойл оголошує імперію «...системою взаємодії між двома політичними одиницями, одна з яких – домінуюча метрополія, яка здійснює політичний контроль над внутрішньою та зовнішньою політикою, тобто чинним суверенітетом іншої одиниці – підпорядкованої периферії», а Дж. Армстронг розглядає імперію, як «складну політичну спільноту, яка інкорпорувала малі політичні одиниці» [13, С. 13].

Головну методологічну складність становить неоднорідна, гібридна природа імперії. З одного боку, будь-яка імперія є політичною системою, яка активно діє у сфері міжнародних відносин, тобто усебічно втягнена у загальносвітові процеси. Проте, з іншого боку, імперії, внаслідок своєї автономної структурованості, незмінно претендують на самодостатність, тяжіючи до замкненості та ізоляваності. Остання обставина утім не скасовує притаманного імперіям прагнення до експансії, поширення свого правління на усе нові землі та народи.

Істотна їх ознака полягає у тому, що будь-яка імперія принципово розімкнена у просторовому плані, інтенціонально безмежна, спрямована до збігу з ойкуменом. За словами С. Каспе, значні територіальні розміри й пов'язана із ними, хоча й опосередковано, безмежність, – як правило, потенційна в плані реальної політики, але цілком актуальна як специфічна картина світу [7, С. 50]. Кордони імперій принципово відмінні від кордонів національних держав: оскільки імперії ґрунтуються на завоюваннях, їх рубежі є тимчасовими, вони не є природними у фізичному (географічному) або культурному сенсі, але є фронтами – пограничними або контактними зонами.

Важливою сутнісною ознакою імперії виявляється наявність у ній надпотужного – як в інституціональному, так й у ціннісному відношенні – макросоціального центру. Класичне визначення імперії, яке належить Ш. Айзенштадту, ґрунтується саме на розробленому Е. Шилзом концепті центру: «Термін «імперія» переважно використовується для позначення політичної системи, яка охоплює великі, порівняно сильно централізовані території, у яких центр втілений як постать імператора, так і центральні політичні інститути, що утворюють автономну одиницю. Далі, хоча імперії, як правило, ґрунтувалися на традиційній легітиматії, вони часто використовували дещо ширші, потенційно універсальні політичні та культурні орієнтації, які виходили за межі того, що було властиве будь-якій зі складових імперій частин» [6, С. 20].

Подібної методології дотримується інший авторитетний дослідник імперій О. Мотиль. Згідно з його визначенням, під імперією необхідно розуміти «...ієрархічно організовану політичну систему, що має втулкоподібну будову – як колесо без обода, – в якій центральна еліта і влада домінують над периферійними елітами і спільнотами, діючи як посередники в їхніх важливих взаємодіях і спрямовуючи потоки ресурсів від периферії до центру і знову до периферії» [12, С. 19]. Отже, суть імперії, як припускається, полягає у постійному відтворенні моделі «домінуючий центр – підпорядкована периферія», причому згадані елементи імперської структури розташовуються у територіально різних регіонах. Відповідно увесь обмін ресурсами – грошима, товарами, інформацією, людьми – в імперіях відбувається виключно через центр, а не безпосередньо між регіонами.

Особливий характер відносин, які пов'язують ядро і периферію – вищезгадане «колесо без обода», – зовсім не вичерпують усі характеристики імперій. Їх істотною ознакою є відсутність або

обмеженість асиміляції населення щойно включених до складу держави територій, збереження ними своїх етнокультурних особливостей. Імперія відзначається етнокультурною та етнополітичною неоднорідністю імперського простору та його складенням у порівняно єдиний соціально-політичний організм шляхом створення особливого режиму взаємодії центральної та периферійних еліт і чітким відмежуванням уніфікованих зон соціальної комунікації від таких, де ця уніфікація недоцільна.

Однією з головних ознак імперії є присутність у механізмах легітимації і у політичній практиці універсалістських орієнтацій, аж до претензії на вселенський сенс власного буття й утвердження «космічного суверенітету» (термін М. Дюверже) [7, С. 51]. Імперський універсалізм постає як певна культурна, за своїм змістом, інтенція, й конкретний політичний смисл імперії обов'язково має глибинне культурне підґрунтя, хоча формалізована його експлікація є скоріше винятком. Неважко зауважити, що спільним знаменником для усіх «критичних» ознак імперії є їхня локалізація на перетині сфер культури та політики. Отже, імперський характер політичних систем визначається не стільки характером політичних інститутів, скільки змістом внутрішньо неоднорідної політичної культури, яка у цих інститутах формується, через них виражається і є первинною щодо інститутів [6, С. 29].

Для розуміння того, чим є імперія, вкрай важливе питання про її співвідношення з державними системами іншого типу, насамперед з державою-нацією. Модель національної держави діаметрально протилежна до імперської моделі, про що свідчить уся європейська історія [2]. Європейська національна держава народжувалась як *неімперія* або навіть *антиімперія*. Вона вела з імперіями тривалу та запеклу боротьбу, у якій зрештою перемогла. Такі історичні події, як Вестфальський мир 1648 р. та Віденський конгрес 1814–1815 рр., засвідчили, що як основу для свого подальшого розвитку європейські держави обрали зовсім не-імперську систему територіальних суверенітетів. Як політико-територіальні структури імперія та держава-нація становлять «ідеальні типи», які протистоять один одному – перший з них заперечує, а другий втілює право націй на самовизначення [3, С. 41–42]. Можна погодитись з думкою Д. Лівена, що «імперія за визначенням є антиподом демократії, народного суверенітету та національного самовизначення» [9, С. 286].

Підсумовуючи, відзначимо, що серед головних причин, які пояснюють труднощі вироблення єдиного визначення імперії, є їх широке розмаїття. З іншого боку, складність дослідження спричинена обмеженістю аналітичного інструментарію сучасного суспільствознавства. Існують принципові розбіжності у підходах, зумовлені передусім відмінностями методів індивідуалізуючих та методів генералізуючих. Історики, як прибічники першого методу, переважно вказують на принципову неможливість створення універсальної теорії або визначення імперії. Так, наприклад, не завжди закономірності, виявлені під час вивчення імперій домодерних, прийнятні для імперій модерних. Вказується на обмежену продуктивність пошуків об'єктивуючих маркерів «імперськості», чи то структуру відносин центру-периферії, систему імперського управління чи організацію територій [4, С. 396]. На думку істориків, не існує імперії «взагалі» як певної вічної субстанції, а є багато історично різних імперій, часто з протилежними характеристиками [8, С. 28–29]. Від себе скажемо, що критика генералізуючих підходів не означає неможливості виявлення спільних ознак імперій. У прагненні до понятійної чіткості концепту «імперія» перспективним є шлях координації зусиль істориків з ученими-політологами, соціологами, культурологами.

1. Бейссингер М. *Переосмысление империи после распада Советского Союза* / М. Бейссингер // *Ab Imperio*. – 2005. – № 3. – С. 35–88. 2. Бурбанк Д. *Траектории империи* / Д. Бурбанк, Ф. Купер // *Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма* / ред.-сост. И. Герасимов, М. Могильнер, А. Семенов. – М.: Новое издательство, 2010. – С. 325–361. – (Новые границы). 3. Бусыгина И. *Sum ergo cogito. Политический мини-лексикон* / И. Бусыгина, А. Захаров. – М.: Московская школа политических исследований, 2006. – 240 с. 4. Герасимов И. *Новая имперская история и вызовы империи* / И. Герасимов, С. Глебов, Ян Кусбер и др. // *Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма* / ред.-сост. И. Герасимов, М. Могильнер, А. Семенов. – М.: Новое издательство,

2010. – С. 383–418. – (Новые границы). 5. Дамирчиев Э.И. оглы. Империя как политический феномен: теоретико-методологические аспекты исследования [Электронный ресурс] / Эмин Исахан оглы Дамирчиев: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.01 – Теория и философия политики, история и методология политической науки. – М., 2010. – 30 с. – Режим доступа: http://new.philos.msu.ru/uploads/media/201006_damircheev.pdf. 6. Каспэ С. Империя и модернизация: Общая модель и российская специфика / С. Каспэ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 256 с. 7. Каспэ С. Центры и иерархии: пространственные метафоры власти и западная политическая форма / С. Каспэ. – М.: Московская школа политических исследований, 2007. – 320 с. 8. Кривушин И.В. В погоне за фантомом? Проблема империй в исследовательской перспективе / И.В. Кривушин // Имперский вопрос – национальный ответ: сб. науч. ст. / отв. ред. А. Л. Рябинин; ред.-сост. Г. В. Лукьянов. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. – С. 21–29. 9. Ливен Д. Империя, история и современный мировой порядок / Д. Ливен // Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма / ред.-сост. И. Герасимов, М. Могильнер, А. Семенов. – М.: Новое издательство, 2010. – С. 283–323. – (Новые границы). 10. Магун А. В. Империализация (Понятие империи и современный мир) / А. В. Магун // Политические исследования (Полис). – 2007. – № 2. – С. 63–80. 11. Матвеев В. Е. Концепт «империя» в современной научной литературе [Электронный ресурс] / Матвеев В. Е.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования. – Томск, 2008. – 27 с. – Режим доступа: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000340349/000340349.pdf>. 12. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження / О. Мотиль. – К.: Критика, 2009. – 200 с. 13. Суни Р. Империя как она есть: имперская Россия, «национальное» самосознание и теории империи / Р. Суни // *Ab Imperio*. – 2001. – № 1–2. – С. 9–72. 14. Уколова В. И. Империя: исторический опыт Рима [Электронный ресурс] / В. И. Уколова // Вестник МГИМО-Университета. – 2008. – № 2. – С. 3–10. – Режим доступа: http://www.vestnik.mgimo.ru/filesserver/02/vestnik_02-01.pdf. 15. Филиппов А. Ф. Наблюдатель империи (империя как социологическое понятие и политическая проблема) / А. Ф. Филиппов // Вопросы социологии. – 1992. – Том 1, № 1. – С. 89–120. 16. Шогенов Ш. Х. Роль концепта «империя» в познании глобализирующегося мира (социально-философские аспекты темы) [Электронный ресурс] / Ш. Х. Шогенов: автореф. дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11 – Социальная философия. – М., 2007. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/rol-kontseptna-imperiya-v-poznanii-globaliziruyushchegosya-mira-sotsialno-filosofskie-aspekty>. 17. Яковенко И. Г. От империи к национальному государству (попытка концептуализации процесса) / И. Г. Яковенко // Политические исследования (Полис). – 1996. – № 6. – С. 117–128. 18. *After Empire: Multiethnic Societies And Nation-building. The Soviet Union and The Russian, Ottoman, and Habsburg Empires* / Edited by Karen Barkey and Mark von Hagen. – Boulder, CO: Westview Press, 1997. – 208 p. 19. *Doyle M. W. Empires* / Michael W. Doyle. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1986. – 408 p. 20. *Encyclopedia of Power* / Edited by Keith Dowding. Thousand Oaks. – CA: SAGE Publications, 2011. – 784 p. 21. *Imperial Formations* / Edited by Ann Laura Stoller, Carole McGranahan, and Peter C. Perdue. – Santa Fe: School for Advanced Research Press, 2007. – 448 p. 22. *Imperiology: From Empirical Knowledge to Discussing the Russian Empire* [Электронный ресурс] / Ed. by Kimitaka Matsuzato. – Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2007. – 273 p. – (21st Century COE Program Slavic Eurasian Studies, № 13). – Режим доступа: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no13_ses/contents.html. 23. *Le Concept d'empire* / M. Duverger (dir.). – Paris: Presses universitaires de France, 1980. – 488 p. 24. *Maier C. S. Among Empires: American Ascendancy and Its Predecessors* / Charles S. Maier. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. – 384 p. 25. *Münkler H. Empires: The Logic of World Domination from Ancient Rome to the United States* / Herfried Münkler [translated from german by Patrick Camiller]. – Malden, MA: Polity Press, 2007. – 264 p. 26. *Richardson J. The Language of Empire: Rome and the Idea of Empire From the Third Century BC to the Second Century AD* / John Richardson. – New York: Cambridge University Press, 2009. – 232 p. 27. *Suny R. G. Studying Empires* / Ronald Grigor Suny // *Ab Imperio*. – 2008. – № 1. – С. 205–213.

Наталія Олійник

Львівський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

ПРОБЛЕМА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ЖІНОК У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

© Олійник Н., 2015

Розглянуто стан наукової розробки проблеми громадсько-політичної активності жінок в Україні. Проаналізовано та систематизовано дослідження вітчизняних науковців для формування теоретико-методологічних засад створення цілісної картини участі жінок у політичному та громадському житті України, що може розглядатися як орієнтир для подальших наукових досліджень.

Ключові слова: жіноча проблематика, громадсько-політична активність жінок, жіночі студії, гендерні дослідження.

Natalia Oliynyk

THE PROBLEM OF THE WOMEN'S PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITY IN UKRAINIAN SCIENCE

© Oliynyk Natalia, 2015

The article is dedicated to the study of the women's public and political activity in Ukraine. The author analyses the works of the Ukrainian scientists according to the periods (pre-Soviet, Soviet, modern), the scholars' place of living (Ukrainian, diaspora) and the sphere of the investigated problems (the women's financial position and education, the women's liberation movement, the women's political representation). Historical and comparative methods are the main methods used in the research paper. The author finds out that researchers of all periods dedicated their scientific works to the problem of legal, social and economic status of Ukrainian women. Some works deal with the female entrepreneurship that is a new phenomenon in Ukraine's economy. A considerable number of publications describe the history of the women's liberation movement in Ukraine and its peculiarities. The women's participation in political life of Ukraine is discussed from different viewpoints. Gender studies appeared in the mid-1990s. In the author's opinion, the problem of public and political participation of Ukrainian women is not completely investigated and requires further comprehensive research.

Key words: women's problems, women's public and political activity, women's workshops and gender studies.

Проблема забезпечення гендерної рівності сьогодні активно досліджується у зарубіжній та вітчизняній політичній науці, адже відповідно до міжнародних стандартів та вітчизняної нормативної бази і чоловіки, і жінки мають рівні права на повноцінну участь в усіх політичних інститутах та процесах. Однак, як свідчить практика, жінкам набагато важче повною мірою скористатися цими правами. Жінки, незважаючи на високий рівень освіти та професійну реалізацію, не використовують усього свого потенціалу для активної участі в громадському та

політичному житті сучасної України. Тому важливим є створення цілісної картини участі українських жінок у політичному та громадському житті з середини XIX ст. до сьогодні, а також глибоке осмислення процесу залучення жінок до громадсько-політичного життя у попередні періоди української історії, адже обмеженість та неповнота знань про минуле не сприяє адекватному розумінню особливостей сучасного становища жінок в українському суспільстві.

У західній науковій літературі проблема громадсько-політичної участі жінок розглянута достатньо ґрунтовно, зокрема у працях С. де Бовуар, К. Мілет, Б. Фріден, Р. Дарсі, Р. Інлегарт, Дж. Ловендускі, М. Мелемі, Р. Метлендт, П. Норіс, С. Окін, К. Пейтман, Е. Філіпс та ін. У вітчизняній науці також існує зацікавлення проблемою громадсько-політичної участі жінок. Значний внесок в розробку жіночої проблематики зробили українські дослідники М. Богачевська-Хом'як, Т. Журженко, О. Кісь, О. Маланчук-Рибак, Л. Смоляр, О. Ярош та ін. Проте у вітчизняній науці не створено цілісної картини участі українських жінок у політичному та громадському житті із середини XIX ст. до сьогодні. Тому метою цієї роботи є аналіз та систематизація наукових досліджень з проблеми громадсько-політичної активності жінок у працях вітчизняних науковців для формування теоретико-методологічних засад створення цілісної картини участі жінок у політичному та громадському житті України.

Для з'ясування стану наукової розробки цієї проблеми доцільно поділити праці вітчизняних науковців на такі групи: за досліджуваними періодами – дорадянські, радянські, сучасні; за місцем проживання авторів – українські та діаспорні; за сферою проблематики, – що розглядають економічне становище та освіту жінок, жіночий рух, політичне представництво жінок.

Праці, що розглядають економічне становище українських жінок різних періодів, можна умовно поділити на такі основні групи: ті, що стосуються життя традиційної селянської родини, особливостей залученості жінок в економіку в результаті процесів модернізації Австрійської та Російської імперій і внаслідок Першої світової війни; досягненням і проблемам участі жінок у радянській економіці; а також гендерним проблемам трансформації економіки сучасної України.

Становищу жінки у дореволюційний період приділяв увагу М. Грушевський, який у своїй фундаментальній праці «Історія України-Руси» виділив окремі підрозділи, де досліджував шлюб і його форми, патріархальну родину, відносини чоловіка і жінки, владу батька у сім'ї, правове та економічне становище жінок. Аналізу становища жінки у традиційній селянській родині та особливостям відносин між жінкою та чоловіком у великій та малій селянській родині приділяла увагу у своїх працях О. Єфименко [15]. Комплексне історико-етнологічне дослідження становища жінок у середовищі українського селянства з погляду гендерного підходу було здійснено сучасним істориком О. Кісь [24]. Також проблемі економічного становища жінок у дорадянський період розглядають окремі статті: юриста О. Нестерцової-Собакар [40], у якій досліджено законодавче забезпечення трудової діяльності українських жінок; історика М. Казьмирчука [22], який аналізує особливості праці жінок та підлітків на промислових підприємствах наприкінці XIX ст.

У кількісному плані дуже переважає доробок радянських дослідників, які працювали над темою участі жінок у творенні радянської економіки. Праця жінок, шляхи залучення жінок в економіку та ефективне використання жіночої праці у різних галузях радянської економіки на усіх етапах «побудови комунізму» були висвітлені у роботах Л. Вітрук [3; 4], Е. Підтиченко [46], О. Пілацької [47], Ж. Тимченко [59; 60], Є. Чистик [63], М. Шевченко [64] та ін. Увага до проблематики економічної активності жінок у радянських дослідників була зумовлена необхідністю підтвердити, що жіноче питання в радянській Україні вирішене, довести повну відданість жінок ідеям комунізму, адже за ідеологічними настановами більшовизму звільнення жінки можливе лише за умови її економічної емансипації. У цих працях викладено значний фактологічний матеріал, проте вони страждали заідеологізованістю і упередженістю оцінок. Також у них замовчувалися проблеми економічної зайнятості жінок. Лише у 1980–1990-х рр. з'явилися перші дослідження, де піднімалися питання подвійної зайнятості радянських жінок [13; 16; 39].

Сучасні дослідники, визнаючи позитивні досягнення залученості українських жінок в радянську економіку, доволі критично оцінюють економічне становище жінок того періоду. У їхніх працях значне місце посідають питання, які стосуються реальних умов праці і побуту жінок,

показується суперечливість радянської емансипації. Так, філософ Т. Журженко акцентує увагу на формуванні гендерної сегрегації в радянській економіці [17; 18], історик О. Сапицька розкриває проблеми, з якими зіткнулися українські жінки в період підготовки та проведення суцільної колективізації, та їх економічні наслідки [51]. Історик Г. Марасіна у своєму дисертаційному дослідженні з'ясувала, що професійна активність жінок також наражалася на значні перешкоди [34].

У публікаціях Т. Журженко, Н. Лавриненко [29], Г. Герасименко [8], О. Коломієць [27], О. Стрельник [57] та ін., присвячених сучасному економічному становищу українських жінок, розглядаються такі основні питання, як сучасне становище і проблеми жінок на ринку праці в умовах економічних трансформацій, проблеми безробіття жінок, причини та наслідки гендерної сегрегації на ринку праці, причини гендерних відмінностей в оплаті праці, взаємозв'язки репродуктивної та продуктивної праці у життєдіяльності жінок. Окремі праці розглядають нове явище в українській економіці – жіноче підприємництво. Так, Н. Ісакова аналізує гендерні особливості підприємницької діяльності [20], колектив вітчизняних та іноземних дослідників виділяє і характеризує шляхи приходу українок у бізнес [21], а В. Суковата виявила і охарактеризувала основні бар'єри залученості жінок до підприємницької діяльності [58].

Велика кількість публікацій розглядає проблеми становлення та розгортання жіночого руху в Україні, а саме: характеристику, становище, оцінку жіночого руху на різних етапах його розвитку, проте переважно наукові праці присвячені історії українського жіночого руху. Здійснені також дослідження, які характеризують окремі регіони і навіть організації, як от дисертаційне дослідження М. Дядюк, яке присвячене жіночому рухові Галичини 1921–1939 рр., і зосереджується на детальному аналізі діяльності найвизначнішої тогочасної жіночої організації Союзу українок [14], дослідження Т. Раєвич, що розглядає жіночий рух на Волині у той самий період [48], а О. Гнатчук своє дослідження присвятила українським жіночим організаціям на Буковині у 80-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст. [9].

У радянській Україні жіночий рух був репресований, тому не здійснювалося вивчення його історії. Проте у той час історію українського жіночого руху активно досліджували у діаспорі, де українські жінки створювали свої організації, вели активну роботу та публікували свої дослідження. М. Богачевська-Хом'як [2], І. Книш [25], І. Павликовська [44] почали роботу над написанням історії жіночого руху, починаючи від II половини XIX ст.

Праці М. Богачевської-Хом'як у 1990-х рр. стали визначальними для формування напрямків українських жіночих студій. Серед цих праць особливо варто виділити «Білим по білому. Жінки у громадському житті України. 1884 – 1939 рр.» [2], де вона досліджує історію жіночого руху Наддніпрянської і Західної України, а також становище українських жінок в УРСР. М. Богачевська-Хом'як для визначення суті українського жіночого руху ввела в науковий обіг поняття «прагматичний фемінізм», оскільки українські жінки, на її думку, не стільки боролися за свої власні права, скільки за вирішення тих чи інших суспільних проблем. Також М. Богачевська-Хом'як взяла активну участь у зібранні матеріалів для книги про діяльність голови Союзу українок М. Рудницької [38], де представлені основні публікації, виступи та документи, які розкривають її громадсько-політичну позицію та особливості діяльності, очолюваної нею організації.

До науковців української діаспори, які займаються проблемами становища жінок в українському суспільстві, можна зарахувати М. Рубчак, яка є авторкою публікацій з історії та теорії націоналізму, порівняльного фемінізму та історії жіночого руху. Так, у своїй праці «Християнська Богородиця чи Берегиня? Фемінізм на противагу вічно жіночому» вона обґрунтовує думку про те, що світогляд жінок у 1990-х рр. був сформований під впливом радянської ідеології, внаслідок чого «...самі жінки стають активними прибічницями таких поглядів, сприймаючи як належну разом і новітню радянську «ікону» жіночості, що поєднує образи трактористки-стаханівки і матері-героїні, що народжує здорових дітей для прийдешньої соціалістично-утопічної майбутності» [49].

З 1990-х рр. в Україні також стали можливими неупереджені дослідження становища жінок та історії жіночого руху.

Дослідженню жіночого руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. – першій третині XX ст. присвячені праці О. Маланчук-Рибак [33] та Б. Савчука [50].

В основу монографії Б. Савчука лягли запропоновані М. Богачевською-Хом'як концептуальні засади та методи дослідження. Б. Савчук у своїй праці основну увагу приділив висвітленню таких проблем, як організаційне та ідеологічне становлення жіночого руху, участь українок у національно-визвольних змаганнях, підпільному націоналістичному русі, їх роль у політичному, культурному та соціально-економічному розвитку українського суспільства. Визначальною засадою цього дослідження є актуалізація переваги національно-визвольних прагнень учасниць українського жіночого руху над власне феміністичними.

Важливими у дослідженні жіночого руху західноукраїнських земель є праці О. Маланчук-Рибак, у яких вона, відійшовши від засадничих принципів «прагматичного фемінізму», висвітлює еволюцію розвитку ідеї емансипації жінок в західноукраїнському суспільстві, охарактеризувала основні дискурси фемінізму у системі ідеологічних концепцій консерватизму, лібералізму, соціалізму, з'ясувала залежність між характером громадської діяльності жіночих організацій та їхніми програмними настановами, показала становлення та розвиток західноукраїнського жіночого руху у зв'язку із загальносвітовими процесами.

Найґрунтовнішою працею з історії жіночого руху Наддніпрянської України є монографія «Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії» Л. Смоляр [53], у якій здійснено дослідження жіночого руху зазначеного регіону в історичному та соціокультурному аспектах. Зокрема, Л. Смоляр зазначає, що жіночий рух, як рух за емансипацію і як соціальне явище, виникає уже в середині XIX ст., у період масового застосування жіночої праці. Дослідниця вважала, що у жіночому русі Наддніпрянської України поєднувалися прагнення реалізації жіночих прав із відстоюванням загальнолюдських прав.

Отже, більшість досліджень, присвячених жіночому рухові, переважно охоплюють другу половину XIX – першу третину XX ст. і, окрім праці М. Богачевської-Хом'як, висвітлюють жіночий рух або західноукраїнських земель, або Наддніпрянської України. Тому існує необхідність синтезу та порівняльного аналізу жіночого руху різних частин українських земель.

В останні десятиліття з'явилися публікації, що розглядають становище жінок та жіночий рух незалежної України. Проте помітне кількісне переважання праць невеликого обсягу, типовою формою яких є наукова стаття або повідомлення на конференції. Серед вітчизняних науковців, які виявили найбільшу активність у розробленні цієї проблематики, можна виділити О. Ярош, дисертаційне дослідження якої розкрило вплив жіночого руху на процеси становлення незалежної української держави [65]. Зараз дослідниця активно здійснює аналіз політичної системи та політики гендерної рівності України [66]. Н. Ковалішина свою дисертацію присвятила формуванню гендерної політики в Україні через взаємодію жіночих громадських організацій з органами державної влади [26]. Варто також відзначити праці І. Ворчаків [5], А. Лисенко [31], О. Луценко [32], які висвітлюють діяльність жіночих організацій України та особливості розгортання жіночого руху як чинника гендерної рівноваги та паритетної демократії. На дослідженні проблем жіночого політичного лідерства зосереджують увагу філософ І. Грабовська [11; 12] та політолог Л. Трофименко [61].

З середини 1990-х рр. в Україні з'явилися гендерні дослідження, зокрема праці Н. Гапон [6; 7], Л. Гонюкової [10], К. Левченко [30], Т. Мельник [37], С. Оксамитної [41], М. Скорик [52], Ю. Стребкової [56] та ін.

Серед них варто виділити праці Н. П. Гапон [6; 7], у яких авторка здійснює концептуальний аналіз проблеми гендеру в руслі пізньомодерністського та постмодерністського проектів філософії, досліджує тенденції розвитку гендерної концепції на емпіричному, концептуалістському та соціально-конструктивістському етапах. Н. П. Гапон робить слушний висновок, що перспективним методологічним принципом сучасності стає дискурсивний розгляд гендерних відмінностей не в значенні їх негативу, а в позитивному значенні – «відмінність як структура». Замість розмов про розбіжності, розрізнення у межах дискусій із гендерної теми, принцип «відмінність як структура» дає змогу обґрунтувати дискурс визнання «іншого» та «інакшості», який для сучасного філософування є доволі важливим. Адже фокусування на цьому принципі дає змогу культивувати множинні концепції гендеру.

Також теорію гендеру досліджує О. Сорокопуд [54; 55], яка у своїх працях висвітлює перспективу застосування гендеру як критерію оцінки сучасних політичних систем відповідно до принципів постмодернізму.

З різною мірою обґрунтованості і всебічності у вітчизняній науці показано участь жінок України в політичному житті, розкрито питання проблем та перспектив участі жінки у політиці.

У радянський період політична участь аналізувалася в контексті «політичної активності трудящих і особистості в соціалістичному суспільстві» та в межах критичного аналізу західних теорій та політичної культури. Основний висновок цих робіт [1; 3; 23] зводився до визнання позитивної ролі політичної участі у зміцненні «соціалістичної демократії» і необхідності виховання цієї активності як чинника розвитку народовладдя. Зasadничими недоліками цих робіт були: концептуальна заданість аналізу офіційною марксистсько-ленінською ідеологією, а також використання емпіричних даних і статистики, відірваних від реальної політичної поведінки громадян, зокрема жінок, адже ігнорувався організований, формальний характер політичної залученості.

У сучасних дослідженнях стверджується існування в українській політиці гендерної асиметрії і особливе значення надається появі та активній діяльності групи яскравих жінок-політиків, які заявили про себе у кінці 1990-х рр. Серед дослідників, які займаються проблемою участі жінок у політиці, варто відзначити О. Іващенко [19], О. Кулачек [28], Т. Марценюк [35], О. Матвієнко [36], С. Павличко [45], О. Цуницьку [62] та ін.

Особливо варто відзначити колективну працю «Femina Postsovietica: Украинская женщина в переходный период: От социальных движений к политике» під редакцією І. Жерьобкіної, у якій автори доволі ґрунтовно висвітлили особливості становлення та розвитку жіночого руху незалежної України (О. Луценко), проаналізували вплив гендерних стереотипів в українській політиці (С. Жерьобкін), висвітлили особливості жіночої зайнятості в умовах трансформації української економіки (Т. Журженко). А відомий політолог В. Фесенко докладно, рік за роком, проаналізував політичну участь українських жінок від 1990 до 1998 рр.

Отже, аналіз стану дослідження жіночої проблематики дає змогу стверджувати, що у вітчизняній науці проблемі правового та соціально-економічного становища українських жінок різних періодів присвячені праці дорадянських, радянських і сучасних дослідників. Окремі праці розглядають нове явище в українській економіці – жіноче підприємництво. Значна кількість публікацій присвячена історії українського жіночого руху. Певна кількість праць висвітлює особливості жіночого руху сучасної України. З різною мірою обґрунтованості і всебічності у вітчизняній науці висвітлена участь жінок України в політичному житті. З середини 1990-х років з'являються гендерні дослідження. Проте, як зазначає Т. Орлова, у вітчизняній науці «бракує фундаментальних праць з так би мовити «наскрізних тем», а саме: жіноцтво України в політиці, економіці, соціосфері, духовній сфері, причому не на окремому історичному етапі, а від стародавності до сучасності» [42]. Отже, проблема громадсько-політичної активності жінок в Україні ще висвітлена не в повному обсязі, є доволі актуальною і вимагає подальшого комплексного розроблення.

1. Березіна В. Жінки радянської України / В. Березіна, Т. Бодрова // *Активні будівники комунізму*. – К. : ПолітвидавУкраїни, 1954. – 112 с. 2. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України (1884 – 1939) / М. Богачевська-Хом'як. – К.: Либідь, 1995. – 424 с. 3. Вітрук Л. Д. Про громадсько-політичну діяльність робітниць України в 1926–1932 рр. / Л. Д. Вітрук // *Український історичний журнал*. – К. : Наук. думка, 1965. – № 12. – С. 80. 4. Вітрук Л. Д. Участь жінок у промисловому будівництві на Україні (1926–1929 рр.) / Л. Д. Вітрук // *Український історичний журнал*. – К. : Наук. думка, 1965. – № 3. – С. 119. 5. Ворчакова І. Є. Жіночий рух у суспільно-політичному житті України: витоки, здобутки, проблеми та перспективи : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. Є. Ворчакова. – Миколаїв, 2010. – 16 с. 6. Гапон Н. П. Проблема гендеру у філософському дискурсі другої половини ХХ сторіччя [Текст]: дис... д-ра філос. наук: 09.00.05 /

- Гапон Надія Павлівна ; Львівський національний ун-т імені Івана Франка. – Л., 2006. – 344 с.
7. Гапон Н.П. Гендер. Ідентичність. Суб'єктивність: філософські дискусії другої половини ХХ сторіччя : монографія / Н. Гапон. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 378 с.
8. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні 2004 року : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці та соціальна політика» / Г. В. Герасименко. – К., 2004. – 20 с.
9. Гнатчук О. С. Українські жіночі організації на Буковині (80-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) : монографія / О. С. Гнатчук. – Чернівці : Рута, 2004. – 292 с.
10. Гонюкова Л. Гендерна політика у державному управлінні [Електронний ресурс] / Л. Гонюкова. – Режим доступу: <http://www.cprk.org.ua>.
11. Грабовська І. М. Про українську жінку в українській політиці і не тільки / І. М. Грабовська // Сучасність. – 2004. – № 3. – С. 82–91.
12. Грабовська І. М. Проблеми і перспективи жінки в сучасній українській політиці / І. М. Грабовська // Сучасність. – 2001. – № 6. – С. 54–59.
13. Груздева Е. Б. Труд и быт советских женщин / Е. Б. Груздева, Э. С. Чертихина. – М. : Политиздат, 1983. – 222 с.
14. Дядюк М. С. Політизація українського жіночого руху в Галичині: 1921–1939 рр. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. С. Дядюк. – Львів, 2002. – 20 с.
15. Ефименко А. Исследования народной жизни. – Вып. 1: Обычное право / А. Ефименко. – М.: «Русская» типо-литография, 1884 – 397 с.
16. Женщины в обществе: реалии, проблемы, прогнозы / отв. ред. Н. М. Римашевская. – М.: Наука, 1991. – 127 с.
17. Журженко Т. Женская занятость в условиях переходной экономики: адаптация к рынку или маргинализация? / Т. Журженко // *Femina Postsovietica. Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике* / ред. И. Жеребкина. – Х.: Харьковский Центр Гендерных Исследований, 1999. – С. 231–280.
18. Журженко Т. Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине / Т. Ю. Журженко. – Х.: Фолио, 2001. – 240 с.
19. Іващенко О. Участь жінок у суспільно-політичній сфері України / О. Іващенко // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України / наук. ред. В. О. Лозовий. – Х.: ХЦЖД, 1997. – С. 31–35.
20. Ісакова Н. Гендерні збіги та відмінності в діяльності й оцінках українських підприємців / Н. Ісакова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 144–153.
21. Ісакова Н. Підприємці-жінки в Україні: шляху бізнес / Н. Ісакова, Л. Кавуненко, Ф. Велтер, Д. Смоллоун // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 146–155.
22. Казьмирчук М. Праця жінок та підлітків на промислових підприємствах Київської губернії наприкінці ХІХ ст. / М. Казьмирчук // Гілея. – 2010. – Вип. 31. – С. 33–39.
23. Карасева Л. Советская женщина в борьбе за построение коммунизма / Л. Карасева. – М.: Госполитиздат, 1954. – 67 с.
24. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. Кісь. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2008. – 272 с.
25. Книш І. Жінка вчора і сьогодні: вибрані статті / І. Книш. – Вінніпег: Новий шлях, 1956. – 155 с.
26. Ковалішина Н. П. Взаємодія жіночих громадських організацій з органами державної влади як фактор здійснення гендерної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія держ. упр.» / Н. П. Ковалішина. – К., 2006. – 20 с.
27. Коломієць О. О. Взаємозв'язки дітородної активності та жіночої зайнятості в розвинених країнах / О. О. Коломієць // Стратегічні пріоритети. – 2009 – № 1(10). – С. 128–136.
28. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії / О. Кулачек. – К.: Основи, 2005. – 302 с.
29. Лавриненко Н. В. Женщина и труд // Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект) / Н. В. Лавриненко. – К.: ВИПОЛ, 1999. – С. 143–166.
30. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: монографія / К. Б. Левченко. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 344 с.
31. Лисенко А. І. Жіночий рух в Україні у період десятиріччя української державності (1991–2001 рр.) / А. І. Лисенко // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. – Вип. 13: Історичні науки. – Т. 26. – С. 116–119.
32. Луценко Е. Современное женское движение в Украине / Е. Луценко // *Femina Postsovietica. Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике* / под ред. И. Жеребкиной. – Х.: ХЦГИ, 1999. – С. 152–200.
33. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст:

монографія / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці, 2006. – Книги-XXI. – 500 с. 34. Марасіна Г. В. Проблеми кваліфікації жіночої праці у промисловості європейської частини СРСР (на прикладі окремих регіонів) 1922–1991 рр.: автореф. дис. ... канд. істор. наук.: спец. 07.00.02 «Вітчизняна історія» / Г. В. Марасіна. – Х., 2011. – 22 с. 35. Марценюк Т. Діалог «Україна – Захід» у гендерній площині: огляд дискурсивних моментів семінару про участь жінок у політиці / Т. Марценюк // Жінки в політиці: міжнар. досвід для України: матер. міжнар. наук. семінару (Київ, 7 жовтня 2005 р.) / ред. Я. Свердлюк, С. Оксамитної. – К.: «Жіноча громада», 2006. – С. 242–257. 36. Матвієнко О. М. Політична і громадська діяльність українських жінок на сучасному етапі / О. М. Матвієнко // Сіверянський літопис. – 2006. – № 1. – С. 60–66. 37. Мельник Т. Міжнародний досвід гендерних перетворень / Т. Мельник. – К.: Логос, 2004. – 320 с. 38. Рудницька М. Статті, листи, документи: зб. док. і матер. про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / упор. М. Дядюк; відп. ред. М. Богачевська-Хом'як. – Львів: Жовківська книжкова друкарня видавництва Отців Василіан «Місіонер», 1998. – 844 с. 39. Михайлюк В.Б. «Легенды и правда о женском труде» / В. Б. Михайлюк. – М.: Политиздат, 1981. – 62 с. 40. Нестерцова-Собакар О. Законодавче забезпечення трудової діяльності українських жінок: істор.-правові аспекти / О. Нестерцова-Собакар // Право України, 2005. – № 9. – С. 116–119. 41. Оксамитна О. Гендерні аспекти праці та політики у дзеркалі громадської думки / О. Оксамитна // Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / за заг. ред. Я. Свердлюк та С. Оксамитної; за матер. Міжнар. наук. семінару «Жінки в політиці: міжнародний досвід для України». – К.: Атака, 2006. – С. 156–172. 42. Орлова Т. В. Жінка в історії України: історіографія ХХ – поч. ХХІ ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Т. В. Орлова. – К., 2010. – 31 с. 44. Павликовська І. На громадський шлях: з нагоди 70-ліття українського жіночого руху / І. Павликовська. – Філадельфія: ЗДА: Наклад Світової Федерації Укр. Жін. Орг., 1956. – 24 с. 45. Павличко С. Women's discordant voices in the context of 1998 parliamentary elections in Ukraine / С. Павличко // Фемінізм. – К.: Основи, 2002. – С. 189–212. 46. Підтиченко Е. Ю. Жінки радянської України – активні будівники комуністичного суспільства / Е. Ю. Підтиченко, Л. А. Кастелі, М. М. Шевченко. – К.: Політвидав, 1971. – 172 с. 47. Пилацкая О. Основные вопросы массовой работы партии среди работниц и селянок / О. Пилацкая. – Х.: Пролетарий, 1927. – 79 с. 48. Раєвич Т. І. Український жіночий рух на Волині (1921–1939 роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 «Історія України» / Т. І. Раєвич. – Чернівці, 2006. – 20 с. 49. Рубчак М. Християнська Богородиця чи Берегиня? Фемінізм на противагу вічно жіночому / М. Рубчак // Філософська думка. – 2000. – № 1. – С. 110–128. 50. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ, 1999. – 280 с. 51. Сапицька О. М. Сільські жінки України в період підготовки та проведення суцільної колективізації (1928–середина 1933 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. М. Сапицька. – Луганськ, 2007. – 20 с. 52. Скорик М. М. Українські мас-медіа: гендерний аспект / М. М. Скорик // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. – К., 2004. – Вип. 36. – С. 134–153. 53. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Сторінки історії : монографія / Л. О. Смоляр. – Одеса: Astroprint, 1998. – 408 с. 54. Сорокопуд О. Гендерні виміри політичної системи України: суть та детермінанти поняття / О. Сорокопуд // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. – Ужгород, 2008. – Вип. 9. – С. 230–234. 55. Сорокопуд О. Специфіка процесу інкорпорації гендерної перспективи у дослідженні політичних систем / О. Сорокопуд // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса: зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 33. – С. 207–223. 56. Стребкова Ю. В. Про формування тендерного паритету / Ю. В. Стребкова // Проблеми тендерної рівності в роботі установ, організацій та підприємств водного транспорту України: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 9–11 жовтня 2003 р.). – К.: КДАВТ, 2003. – С. 32–36. 57. Стрельник О. Поняття соціального потенціалу в інтерпретації проблеми гендерної нерівності (за матеріалами соціологічних досліджень) / О. Стрельник // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №4. – С. 147–160. 58. Суковата В. Стереотипи підприємництва у масовій

свідомості: гендерний аналіз / В. Суковата // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 131–143. 59. Тимченко Ж. П. Організаційні заходи Комуністичної партії по залученню робітниць і селянок до радянського будівництва на Україні (1919–1920 рр.) / Ж. П. Тимченко // Український історичний журнал. – К.: Наук. думка, 1965. – № 3. – С. 65. 60. Тимченко Ж. П. Трудящі жінки Києва у боротьбі за владу Рад / Ж. П. Тимченко // Український історичний журнал. – К.: Наук. думка, 1963. – №6. – С. 74. 61. Трофименко Л. С. Феномен жіночого лідерства в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Л. С. Трофименко. – Одеса, 2002. – 20 с. 62. Цуницька О. В. Громадсько-політична діяльність жінок як один з чинників ліквідації дискримінації щодо жінок / О. В. Цуницька // Актуальні проблеми політики. – 1997. – Вип. 1 /2. – С. 253–257. 63. Чистик Є. Масова колективізація і участь селянки / Є. Чистик. – Х.; К., 1930. – 64 с. 64. Шевченко В. С. Господарки країни. – К.: Політвидав України, 1987. – 64 с. 65. Ярош О. Б. Жіночі об'єднання України як суб'єкти державотворення кінця ХХ століття: дис. ...канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / О. Б. Ярош. – Луцьк, 2000. – 195 с. 66. Ярош О. Б. Методологічні підходи до гендерного аналізу політичної системи України. [Електронний ресурс] / О. Б. Ярош. – С. 96–102. – Режим доступу: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/pidruchniku/23/15.pdf>.

Юрій Тишкун

Національний університет «Львівська політехніка»

СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИКА»

© Тишкун Ю., 2015

Стверджується про поширеність терміна «глобальна політика» за відсутності його чіткого визначення. Зроблено спробу його окреслити за допомогою праць Е. Хейвуда, Н. Косолапова і Дж. Модельскі. Вказано, що поняття позначає боротьбу за владу у межах планети, її використання для реалізації курсу глобального управління і функціонування політичної системи Землі.

Ключові слова: поняття, термін, теорія політики, глобальна політика, політичний процес.

Jurij Tyshkun

CONCEPTUALISATION PECULIARITIES OF THE TERM «GLOBAL POLITICS»

© Tyshkun Jurij, 2015

The analysis of the term «global policy» is based on the interpretations of its component parts, namely «globality» and «policy», made by E. Haywood and N. Kosolapov. The author understands the term «global policy» as a combination of the struggle for power on the planet, the implementation of the particular policy, aimed at solving global problems and the existence of the political community of global importance. The global policy level is the highest from the geographical and functional viewpoints. It involves the following hierarchical levels: the level of the Earth's regions, the level of some «civilisations» («worlds») as well as the level of international, national, state and local regions. According to N. Kosolapov, these hierarchical levels differ in the content, scope and importance of problems solved at these levels and their decision consequences. Economic factors promote the interdependence of individuals, countries and the Earth's regions and require the development of global governance.

In order to understand the phenomenon of global politics, E. Haywood distinguishes the following significant problems: the problem of continuity in global politics, conquests, retention and implementation of global power, ensuring global security and justice. The continuity in global politics depends on the evolution that promotes the complication of the global political system. Large countries are eager to possess global power striving for hegemony. Nowadays they share the global power with numerous non-state actors. The state, being the winner in the struggle for hegemony, implements a certain global policy while providing the humanity with some social benefits which include global security and the equitable distribution of resources among different population groups.

Key words: notion, term, political theory, global policy, political process.

Глобалізація спричинила розвиток глобального суспільства і оформлення відповідного йому рівня політичних відносин. Однак його особливості досі потребують пояснень. Ці тлумачення наразі є неоднозначними, що спричиняє активні дискусії щодо нових численних, недостатньо

усталених і суперечливих термінів для описання глобальних політичних відносин. Одним із таких термінів є «глобальна політика». Для аналізу цього поняття характерні типові для термінологічного апарата труднощі: відсутність чітких визначень понять, вживання суміжних понять, як синонімів за відмінності їх суті, невідповідність понять і термінів. Утім бібліографічних узагальнень і праць-систематизацій щодо використання цього терміна наразі не існує, як і загальноновизначених спроб дати тлумачення цього загальноновживаного поняття.

Термін «глобальна політика» доволі поширений, передусім в політологічних школах США і Данії. Зокрема, про це свідчать назви: видавничих серій («Глобальна політика» Державного університету Нью-Йорка за редакцією Дж. Розенау та «Інформаційна революція і глобальна політика» Массачусетського технологічного інституту за редакцією В. Дрейка і Е. Вілсона), наукових установ (Центр глобальної політики, економіки і суспільства Університету Вірджинії, Форум з глобальної політики у США) [13].

У межах російської політології використання цього терміна обмежене перекладами документів і міжнародних угод для описання західних наукових концепцій, наприклад, Дж. Модельські (В. Пантін, В. Лапкин), С. Гантінгтона (Г. Клейнер, А. і П. Циганкови), або ж для описання глобальних проблем сучасності (А. Костін, І. Халій, А. Розін), ролі США у міжнародних відносинах (А. Кокошин, Є. Троїцькій, А. Богатуров) і РФ (В. Межуєв), зокрема під час розгляду проблем силової взаємодії на глобальній арені (А. Богатуров, К. Плохотніков).

В українській школі політології прослідковується тенденція, подібна до російської. Це використання терміна в перекладах з англійської мови норм глобального права, концептуальних праць (С. Гантінгтона; Б. Дікона, М. Халса, П. Стабса), їх осмислення (М. Гелетій). Вітчизняні праці, в яких автори свідомо вживають цей термін, – нечисленні (К. Варламова, С. Терешко, О. Зернецька, Б. Зажигаєв, О. Лозовицький).

Самого лише переліку напрямів досліджень, в контексті яких використовується словосполучення «глобальна політика» у вітчизняних і зарубіжних працях з суспільно-гуманітарних наук, достатньо для визначення багатозначності цього поняття, тоді як відсутність його загальноновизначеного тлумачення в них робить необхідним спробу визначення окремих ознак феномену у межах його термінологічного аналізу.

Мета роботи – розглянути змістовне наповнення поняття «глобальна політика». Визначена **мета** зумовлює такі завдання: 1) розглянути визначення «глобальної політики» Е. Хейвуда, Дж. Модельські, Н. Косолапова, П. Циганкова; 2) запропонувати можливі синтетичні визначення глобальної політики.

Термін «глобальна політика» почав використовуватись науковцями, прихильниками неоліберальної традиції у дослідженні міжнародних відносин із другої половини ХХ ст., коли нові масштаби діяльності транснаціональних акторів спричинили якісні зміни у політичній структурі планети [5, 6]. Активно цей термін почали вживати у науковому дискурсі з початку 1990-х рр. [12]. Окреслено кілька підходів до аналізу змісту цього терміна. Так, на виявленні спільних і відмінних ознак «глобальної політики» від суміжних понять – «світова», «міжнародна» політика – зосередились П. Циганков, А. Кокошин і А. Богатуров, С. Ланцов, Н. Косолапов у межах традиції російської філософії, а також британський неореаліст Е. Хейвуд. Водночас розкрити співвідношення елементів феномену глобальної політики спробував Е. Хейвуд. Історичну тривалість й етапи розвитку цього явища, його структурний і процесуальний виміри, економічні передумови розвитку аналізував американський неореаліст Дж. Модельські у межах світ-системного та історичного підходів.

Як стверджував К.-Г. Юнг, «...вживаючи термін, ми повинні визначити його значення, в іншому разі ми говоритимемо незрозумілою мовою...» [1, С. 4]. У зв'язку з цим, можна згадати зауваження Н. Косолапова про «загальний дефіцит методологічної і термінологічної чіткості у сучасному вітчизняному (рос. – Ю. Т.) суспільствознавстві» [3, С. 93], прикладом чого є такі дві взаємно-суперечливі тези науковців щодо цього терміна: 1) в науковому дискурсі Заходу «глобальна політика» тотожна і «світової», і «постміжнародній» політикам та «новим міжнародним відносинам» (П. Циганков) [12]; 2) концепти «глобальної» і «світової» політик не тотожні

(А. Кокошин і А. Богатуров) [11]. Звідси виникає проблема впорядкованості, стандартизованості та уніфікованості терміна «глобальна політика», яка може бути вирішена через: 1) визначення відомих національних та іноземних (перекладних) наукових термінів та їх синонімів, які позначають цей феномен; 2) ієрархізацію термінів, через які дається визначення поняття; 3) уніфікацію їх використання.

Розгляд феномену «глобальної політики» варто розпочати з визначення співвідношення дотичних до нього термінів. Так, Е. Хейвуд аналізує складові поняття, вказуючи, що термін «глобальний» має два значення. Перше значення вказує на планетарний характер явища, а друге – на його «всеосяжний» і «всеохопний» характер. У першому розумінні Земля є, по суті, «світом». У цьому сенсі «глобальною» є політика, яка реалізується на рівні Землі, і цей рівень політики став значущим під впливом глобалізації. Причиною цього є зростання кількості політичних питань, які мають «глобальний» характер (зачіпають усі регіони планети і усіх людей на ній). Парадигматичним прикладом цього є проблеми навколишнього середовища, адже природа є взаємопов'язаним цілим (в якому все впливає на все) [14, р. 1–3].

Формуванню глобальної політики посприяли «прозорі» кордони. Вони унеможливають чітке розрізнення національного-міжнародного і внутрішнього-зовнішнього у міжнародній системі, провокують появу транснаціональних економічних явищ – потоків людей, коштів, товарів, інформації, зокрема, ідей. Через них зростає «комплексна взаємозалежність» і взаємопов'язаність держав, що змушують їх до спільних дій для вирішення з широкого (і розширюваного) спектра проблем добробуту, екології тощо, в межах анархічного міжнародного співтовариства [14, р. 7].

Своєю чергою, «глобальність» у другому значенні є складнішою і неоднозначнішою. У цьому випадку «глобальна політика» постає ареною змін, «полем, [контури якого] постійно змінюються (зсуваються – Ю. Т.)», і цей зсув прискорюється у наш час. У цьому розумінні «глобальне» є всеосяжним, таким, що належить як до системи загалом, так і до її елементів. Однак «глобальність» не можна розглядати як тотальність, щось більше за систему, що чітко і одночасно охоплює все і вся, як неподільне глобальне ціле (оскільки ідея «транскордонного світу» лише почасти правдива), чи як «вир взаємопов'язаності», яка ефективно поглинає усі його частини (наприклад, «держави»), оскільки держави і національний суверенітет продовжують існувати [14, р. хіх, 1, 2, 17]. Дехто з російських дослідників, навпаки, заперечує існування «глобальної політики неіснуючого світу», маючи на увазі під нею світ-систему [10]. Однак, на думку Н. Косолапова, виникає питання, чи глобальна політика можлива в цивілізаційно-неоднорідному світі [3, С. 97], який сам складається із багатьох «світів»-цивілізацій.

Отже, глобальна політика охоплює «не тільки політику на «глобальному» рівні, – тобто процеси, системи та інституційні межі усього «світу», але й політику на усіх рівнях – «світову», регіональну, національну і субнаціональну» [14, р. хіх, 2]. Подібної думки дотримується і Н. Косолапов, у якого глобальна політика, включає ієрархію політик, в т. ч. міжнародну, регіональну та локальну. Російський дослідник уточнює, що ієрархія рівнів цієї політики вводить уявлення про її організацію, структуру, якість і розвиток, системний взаємозв'язок політичних явищ і процесів усіх типів і рівнів. Критеріями розрізнення глобальної політики і її нижчих ієрархічних рівнів є зміст, масштаб і значення вирішуваних на них проблем, а також тих наслідків, до яких приводять прийняті рішення [3, С. 107, 108].

Своєю чергою, за Е. Хейвудом, «глобальний» і «міжнародний» рівні політики співіснують, доповнюючи один одного, з огляду на те, що «все в світових справах впливає на все інше» [14, р. хіх]. І Е. Хейвуд, і С. Ланцов вважають, що «глобальна політика» виникла з «міжнародної». При цьому С. Ланцов стверджує, що глобальна політика – це якісно новий етап розвитку політичної сфери, який відрізняється від міжнародної політики минулого характером суб'єктів, які діють в її межах [4]. Тоді як Е. Хейвуд припускає, що причиною цього були: поява нових акторів на арені планети, тенденція до формування глобального управління. Цей автор відзначає, що для феномену глобальної політики важливі проблеми спадкоємності (тривалості) і змін, і вплив на неї проблем влади, безпеки і правосуддя. З огляду на це, дослідник виділяє три його ключові аспекти: владу, безпеку, справедливість [14, р. хіх, 1, 3, 17].

Проблеми спадкоємності в глобальній політиці докладно, порівняно з іншими дослідниками глобальної політики, розглядає Дж. Модельські. Цей автор аналізує «структурну глобальну політику» – тривалі цикли формування і трансформації глобальної політичної системи (глобальної політиці) [7, С. 62; 8, С. 129]. Це нова властивість сучасної світ-системи, яка виникає внаслідок зростання чисельності її населення, продуктивності, взаємопов'язаності її елементів. Зазначені еволюційні структурні зміни мають непересічне значення для політичного розвитку усього людства і спричиняються конкуренцією великих держав.

Цикли глобальної політики, які вимірюються відрізками у 500, 120, 30 р., зумовлені коливаннями – демографічними, економічними і військовими. Головними з цих циклів є саме довготривалі (тривалістю в 60 років) цикли кон'юнктури певних товарів і послуг, задоволення попиту на які є важливим для розвитку людства («хвилі Кондратьєва»). Саме можливість використати економічне зростання, зумовлене черговою хвилею Кондратьєва, на думку американського політолога, є основою зростання потуги нового глобального лідера. Він уточнює, що кожен цикл гегемонії певної держави по 120 р. включає два економічні цикли, описані російським соціологом М. Кондратьєвим [7, С. 62, 72–73, 75, 82; 8, С. 128, 139–140].

Аналогічної думки щодо джерел розвитку глобальної політики дотримуються також американський соціолог-неомарксист І. Валлерстайн, російські політологи В. Лапкін і В. Пантін. Щоправда, згадані дослідники відзначають часові межі «підйому» та «спаду» циклів економічної кон'юнктури, які відрізняються від рамок, що їх встановлює Дж. Модельські. Останній вважає часові межі «хвилі Кондратьєва» фіксованими, тоді як В. Лапкін і В. Пантін вважають, що тривалість цих циклів з другої половини XVIII ст. почала зменшуватися [9, С. 289], що може істотно впливати на часовий відрізок, протягом якого держава-лідер може користуватись плодами економічного зростання як підґрунтя своєї гегемонії на планеті.

120-річні цикли глобальної політики Дж. Модельські бачить, як періоди «навчання» еліт глобальної потуги (етапи «накопичення [ними] досвіду», які складаються з 4-х фаз по 30 років, кожна з яких дорівнює періоду активності одного покоління політичної еліти). Саме досвід, накопичений під час цих фаз і періодів «навчання», і стає основою для вирішення глобальних проблем, які стоять на порядку денному людства, здійснення структурних змін глобальної політиці, її інституційних меж. При цьому реалізація цього досвіду в межах 120-річного циклу стає можливою після «світової» війни тривалістю в 30 років («тридцятирічні війни» за І. Валлерстайном [2]), під час якої людство робить вибір на користь одного з двох проектів глобального порядку денного, запропонованих лідером планети або його опонентом і пропозицій щодо соціальної еволюції людства, зокрема його політичної системи, які з цього проекту випливають [7, С. 64–67, 70, 72].

Суть першого аспекту зводиться до питання: Де на Землі концентрується влада і хто її має? Відповідь на нього дається у визначенні супердержави-гегемона епохи (зараз – США), яка є промотором глобалізації за Е. Хейвудом [14, Р. 17–18]. Таке бачення глобальної політики близьке і до погляду Дж. Модельські. Останній, на основі аналізу типологій великих держав (Р. Гілпіна, І. Валлерстайна, П. Кеннеді, Дж. Голдстейна, У. Томпсона), виділяє кілька суспільств-лідерів – локальних та національних політичних систем, представлених великими морськими і океанськими потугами – домодерними політіями і модерними державами. Вони змінювали одна одну впродовж послідовних циклів боротьби за гегемонію, – чотирьох євразійської гегемонії (з 930 по 1430 рр.) і шести – глобальної гегемонії (з 1430 р. – дотепер). Зокрема, до перших гегемонів він зараховував Китай епох Півн. (930–1060) і Півд. Сун (1060–1190), Геную (1190–1300), Венецію (1300–1430), а до других – Португалію (1430–1540), Нідерланди (1540–1640), Англію (1640–1850), США (з 1850 р.). До їх конкурентів – лідерів коаліції, які програли боротьбу за лідерство в «Старому світі» і відтак – на Землі (челленджерів), Дж. Модельські зараховував сухопутні потуги Євразії – імперії: Ляо (930–1060), Цін (1060–1190), монголів (1190–1300), Тимура (1300–1430), Іспанську (1430–1540), Французьку (1540–1740), Німецьку (1740–1945) [7, С. 63, 73, 78; 8, С. 129]. Описуючи сучасний етап глобальної політики, Дж. Модельські в окремих своїх роботах відзначає роль КНР, яку, з його опису, можна розглядати як челленджера в останній чверті XX ст. – на початку XXI ст. [15, Р. 2, 6–7, 14]. Водночас, розглядаючи боротьбу коаліцій, очолених цими потугами за панування

над планетою, американський політолог пояснює причини успіху глобального лідера в неореалістичній манері, не лише політичними чинниками: наявністю політико-стратегічної організації глобального радіуса дії (океанського флоту, стратегічної авіації, засобів контролю над навколосемним космічним простором), «накопиченим досвідом» її політичної еліти впродовж чотирьох поколінь (120-ти років), чутливістю до глобальних проблем, відкритим суспільством, економічною перевагою, зумовленою здатністю опанувати зростання у певній галузі економіки континенту (планети). Ця держава – глобальний (раніше – континентальний) лідер займає як формальні, так і неформальні позиції: контролює планетарні системи комунікацій, володіє легітимністю в очах більшості людства і на цій основі створює формальні і неформальні коаліції, пропонує колективні рішення. Вона створює нову або вдосконалює існуючу структуру глобальної системи, зокрема через збільшення кількості формальних міжнародних урядових організацій різного рівня, покликаних підтримувати її лідерські позиції, зміцнювати панування на планеті [7, С. 71–78].

Утім Е. Хейвуд відзначає, що навіть потужна держава – не єдиний істотний різновид політичного актора глобального рівня. Так, держава залишається ключовим актором на арені планети, з огляду на її здатність вести переговори з іншими державами з позиції сили, підтримувати порядок у межах кордонів. Але її «різною мірою і в різний спосіб» [14, Р. 5] доповнюють нові індустріальні держави, а також групи і організації з власними інтересами, такі як ТНК, НУО та ін. Це змінює глобальну військово-стратегічну взаємодію «великих» та інших держав у межах моделі балансу сил, ускладнює її і перетворює симетричну взаємодію держав-«більярдних куль» в асиметричну взаємодію різних держав, яка може сприяти як миру, співпраці, інтеграції і гармонії, так і пануванню та конфлікту. Особливо на діяльність держави впливають створені нею численні міжнародні урядові організації, керовані інтересами транснаціональної бюрократії і покликані відповідати на глобальні виклики людству. Ці організації не можуть зробити більше, ніж їм дозволяють їх члени-засновники, особливо, великі держави, однак вони здатні впливати на держави, ставлячи їх перед «дилемою кооперативності» – вимогою вирішувати проблему колективно або нездатністю вирішити її наодинці. Тому завдяки зростанню ролі недержавних акторів і глобальної громадської думки, на яку уряди змушені зважати, відбувається розпилення глобальної влади, виникає «модель змішаних акторів» глобальної політики [14, Р. 5, 9, 18].

Своєю чергою, Дж. Модельскі серед носіїв глобальної влади виділяє національні, регіональні і глобальні коаліції та партії, а також сили їх глобального впливу: медіа-структури й епістеміологічні (експертні) співтовариства, глобальні корпорації [7, С. 68, 77–79].

Безпековий аспект глобальної політики, за Е. Хейвудом, є «найглибшим» за змістом, серцевиною і квінтесенцією політики держав на міжнародній арені. Його вирішення зводиться як до створення «зон миру», в яких суперечки і конфлікти, які провокують дилему безпеки, майже зникають, так і до створення «режимів» і «спільнот безпеки», які попереджають конфлікти або керують ними внаслідок глобального поширення демократії і економічної взаємозалежності [14, Р. 19]. Аналогічну позицію займає і Дж. Модельскі [7, С. 70, 75–76].

Е. Хейвуд також відзначає формування у межах планетарної політики феноменів власне «глобальної безпеки» як наслідку нових, між- і (над-)державних, викликів від недержавних акторів та «людської безпеки», як попередження загроз існуванню окремих людей, що виникають у певних національних суспільствах та закорінені в природі загроз існуванню людства загалом [14, Р. 19].

Своєю чергою, за Дж. Модельскі, вирішення проблеми глобальної безпеки пов'язує із адаптацією держави-глобального лідера до глобальних проблем (позитивних і негативних структурних викликів – загроз і можливостей). Саме ця держава дає нові відповіді на глобальні виклики, створює глобальні суспільні блага, вирішує проблеми забезпечення миру, спокою і порядку, правил торгівлі і/чи фінансів, контролю над ядерними озброєннями чи/та змінами клімату Землі, соціальної нерівності людства [7, С. 77], які виростають з функціонування глобальної політики. Їх наслідки заторкують існування масштабніших структур суспільства Землі (включно з економічними) під час їх вирішення: загрози глобальній безпеці, загальні проблеми системної організації, специфічні питання, пов'язані з відбором глобального лідера і його опозиції (челленджера). При цьому кожна з євразійських чи глобальних потуг, яка ставала лідером протягом

120-ти років, втілювала «інструкції» («програми») та «інгредієнти» (дані) для проведення правильного курсу структурних змін у глобальній системі в ідентичний спосіб. Однак у перспективі у новому тисячолітті, вважає Дж. Модельскі, недосконалість існуючої системи планетарного лідерства як двигуна розвитку глобальної політії і способу вирішення проблем Землі, повинна змінитись переходом глобальної влади до мережових структур. Вони «поглинуть неформальну роль глобального лідера демократичного співтовариства» і в такий спосіб займатимуть формальніші позиції у глобальній організації федеративного зразка. Так, за Дж. Модельскі, буде усунено таку загрозу безпеці суспільства планети, як «світові» війни [7, С. 63–64].

Третій аспект глобальної політики, за Е. Хейвудом, полягає у тому, що взаємозалежність провокує зростання «глобальної (космополітичної)» справедливості. Вона ґрунтується на моральних цінностях, що застосовуються до будь-якої людини, незалежно від її етнічності і громадянства. Звідси випливає доктрина міжнародних прав людини та ідеї глобальної розподільної і екологічної справедливості. Вона втілюється в уявленні про необхідність «багатих» суспільств допомогти вирівняти доходи «бідних» та подолати їх екологічні проблеми [14, Р. 21]. Натомість Дж. Модельскі вважає, що взаємозалежність у межах людства відчуває насамперед держава-лідер, інноваційна економіка якої здатна отримати вигоди від відкритості і єдності глобального ринку. Саме ця потуга через свою глобальність є носієм космополітизму, інтернаціоналізму, прихильницею «глобальної» справедливості, у відповідь на глобальні виклики, які постають у певну епоху, творить універсальні моральні цінності і міжнародні права людини. Натомість челленджер традиційно є економічно і соціально-відсталим суспільством, яке через це є носієм закритості, націоналізму і ксенофобії. Створені останнім часом в «Старому світі» формальні і неформальні коаліції, незмінно об'єднують ретроградів, які й зазнають поразок у глобальних війнах [7, С. 76–80].

Отже, розглянувши бачення «глобальної політики» в окремих політологів-теоретиків, можна стверджувати, що описані ними аспекти феномену глобальної політики (рушії, історія, ієрархія, суб'єкти і проблематика глобальної політики) можуть бути інтегровані в єдиний перелік ознак – складових визначення цього поняття.

Глобальна політика охоплює як межі планети Земля (географічно), так і найрізноманітніші виміри і розуміння («всеохопність») політики у межах планети: боротьби за владу над Землею (politics), курс глобальної політики (policy), глобальну політію (polity). Її ієрархічними рівнями є політика: «світова» у межах певних цивілізацій (в розумінні С. Гантінгтона), регіональна, субрегіональна, міжнародна, внутрішньодержавна і локальна. Ці ієрархічні рівні відрізняються між собою простором, який вони охоплюють (географічним чи віртуальним, економічним, соціальним, культурним тощо), а також змістом, масштабом і значенням вирішуваних на цих рівнях проблем, наслідками, які спричиняють вирішення, прийняті на цих рівнях ієрархії. Насамперед для неї характерні рішення-відповіді на глобальні виклики, в т. ч. безпекові.

Глобальна політика – це не тотальність, глобальне ціле, а навпаки, складова «тотальних» системних понять – глобальності, мегасоціуму, ноосфери тощо. Це якісно новий етап розвитку політичної сфери людства, започаткований тоді, коли політика вийшла за межі окремих континентів чи «частин світу». Елементами цієї системи є як держави, серед яких виділяються держави-лідери і її опонент-челленджер, та сформовані навколо них коаліції держав, партій і еліт, так і регіональні чи глобальні організації – урядові і неурядові, ТНК (зокрема, фінансові, виробничі і торговельні), засоби масової інформації та комунікації, експертні співтовариства тощо. Їх асиметрична взаємодія зумовлена «дилемою кооперативності» – умовою колективного вирішення глобальних проблем.

Глобальна політика еволюціонує внаслідок зростання «комплексної взаємозалежності» всередині людства протягом усієї історії протоглобалізації та глобалізації і спричиняє вдосконалення глобальної політії, зокрема, розвиток глобального управління. Її розвиток зумовлений дією демографічних, економічних і соціально-політичних чинників.

Аналіз терміна “глобальна політика” дає змогу підступитись до розуміння одного з вимірів глобального феномену – політичного. Однак, з огляду на системний характер останнього, його складність і необхідність існування у ньому внутрішніх механізмів (само)регулювання, подальшого розгляду потребує зміст і характеристики глобальної політичної системи як втілення цього механізму.

1. Белошицкий О. О. Терминологичний аналіз формування понять для підручника з «Технологій» [Електронний ресурс] / О. О. Белошицкий. – Режим доступу: http://www.e21bbda5afb3321d63309aaefc31ebd9f976b328.googledrive.com/host/0By2IQy15OsECd19ZX0k3TEVZd0U/1_02.pdf.
2. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире [Електронний ресурс] / И. Валлерстайн. – СПб.: Университетская книга, 2001. – Режим доступу: <http://www.mreadz.com/new/index.php?id=18805&pages=118>.
3. Косолапов Н. А. Мировая политика как явление и предмет науки (К дискуссии на страницах «Полиса» и «Международных процессов») / Н. А. Косолапов // ПОЛИС. – 2005. – №6. – С. 92–100.
4. Ланцов С. Мировые войны в генезисе мировой политики [Електронний ресурс] / С. Ланцов // Международные процессы. – Т. 8, №2 (23): Конфликт и право. – 2010. – Май-август. – Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/twenty-three/004.htm>.
5. Лебедева М. М. Мировая политика: учеб. / М. М. Лебедева. – М., 2007. – 365 с.
6. Лебедева М. М. Предметное поле и предметные поля мировой политики [Електронний ресурс] / М. Лебедева // Международные процессы. – Т. 2. – №2 (5): Лидерство и контрлидерство. – 2004. – Май-август. – Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/five/008.htm>.
7. Модельски Дж. Эволюция глобальной политики (I) / Дж. Модельски // ПОЛИС. – №3. – С. 62–82.
8. Модельски Дж. Эволюция глобальной политики (II) / Дж. Модельски // ПОЛИС. – №4. – С. 124–142.
9. Пантин В. И. Философия исторического прогнозирования: Ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине XXI века [Електронний ресурс] / В. И. Пантин, В. В. Лапкин. – Режим доступу: <http://www.politstudies.ru/extratext/text/phistpr0.htm>.
10. Старчак М. Региональные исследования сквозь призмы мировой политики [Електронний ресурс] / М. Старчак // Международные процессы. – Т. 3, №1 (7): Регулирование и саморегулирование в мировой политике. – 2005. – Январь-апрель. – Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/seventh/018.htm>.
11. Структура проблематики мирополитических исследований (Гл. 7) [Електронний ресурс] / Мировая политика: теория, методология, прикладной анализ / отв. ред. А. А. Кокошин, А. Д. Богатуров. – Режим доступу: http://www.obraforum.ru/Mirovaja_politika/chapter7.htm.
12. Цыганков П. Мировая политика и ее содержание [Електронний ресурс] / П. Цыганков // Международные процессы. – Т. 3. – №1 (7): Регулирование и саморегулирование в мировой политике. – 2005. – Январь-апрель. – Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/seventh/005.htm>;
13. Global Politics [Електронний ресурс] // Google Scholar Search. – Режим доступу: <http://www.scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&q=Global+Politics+%&btnG=>.
14. Heywood A. Introducing Global Politics [Електронний ресурс] / Andrew Heywood // Teaching Resources: Sample chapter from Politics. – Режим доступу: [http://www.palgrave.com/resources/CW%20resources%20\(by%20Author\)/H/Heywood-Global-Politics/9781137349262_sample.pdf](http://www.palgrave.com/resources/CW%20resources%20(by%20Author)/H/Heywood-Global-Politics/9781137349262_sample.pdf).
15. Modelski G. Preventing Global War [Електронний ресурс] / George Modelski // The Evolutionary World Politics Homepage. September 2011. – Режим доступу: http://www.faculty.washington.edu_modelski/faculty.washington.edu/modelski/PreventGW.pdf.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК: 324:342.843

Микола Бучин

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ВИБОРІВ ПІД ЧАС ПОЗАЧЕРГОВИХ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2014 р. В УКРАЇНІ

© Бучин М., 2015

На основі аналізу звітів міжнародних та вітчизняних спостерігачів досліджуються основні проблеми та особливості позачергових президентських та парламентських виборів 2014 р. в Україні. З'ясовано рівень дотримання демократичних принципів виборів у вітчизняній електоральній практиці 2014 р.

Ключові слова: демократія, вибори, демократичні принципи виборів, президентські вибори 2014 р., парламентські вибори 2014 р.

Mykola Buchyn

PACULIARITIES OF ABIDANCE OF DEMOCRATIC PRINCIPLES DURING PRESIDENTIAL AND PARLIAMENTARY ELECTIONS IN UKRAINE IN 2014

© Mykola Buchyn, 2015

The article dwells upon main problems and characteristics of special presidential and parliamentary elections in Ukraine in 2014. The research is based on the reports of international and national observers. The main attention is paid to the following problems of national electoral practice in 2014: holding the election on the whole territory of Ukraine; compiling registry of voters; formation and activity of election commissions; nomination and registration of electoral subjects; pre-election campaigning; election transparency; problems during the voting process and vote counting.

The emphasis is put on the fact that, despite tough conditions, the elections were an important step in an attempt of Ukrainian authorities to conduct elections in compliance with international democratic standards and ensure implementation of fundamental human rights and freedoms. Growth of adherence to democratic principles was enabled by different factors, among which the following ones are worth mentioning: substitution of political elite; the campaign towards reformation and democratization of political system; social and political situation in the country; growth of political consciousness and culture of the citizens as a result of the Revolution of Dignity.

At the same time, the article highlights that certain problems and violations demand taking into account proposals of international and national experts which are directed towards

democratization of electoral practices. The main attention should be paid to adaptation of electoral legislation and electoral practices to the reality of military conflict in the East of Ukraine and security issues for participants of the election process; increasing of election transparency; providing professional and efficient work of election commissions; adoption of the Electoral Code, etc.

Key words: democracy, elections, democratic principles of elections, presidential elections 2014, parliamentary elections 2014.

Україна на сучасному етапі задекларувала чітке бажання інтегруватися у європейський геополітичний простір. Це прагнення повинно бути підкріплене реформуванням та демократизацією вітчизняної політичної системи, які повинні відбуватися комплексно, зокрема без демократизації інституту виборів. Ця проблема є особливо актуальною в контексті останніх суспільно-політичних подій в Україні.

Саме в наш час, коли існують реальні загрози національній безпеці, стабільності та державному суверенітету, для України вкрай важлива як національна консолідація, так і всебічна міжнародна підтримка. Остання можлива лише у разі реального підтвердження бажання української політичної еліти розбудувати демократичну державу. Тому позачергові президентські та парламентські вибори 2014 р. були своєрідним тестом на зрілість та демократизм нової української влади. З'ясування рівня дотримання демократичних принципів виборів під час електоральної практики 2014 р. дасть змогу краще зрозуміти наявні проблеми та демократизувати інститут виборів, а відтак сприятиме демократизації суспільно-політичного ладу загалом.

Мета роботи – дослідити рівень дотримання демократичних принципів виборів у вітчизняній електоральній практиці 2014 р.

Особливості позачергових президентських та парламентських виборів 2014 р. знайшли своє висвітлення у звітах Комітету виборців України та міжнародної місії спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ. Однак згадані звіти більше звертають увагу на процедурні вимоги та вчинені правопорушення, не виділяючи окремо рівня дотримання під час виборів 2014 р. демократичних принципів.

Вкінці 2013 р. в Україні загострилися протестні рухи. Формальною підставою для масових виступів громадян стала відмова тодішньої влади підписати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС на Самміті Східного партнерства ЄС, який відбувався у Вільнюсі 28–29 листопада 2013 р. Однак реальні причини крилися у неефективності тодішньої влади, її корумпованості, нездатності провести реформи у напрямку побудови демократичної європейської держави. У лютому 2014 р. відбулося усунення В. Януковича з посади президента України. Ці події отримали в історії назву «Революція гідності».

В результаті вищезгаданих подій в Україні у 2014 р. були оголошені та проведені спочатку позачергові президентські (25 травня 2014 р.), а потім і парламентські (26 жовтня 2014 р.) вибори. Оскільки вони відбувалися в один і той самий рік, були спричинені однаковими подіями і відповідно їх можна охарактеризувати як схожі за характером проведення, ми вважаємо за доцільне розглянути їх не поодинокі, а разом, здійснивши порівняльний аналіз, виділивши спільні та відмінні ознаки обох виборчих процесів.

Можна виділити такі спільні особливості та проблеми, які характеризували позачергові президентські та парламентські вибори 2014 р. в Україні:

1. Проблема проведення виборів на території всієї держави. Збройний конфлікт на сході України не дав змоги організувати виборчий процес та реалізувати волевиявлення на території усєї держави. На позачергових президентських та парламентських виборах 2014 р. голосування не проводилося у Автономній Республіці Крим (10 виборчих округів). Також вибори Голови держави не проводилися в 14 виборчих округах із 22 у Донецькій обл. та в 10 виборчих округах із 12 – в Луганській обл. Щодо виборів до Верховної Ради України, то вони не відбулися у 9 виборчих округах із 21 у Донецькій обл. та у 6 з 11 виборчих округів – у Луганській [13]. Дещо краща ситуація щодо голосування на парламентських виборах пов'язана із успішністю АТО на сході

України, яка унеможливила звільнити з-під контролю сепаратистів частину території Донбасу. Однак доводиться констатувати, що через збройний конфлікт в Україні реалізувати своє виборче право не змогла велика кількість українських громадян.

2. Проблема безпеки виборів. Організувати виборчий процес з урахуванням наявного збройного протистояння на частині Донбасу було або вкрай проблематично, або взагалі нереально. Це насамперед стосується діяльності виборчих комісій. Члени ОВК та ДВК постійно піддавалися тиску та зазнавали переслідувань з боку збройних формувань, а силові структури не змогли в належний спосіб забезпечити їхню безпеку. Тому на Донбасі часто виборчі комісії діяли в секретному режимі, боячись фізичної розправи з боку терористичних угруповань. Спостерігалися часті відмови членів комісій виконувати свої обов'язки, що спричинило нестабільність їхньої роботи та перманентну зміну складу виборчих органів. Такі зміни інколи відбувалися навіть у переддень та в день голосування [5; 7; 8; 10–12].

Водночас міжнародна місія ОБСЄ/БДПЛ із спостереження за виборами позитивно охарактеризувала діяльність виборчих комісій в Донецькій та Луганській областях: «Незважаючи на надзвичайні виклики, які перед ними постали, члени виборчих комісій у цих двох областях доклали похвальних зусиль для продовження своєї роботи» [11].

Збройне протистояння на сході України зумовило й низку інших проблем щодо організації та проведення виборів. Зокрема, органи ведення Державного реєстру виборців не змогли ефективно працювати, в результаті чого далеко не усі виборчі комісії змогли отримати виборчі списки та надати їх для ознайомлення. Передвиборча агітація майже не проводилася, а чи не єдиною формою донесення інформації про кандидатів для жителів Донбасу стала зовнішня реклама. Також в зоні бойових дій гостро постало питання свободи слова та безпеки журналістів [2014през-4,6,ОБСЄпрез; 2014парл-2,ОБСЄпарл].

На президентських виборах 2014 р. на Донбасі численні порушення спостерігалися і в день голосування. Як відзначили спостерігачі КВУ: «... голосування на переважній більшості виборчих дільниць в Донецькій та Луганській областях було зірвано, а самі вибори у цих регіонах супроводжувалися атаками озброєних груп сепаратистів, залякуванням виборців, членів комісій, захопленням заручників, знищенням виборчої документації» [12].

3. Проблеми списків виборців. Загалом якість списків виборців і на президентських, і на парламентських виборах 2014 р., була значно вищою за попередні виборчі кампанії. Виборчі списки були вчасно передані ДВК та надані виборцям для ознайомлення. Водночас спостерігалися випадки багатократного включення виборців до списків, наявності у них т. зв. «мертвих душ» тощо. Крім того, міжнародна місія спостереження ОБСЄ/БДПЛ для покращення якості та прозорості виборчих списків дає слушну рекомендацію: «Слід розглянути можливості запровадження списків виборців, які можна буде завантажити та роздрукувати, для політичних партій, кандидатів та громадянського суспільства, щоб можна було дієво перевіряти списки виборців, підвищуючи в такий спосіб прозорість» [11].

4. Проблема формування та діяльності виборчих комісій. У своїх звітах і міжнародні, і вітчизняні офіційні спостерігачі відзначили більш-менш належне функціонування виборчих комісій та виконання ними своїх обов'язків щодо організації та проведення президентських та парламентських виборів 2014 р. відповідно до норм чинного законодавства [1; 2; 4; 5; 7–12].

Водночас однією із основних проблем, які стосувалися виборчих комісій впродовж обох виборчих кампаній, була їхня стабільність. Суб'єкти виборчого процесу підійшли доволі безвідповідально до подання кандидатур до складу виборчих комісій. Серед порушень у процесі подання пропозицій щодо формування виборчих органів середньої та низової ланок на позачергових президентських та парламентських виборах 2014 р. можна зарахувати такі: подання померлих осіб; осіб, які проживають в інших регіонах; подання осіб без їхнього відома; одних і тих самих осіб від кількох суб'єктів подання; включення кандидатур від різних суб'єктів подання одними і тими самими особами; включення до складу виборчих комісій осіб, які причетні до правопорушень та фальсифікацій виборів тощо [5; 10–12].

І хоча такі випадки мали поодинокий характер, вони в комплексі призвели до доволі істотних змін та ротацій членів ДВК та ОВК. Такі зміни спостерігалися впродовж усього виборчого процесу включно із передоднем та днем голосування. КВУ у своїх звітах, характеризуючи процес формування виборчих комісій на президентських виборах, зазначає: «Кандидати на пост Президента підійшли до висування кандидатур до складу ОВК та ДВК безвідповідально, про що свідчить велика кількість заміни членів ОВК та не менш масова заміна членів ДВК, що очікується. ... Масові заміни членів комісій послаблюють роль комісій у забезпеченні належних умов для проведення виборів, нівелюють зусилля з підготовки членів комісій, які вживаються ЦВК спільно з міжнародними донорами» [5]. Подібна ситуація спостерігалася і на парламентських виборах [7; 8; 10].

Ще одним чинником, який знижував ефективність роботи виборчих комісій (передусім – ДВК), стало проголошення кандидатом у президенти П. Симоненком небажання брати участь у виборах незадовго до дня голосування. З цього приводу КВУ зазначає: «Дестабілізуючим фактором в роботі ДВК є задекларована П. Симоненком відмова від участі у виборчих перегонах. Фактично в усіх комісіях, до складу яких було включено представників П. Симоненка, члени комісій від лідера КПУ або позбавлені мотивації для подальшої роботи на займаних посадах або ж отримують прямі вказівки з виборчих штабів не брати участь у роботі комісій чи не відвідувати їх засідання» [1].

До інших проблем, які стосувалися функціонування виборчих комісій на президентських та парламентських виборах 2014 р., необхідно зарахувати: низький рівень підготовки членів виборчих комісій; неналежний рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності комісій; намагання деяких суб'єктів виборчого процесу через «технічних кандидатів» отримати контроль над виборчими комісіями; саботаж з боку деяких політичних сил тощо [1; 5; 10; 11].

Проаналізувавши вищесказане, можемо дійти висновку, що для оптимізації управління виборчим процесом, необхідно звернути увагу, як мінімум, на три проблеми:

– збільшення рівня професіоналізму членів виборчих комісій, чого можна домогтися як зваженим підходом до формування її складу, так і комплексною системою навчання осіб, які є членами комісій;

– оптимізація кількісного складу виборчих комісій;

– обмеження можливостей для суб'єктів виборчого процесу вносити зміни до виборчих комісій, запровадивши для цього кінцеві терміни.

З цього приводу слушною є позиція ОБСЄ: «Кількість членів комісій, призначених на кожному рівні, повинна відповідати фактичним потребам управління виборчим процесом, а не визначатися результатами непередбачуваної кількості подань, що надійшли від кандидатів» [11].

5. Проблема висування та реєстрації суб'єктів виборчого процесу. На президентських виборах 2014 р. номінація кандидатів відбувалася без істотних порушень виборчого законодавства. Єдиним проблемним моментом стала непрозорість процедури висування на партійних з'їздах, що, однак, не є порушенням норм закону [12].

Водночас під час позачергових виборів народних депутатів 2014 р. процес номінації набув проблемнішого характеру. КВУ у своєму фінальному звіті зазначає: «До того ж в реєстрації кандидатів у народні депутати України ЦВК було допущено багато недоліків. Багатьом кандидатам у депутати було відмовлено у реєстрації з формальних підстав, а відповідні рішення ЦВК були скасовані у судовому порядку» [5].

Також місія ОБСЄ/БДПЛ відзначає, що не завжди члени ЦВК однаково підходили до питань реєстрації суб'єктів виборчого процесу в подібних ситуаціях. Крім того, виборча комісія не завжди вчасно інформувала політичні сили про відмову у реєстрації, що унеможливило виправлення помилок та повторну подачу документів [10]. Такий стан справ вимагає розроблення певного шаблону документації, необхідної для реєстрації.

6. Проблема здійснення передвиборної агітації. Варто сказати, що політичний контекст не міг не відбитися на передвиборній агітації, зумовлюючи її особливості та привносячи певні проблеми. Зокрема, потрібно відзначити малозмістовність агітації як на президентських, так і на

парламентських виборах. Політичні сили намагалися спекулювати на проблемах війни та миру, безпеки та реформування країни. «Головні політичні та безпекові проблеми, що постали перед країною, були відображені в агітаційних повідомленнях кандидатів, їхні програми обіцяли безпеку, стабільність та єдність країни, децентралізацію, конституційну реформу, мовну політику, реформування Збройних сил, боротьбу з корупцією та олігархією, а також стосунки з Європейським Союзом, НАТО та Російською Федерацією» [11].

Сам процес здійснення агітації супроводжувався певними порушеннями. Зокрема, серед правопорушень можна виділити доволі масштабне псування зовнішньої політичної реклами, яке було характерне і для президентських, і для парламентських виборів. Це також стосується використання проти своїх опонентів «чорного піару» та розміщення основними політичними силами прихованої політичної реклами (т. зв. «джинси») [1; 4; 7; 8; 12].

На президентських виборах 2014 р. також можна було спостерігати поодинокі випадки перешкоджання у веденні передвиборчої агітації, прямий та непрямий підкуп виборців тощо [1; 12]. На парламентських виборах 2014 р. вищезгадані правопорушення теж були і значно масштабнішими. Це можна пояснити особливістю змішаної виборчої системи, де багато правопорушень було пов'язано із значною кількістю мажоритарних кандидатів, багато з яких намагалися здобути перемогу будь-якими методами. Зокрема, непрямий підкуп часто здійснювався із використанням благодійних фондів чи шляхом надання безкоштовних послуг. Також доволі поширеною була практика укладання між кандидатами і виборцями «соціальних угод», в яких кандидати зобов'язувалися виконувати, у разі обрання, дані виборцям обіцянки [4; 5; 10].

Щодо перешкоджання проведенню передвиборчої агітації, то вона здійснювалася насамперед з боку самих громадян. ОБСЄ у своєму звіті зазначає: «Кілька кандидатів та інших учасників виборчого процесу зазнали т. зв. «народної люстрації», коли жертв кидали до смітників, а інших принижували, покликаний зайняти місце офіційного процесу люстрації» [10].

Поодинокими під час парламентських виборів 2014 р. також були такі випадки: поширення політичної реклами без вихідних даних; публікація замовних соціопитувань; розміщення агітаційної продукції у заборонених місцях; здійснення агітації до реєстрації; смс-агітація у день виборів та ін. [4; 5]. Попри згадані порушення суб'єкти виборчого процесу могли здійснювати агітацію у вільних умовах і рівень її дотримання став значно вищим порівняно із попередньою виборчою кампанією.

7. Проблема прозорості виборчого процесу. Попри істотне покращення порівняно із попередніми виборчими кампаніями гласності виборчого процесу електоральна практика 2014 р. все ще характеризувалася певними порушеннями щодо прозорості виборчих процедур. Зокрема, на парламентських виборах (на відміну від президентських) певною мірою гласність роботи ЦВК знижувалася через практику проведення закритих попередніх нарад без участі офіційних спостерігачів [10].

Також на президентських і парламентських виборах 2014 р. виборчі комісії не завжди оприлюднювали інформацію про свою діяльність та прийняті рішення, або ж робили це із запізненням. Подібна ситуація стосувалася і публікації фінансових звітів суб'єктів виборчого процесу, що не давало змоги виборцям отримати своєчасну достовірну інформацію та здійснити раціональний вибір [5; 10–12].

8. Проблеми під час процесу голосування та підрахунку голосів. Однією із проблем президентських виборів у день голосування стали масові черги на виборчих дільницях. Це призвело до порушення таємниці голосування, а також випадків групового волевиявлення. Подібна ситуація щодо порушень була притаманна і парламентським виборам, де, крім вищезгаданого, можна було спостерігати часті випадки підвезення громадян до виборчих дільниць [2; 9–12].

На президентських та парламентських виборах 2014 р. також спостерігалися випадки видачі членами виборчих комісій бюлетенів на підставі невідповідних документів чи без них. Також траплялися випадки використання брудних технологій, зокрема т. зв. «каруселі». Крім того, на деяких виборчих дільницях були присутні сторонні особи, які інколи втручалися у процес голосування чи підрахунку голосів. Відомі поодинокі випадки перешкоджання діяльності

офіційних спостерігачів. Варто відзначити, що не усі виборчі дільниці були обладнані для голосування виборців із обмеженими можливостями [1; 9–12].

Серед порушень підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування, які, однак, не мали масового характеру, необхідно відзначити: затягування підрахунку голосів; підписи порожніх протоколів виборчими комісіями; великі черги в ОВК. Під час парламентських виборів ці правопорушення були дещо масовішими. До них потрібно додати випадки тиску на членів ОВК та складання протоколів ДВК вже у приміщеннях ОВК [1; 9–11].

Під час президентських виборів окремо треба нагадати про хакерську атаку на систему «Вибори» напередодні дня голосування, яка істотно ускладнила процедуру підрахунку голосів та встановлення результатів голосування. У зв'язку із цим ОБСЄ/БДПЛ у своєму підсумковому звіті зазначає: «ЦВК має розглянути можливості для створення резервної системи, щоб уникнути ситуацій, коли будь-які проблеми у системі «Вибори» перешкоджають зв'язку з ОВК, а також вжити заходів для підвищення безпеки системи» [11]. Крім того, для зростання якості процедури підрахунку голосів варто більше уваги під час навчання членів виборчих комісій зосередити на процедурних моментах голосування та підрахунку голосів.

Міжнародна місія із спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ, даючи загальну характеристику президентських та парламентських виборів 2014 р., відзначила, що, незважаючи на важкі обставини, вибори стали важливим кроком у намаганні української влади провести волевиявлення відповідно до демократичних міжнародних стандартів та з дотриманням основоположних прав і свобод особи [10, 11].

Підсумовуючи, варто відзначити, що рівень демократичності виборчого процесу у 2014 р. зріс. Цьому сприяли різноманітні чинники, серед яких потрібно виділити зміну політичної еліти; курс на реформування та демократизацію політичної системи; суспільно-політичну ситуацію в країні; зростання рівня політичної свідомості та культури громадян тощо.

Водночас певні проблеми та порушення вимагають врахування пропозицій міжнародних та вітчизняних експертів, спрямованих на демократизацію виборчої практики. Серед них варто головну увагу звернути на адаптацію виборчого законодавства та електоральну практику до реалій військового конфлікту на сході України та проблеми безпеки учасників виборчого процесу. Це може бути перспективою для подальших наукових досліджень.

1. Звіт довгострокового спостереження за позачерговими виборами президента України 25 травня 2014 р. 8–22 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:25-2014-8-22-20141221>. 2. Звіт за підсумками голосування та підрахунку голосів на позачергових виборах народних депутатів України 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electioninfo.org.ua/nodes/nodes/view/type:reports/slug:zvt-za-pdsumka-mi-golosuvannya-ta-pdrahunku-golosv>. 3. Звіт за результатами довгострокового спостереження КВУ за підготовкою до позачергових виборів Президента України протягом березня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:20001>. 4. Звіт за результатами довгострокового спостереження КВУ за підготовкою до позачергових виборів Президента України протягом 1–18 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:1-18-2014>. 5. Звіт за результатами довгострокового спостереження КВУ за підготовкою до позачергових виборів Президента України протягом 18 квітня – 8 травня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:18-8-2014>. 6. Звіт № 1 за результатами довгострокового спостереження за період 28 серпня – 15 вересня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electioninfo.org.ua/nodes/nodes/view/type:reports/slug:zvt-1-za-rezultatami-dovgostrokovogo-sposterezhennya-za-perod-28-serpnya-15-veresnya1212>. 7. Звіт № 2 за результатами довгострокового спостереження за період 16 вересня – 5 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electioninfo.org.ua/nodes/nodes/view/type:reports/slug:zvt-2-za-rezultatami-dovgostrokovogo-sposterezhennya-za-perod-16-veresnya-5-zhovtnya>. 8. Звіт № 3 за результатами довготермінового

спостереження за період 6–23 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electioninfo.org.ua/nodes/nodes/view/type:reports/slug:zvt-3-za-rezultatami-dovgostrokovogo-sposterezhennya-za-perod-z-4-po-21-zhovtnya-2014-r>. 9. Попередня оцінка голосування і підрахунку голосів на позачергових виборах Президента України та місцевих виборах 25 травня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:25-2014111111>. 10. Україна. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 р.: Остаточний звіт місії спостереження за виборами ОБСЄ/БДППЛ [Електронний ресурс]. – Варшава, 2014. – 64 с. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/odihr/elections/ukraine/133441?download=true>. 11. Україна. Позачергові вибори Президента 25 травня 2014 р.: Остаточний звіт місії спостереження за виборами ОБСЄ/БДППЛ [Електронний ресурс]. – Варшава, 2014. – 44 с. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/odihr/elections/ukraine/120961?Download=true>. 12. Фінальний звіт спостереження за позачерговими виборами Президента України 25 травня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:431>. 13. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>.

Світлана Денисюк
Вінницький національний технічний університет

ПОЛІТИЧНА МІФОТВОРЧІСТЬ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНУ СВІДОМІСТЬ

© Денисюк С., 2015

Проаналізована сутність політичних міфів, їх структура та функції. Охарактеризовано особливості міфологічної свідомості як живильної основи для впровадження технологічних міфів. Визначено політичну міфотворчість як ефективну технологію, яку використовують сучасні українські політики для отримання влади і яка виконує деструктивну роль.

Ключові слова: політичний міф, політична міфотворчість, міфологічна свідомість, технологія, архетипи.

Svitlana Denysiuk

THE POLITICAL MYTH-MAKING AS THE TECHNOLOGY OF IMPACT ON PUBLIC CONSCIOUSNESS

© Denysiuk Svitlana, 2015

The article analyzes the essence of political myths. They are considered to be a simplified model of the political sphere perception that does not involve a critical understanding of reality. The author describes the structural components of political myths (value, cognitive, social, emotional and evaluative and symbolic) and their basic functions. The peculiarities of mythological consciousness are characterised as a field for technological myths introduction .

The author defines the modern political myths in Ukrainian society, they are «the image of the hero», «enemy image», «moral politician», «European integration», «NATO membership», «freedom of speech», «Eastern Slavic fraternal peoples». The political myth making is analyzed as an effective technology used by political leaders for achieving power. The influence of political myths is connected with the well developed citizen`s mythological consciousness, that is why myths are so popular among political leaders in Ukraine. In fact, modern political myths simplify reality and play on the emotions of citizens, deceiving them, backing off the development of rational thinking. There are some technologies of the creation and updating of myths which are used in Ukrainian society in particular. They include repetition of positive events in Ukraine; creating an illusory reality; manipulation features of national character, mentality and they are used when the politician needs it. In the process of constructing myths game on contrasts, antagonisms are used. The main idea is that political myth-making helps the power create necessary pattern for citizens` behavior, socio-political climate, improve planned stereotypes of consciousness, attitudes, values (justice, statism, paternalistic attitudes). The author emphasises that myths serve as an additional tool to legitimize power, creating the illusion of citizens involvement in the political process and openness to dialogue between the power and public.

Key words: political myth, political myth, mythological consciousness, technology, archetypes, manipulation.

Кризові явища в українському суспільстві, воєнний конфлікт на сході держави, інтенсивна інформатизація суспільства, відсутність державної ідеології, конфлікт цінностей спричиняють зростання ролі міфів у політичному просторі.

Політичні міфи здатні виконувати як конструктивну, так і деструктивну роль. З одного боку, найвищою цінністю міфологічного світогляду є його здатність обслуговувати життєві потреби суспільства, цементувати людські індивідуальності в єдину тотальність, без якої колективна діяльність не функціонує. Міфи здатні об'єднувати громадян, вказувати їм шляхи до колективної творчості, мобілізувати енергію для досягнення певної суспільно-політичної мети, ідеалу і надавати надію та відчуття впевненості у майбутньому.

З іншого боку, соціальна міфотворчість – найнебезпечніший ворог суспільства в умовах гострої соціально-духовної кризи, коли руйнуються звичні умови існування; перестають працювати стереотипні механізми прийняття рішень; в житті суспільства виникає істотна невизначеність, коли майбутнє неможливо передбачати. На основі проголошених міфів соціальні дії різних впливових особистостей та владних структур призводили до громадянських і міжнаціональних конфліктів, стикалися у військовому протистоянні народи і держави, були приречені на загибель багато мільйонів людей, руйнувалися культури і цивілізації.

Така дуалістична природа міфів, особливості міфологічної свідомості та їх неоднозначна роль в політичному житті суспільства актуалізує дослідження особливостей і місце міфотворчості у розвитку сучасного суспільства.

Вивченню змісту або предметної області міфологічної свідомості присвячено багато досліджень. Це праці етнографів, істориків, філософів, психологів, політологів, в яких розроблялась теорія міфу, семіотичні аспекти міфів, проблематика міфологічної свідомості (Л. Абрамян, К. Абрахам, Д. Арабаджиєв, Д. Бірлайн, В. Вундт, О. Донченко, М. Еліаде, Р. Жирар, В. Іванов, С. Кара-Мурза, Е. Кассієр, Д. Кемпбелл, К. Керенї, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, В. Лисенко, А. Лосєв, Ю. Лотман, М. Мюллер, К. Юнг, К. Хюбнер, Ю. Шайгородський та ін.).

Незважаючи на наявність значного масиву наукових праць із зазначеної проблематики, сьогодні, як ніколи (з огляду на політичні події в Україні), необхідний аналіз зростаючої політичної міфотворчості (конструювання політичних образів, моделей поведінки за допомогою розроблення і впровадження політичного міфу) як технології впливу на суспільну свідомість українців.

Мета роботи – охарактеризувати сучасний процес міфотворчості, який є своєрідною реакцією на сучасні політичні події в Україні й одночасно інструментом для технологічного впливу на суспільну свідомість громадян.

Один з провідних російських мислителів С. Кара-Мурза так описує вплив міфу на суспільну свідомість: «Введений в свідомість людей і глибоко там зміцнився, міф здатний тривалий час підміняти собою реальність. В результаті реципієнт сприймає її відповідно до трактування міфу і діє, враховуючи це сприйняття. Міф знімає з реципієнта необхідність інтенсивно думати і осмислювати світ навколо себе» [1, С. 196].

Міфи, які домінують в смисловому полі людини, реалізуючи її потаємні мотиви, надають осмисленість існуванню людини, визначають основні параметри буття, забезпечують успішний пошук «правильних» відповідей, втілюються у цінностях, ідеалах, закріплюються в нормах і ритуалах, стають тією частиною життя, яку прийнято не помічати. Вони визначають мотиви поведінки, стосунки між людьми, владою і суспільством, різними соціальними групами; закріплюють панівні у світі ілюзії або встановлюють нові; зберігають або руйнують громадські та політичні зв'язки; дають відчуття правоти, підтверджуючи думку, що кожна цивілізація характеризується своїм набором міфологем, які системно «формують» свій варіант моделі світу, відбитий у культурі, науці, освіті.

Якщо міф панує над людиною, то влада панує над міфом. Адже «той править світом, хто ... творить його міфи» [8, С. 6]. Певною мірою влада залежить від громадської думки, від тих смислів, якими люди керуються у своєму житті, тому влада повинна контролювати і контролює міфи, щоб через них керувати людьми. І якщо влада не приділяє цій проблемі достатньої уваги, вона ризикує втратити все. Влада мимоволі повинна сприймати міф як «специфічний феномен ідеологічної

практики, особливий вид духовної діяльності зі створення, поширення і підтримки політичних ілюзій, що навмисне продукуються елітою для маніпулювання масами» [7, С. 134].

Політичний міф на відміну від традиційного розглядається як спрощена модель сприйняття політичного простору, що не припускає критичного осмислення дійсності, виникає як результат несвідомої діяльності людини або продукт уяви. Це завжди раціональний компонент, створений політтехнологами. З такого погляду політичний міф розглядається як один з політтехнологій, «відчайдушний засіб, що використовується владою для маніпулювання свідомістю, коли інші способи вичерпані» [2, С. 59, 61].

Доволі поширена думка про ірраціональну природу політичного міфу. М. Шестов трактує його, як «стереотип, що має підвищену емоційну навантаженість... і змінює її залежно від властивостей і потреб конкретного етапу політичного процесу» [11, С. 27]. Інші дослідники розуміють під ним «позанаукову форму пізнання реальності», «узагальнене уявлення про дійсність, що поєднує реальність з містикою, несе важливу ірраціональну компоненту» [1, С. 205; 6, С. 22].

На наш погляд, доцільно розглядати політичний міф як цінність і як технологію маніпуляції, засіб цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість з метою формування потрібних образів, оцінок, суджень. У цьому зв'язку можна стверджувати, що політичний міф є раціональним феноменом (усвідомлений засіб конструювання реальності), який детермінований ірраціональним базисом.

Доцільно розглянути структуру політичного міфу, яка містить ціннісний (сукупність ідей, що спираються на архетипи); соціальний (конкретно-змістовний шар, що відображає картину соціального буття); когнітивний; емоційно-оцінковий і символічний компоненти. У структурі міфу виокремлюють просторові та часові координати, наявність образу героя, який має типові риси, є носієм архетипової інформації. Відповідно у політичній міфології виокремлюють різні рівні. У наявному дослідженні нас цікавить спланований владою процес міфотворчості, тому розглянемо пропагандистський рівень, який реалізується, зокрема, через концепції, програми, стратегії та державну політику.

Сьогодні програми суб'єктів політики переважно побудовані за класичними законами міфологічної свідомості, а саме: есхатологічне залякування громадян у програмах партій і лідерів; «розкручування» «образу ворога» для пояснення труднощів і причин суспільно-політичних проблем для зняття з себе відповідальності; створення персоніфікованого «образу героя»; використання архаїчної символіки (образи батька і матері, образ самозвеличування у вигляді образів держави, Батьківщини тощо).

Серед найпоширеніших політичних міфів, які використовуються у сучасній українській політиці, можна назвати такі: міф про існування «морального політика», мета якого – досягти загального блага і встановити справедливість, який поступається власними інтересами заради інтересів держави тощо. Ефективність такого політичного міфу пояснюється особливостями суспільної свідомості, яка є довірливою, бажає чути приємне і шукає прості відповіді на питання. Близькими до попереднього є міфи про унікальність окремих політиків, здатність вивести країну з кризи. Певний політик постає перед громадянами як герой або месія. Це продемонстрували події 2004 р. і 2014 р., коли набула актуальності потреба у яскравій особистості, герої, рятівникові, яким було зроблено у свій час В. Ющенко. Звичайно, розвінчання міфу відбувається доволі болісно для суспільства. Чинний Президент Петро Порошенко теж робив низку передвиборчих обіцянок, одна з яких – припинити війну в Україні 25 травня 2014 р., що, власне, також швидко перетворилося на міф.

Наступний міф про існування істинного демократичного суспільства, в основу якого покладено забезпечення справедливості, свободи і рівності громадян тощо. Майже усі політичні сили в Україні висувають завдання побудови істинно демократичного суспільства, проте після приходу до влади навряд чи можна знайти результати реального втілення цих ідей. Пов'язаний з попереднім міф про Євроінтеграцію, який обіцяє швидке зростання благополуччя, високі заробітні плати, соціальне забезпечення. Більшість політичних сил на цьому будували свої передвиборчі кампанії, не розповідаючи про негативні наслідки об'єднання і про неможливість швидкої

реалізації наміченого плану через велику кількість об'єктивних причин. Цей міф був настільки бажаний і «розрекламований», що заява В. Януковича про зміну зовнішньополітичного курсу держави спричинила обурення з боку громадян і масові акції протесту.

Ще один міф – свобода слова, або плюралізм ЗМІ, який свого часу аналізував Г. Шиллер: «...саме цей міф і є головним міфом, який забезпечує успіх маніпуляції» [12, С. 36]. Міжнародна організація «Репортери без кордонів» опублікувала щорічний рейтинг World Press freedom за 2014р., в якому Україна зайняла 127-ме місце і розташувалась між Колумбією і Афганістаном [9]. Деякі аналітики відмічають, що ЗМІ в Україні дедалі більше контролюються з боку влади і відбувається навіть поступове «згортання демократії», зокрема, йдеться про закриття популярної політичної передачі «Шустер LIVE».

Сьогодні у Верховній Раді України розглядаються чотири законопроекти (№ 1317, 1768, 1824 і 1889), які несуть реальну загрозу свободі слова. Ухвалення згаданих законопроектів надасть Національній раді з питань телебачення і радіомовлення на свій розсуд, без судового рішення, зупиняти на шість місяців дію ліцензії та припиняти мовлення будь-якого телеканалу або радіостанції. Для будь-якого мовника це означає фактичне знищення. Все це відбуватиметься на підставі виключно власної оцінки контенту мовника Нацрадою. Інакше кажучи, кілька людей від влади суб'єктивно вирішуватимуть, як журналістам потрібно любити Батьківщину, критикувати владу, політиків [10]. Цензура в галузі свободи слова приведе до того, що політичні міфи формуватимуться виключно владою і швидко насаджуватимуться у суспільстві через необмежений вплив. Зруйнувати їх теж буде доволі складно через посилений контроль з боку влади.

Наступний міф – «образ ворога», який давно показав свою ефективність в багатьох суспільствах. Такий міф поділяє людей на «своїх» і «чужих», виконуючи компенсаторну функцію, консолідуючи «своїх» для вирішення будь-якої проблеми. Природно, що з образом ворога у суспільній свідомості асоціюються усі негаразди і політичні кризи, наростання стану дискомфорту, воєнні конфлікти, бідність тощо. Наприклад, «п'ять років «помаранчевого» правління довели Україну до межі економічної та соціальної катастрофи. Від попередньої влади отримано у спадок: 15 % падіння ВВП, 22 % інфляції, знецінену гривню, збільшений у 4 рази зовнішній та внутрішній державний борг. Кабальний газовий договір спричинив підвищення комунальних тарифів та падіння рентабельності промисловості» [4].

Або такі заяви: «У Вас низька зарплата? Мізерна пенсія? Ви взагалі не маєте роботи? У Вас відбирають бізнес? Прокурор і суддя захищають бандитів? Без хабара – нікуди, а справедливості немає ніде? Нищать Вашу мову, історію, культуру? Ці проблеми створила влада. Шанс вирішити їх дає опозиція» [5].

Нинішній конфлікт на сході України теж підживлюється образами ворогів з обох сторін: для нас сьогодні – це Росія, сепаратисти, донецькі бандити. З іншого боку, вороги – бандерівці, «військова хунта», «українські фашисти», «правий сектор» тощо. У Росії в період президентських перегонів в Україні плекався міф про український націоналізм, а ЗМІ Росії його фактично підтримували, подаючи таку інформацію, що перемогу на виборчих перегонах отримав не П. Порошенко, а лідер «правого сектору» Д. Ярош. Через спеціально відібрану інформацію, яка обмежена за змістом, у багатьох українців виникає відчуття ненависті до всіх росіян і жителів Донеччини. Такі образи сприяють інтеграції певної частини суспільства, підсилюють патріотичні настрої і певною мірою відволікають від вирішення соціальних і економічних проблем. Проте в такому міфі немає глибинного аналізу причин конфлікту, характеристики його сторін і всіх мотивів.

Сьогодні активно використовується архаїчна символіка, що загалом зводиться до образів «держави-закону» і «Батьківщини-матері» (архетипові образи «батька» й «матері»). Також доволі постійним є міф про три «братерські східнослов'янські народи», але насправді це не відповідає історичним реаліям. Щодо спільних моментів, які ніби «ріднять» українців, білорусів та росіян, то вони, радше, носять поверхневий характер і визначені подіями порівняно недавнього часу. Так, у період Київської Русі русини-українці, здійснюючи колонізацію теперішньої Білорусі й «корінної» Росії, слов'янізували місцеве населення, утвердили тут православ'я з церковно-

слов'янською мовою богослужіння, деякі свої культурні цінності. Це стало підставою для «єдності східнослов'янських народів».

Після падіння Київської Русі долі цих народів почали помітно розходитися. Загалом можна констатувати, що «єдність» росіян, українців та білорусів зумовлена фактом перебування цих народів у складі Російської імперії, а потім – Радянського Союзу. Істотні відмінності полягають насамперед у різній ментальності «братніх східнослов'янських народів», тому можна сподіватись на приєднання до наших справжніх «братів по крові» – словаків, чехів та поляків [3].

На цьому міфі вибудовували свої програми різні політичні сили, обґрунтовували зовнішньополітичний курс держави. Такий міф певною мірою і заважав сприйняти складні відносини із Росією, громадяни ще тривалий період не могли повірити в анексію Криму і воєнний конфлікт на сході за підтримки «дружнього народу».

Насамкінець згадаємо такий міф, як необхідність входження України до НАТО, що є гарантією державної безпеки. Сутність цього міфу полягає у тому, що у разі членства у цій організації в Україні закінчиться воєнний конфлікт через допомогу в озброєнні та підтримці з боку членів НАТО. Цей міф покладений в основу багатьох політичних програм, які обіцяють швидке вирішення суспільно-політичних проблем.

Сьогодні політична міфотворчість переважно маніпулює свідомістю громадян, є оманливою і деструктивною за своєю суттю. Дієвість політичної міфотворчості забезпечується емоціями і почуттями людей, для чого використовуються метафори, символи, ілюстрації, які впливають на суспільну свідомість. Відомі такі лозунги, якими оперують суб'єкти політики: «Від стабільності – до добробуту», «Україна – багатомільйонна європейська країна успішних людей», «Освіта – інвестиції в майбутнє», «Справедлива держава – гідне життя», «Українська самобутність – європейський вибір», «Це ваш шанс довести, що саме ви визначаєте долю країни» тощо. Ці символічні конструкції виступають одним з найважливіших факторів формування стереотипів, що становлять основу міфів.

Отже, політичний міф – це форма колективної психіки, що склалася під впливом певної ідеології чи виступає певною політичною технологією, яка пояснює політичну дійсність чуттєво-емоційними засобами. Загалом політична міфотворчість виконує різноманітні функції, але в сучасному українському суспільстві вона має переважно деструктивний характер і використовується політиками для утвердження свого статусу і утримання/отримання влади. Ефективність політичної міфотворчості як технології забезпечується розвиненою міфологічною свідомістю громадян, що й підтримує популярність певних політичних лідерів. Фактично сучасні політичні міфи спрощують реальність і, граючи на емоціях громадян, вводять людей в оману, не стимулюють розвиток раціонального мислення. За часів Радянського Союзу політичні міфи були постійними і «працювали» на досягнення стратегічної мети – побудови комунізму. Сьогодні, за умови динамічних політичних процесів, міфи є менш стійкими і «витонченими» технологіями для впливу на процес прийняття рішень громадянами.

Можна виділити деякі технології, які використовуються, зокрема, в українському суспільстві під час творення та актуалізації міфів. Серед них багаторазове повторення позитивних для України подій; створення ілюзорної реальності; маніпулювання особливостями національного характеру, менталітету і використання їх в потрібних аспектах. У процесі конструювання міфів використовується гра на контрастах, антагонізмах. На практиці реалізація міфотворчості знаходить відображення в особливій манері подачі інформації. В основу створення позитивного образу влади також покладено принцип протиставлення: у кожного героя повинен бути свій ворог, боротьба з ним наповнює змістом його діяльність (стосовно нинішньої політичної еліти – це терористи, олігархи). Сучасний процес міфотворчості «роззброює» людей, породжує нові ілюзії, очікування дива.

З урахуванням вищевикладеного політичні міфи виступають дієвою технологією конструювання політичного простору, за допомогою яких здійснюється формування оптимальних для влади моделей поведінки, суспільно-політичного клімату, зміцнення запланованих стереотипів свідомості, настроїв, цінностей (справедливість, етатизм, патерналістські настрої). Крім того, міфи

виступають додатковим засобом легітимізації влади, створюючи ілюзію причетності громадян до політичного процесу, образ відкритої до діалогу влади шляхом апеляції до громадської думки.

Феномен міфів та міфотворчості є маловивченим і через свою багатоманітність та неоднозначний вплив на суспільство потребує подальших досліджень, особливо з погляду пошуку раціоналізації політичної свідомості.

1. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием [Текст] / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Эксмо, 2010. – 864 с.
2. Кассирер Э. Техника современных политических мифов [Текст] / Э. Кассирер // Вестник Московского университета. – Серия 7 “Философия”. – 1990. – № 2. – С. 54–59.
3. Крالیук П. Міф про три «братерські східнослов'янські народи» [Електронний ресурс] / П. Крالیук // День. – 20.02.2014. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/mif-pro-tri-braterski-shidnoslovyanski-narodi-prodovzhennya>.
4. Передвиборна програма Партії Регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament2012.com.ua/programa-partiiregionov>.
5. Передвиборна програма Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://byut.com.ua/news/11910.html>.
6. Рюмкова О. Г. Политический миф: теоретические основания и современная политическая практика [Текст] : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / О. Г. Рюмкова. – М., 2004. – 152 с.
7. Ставицкий А. В. Современный миф как объект научного исследования: основные подходы к проблеме [Текст] / А. В. Ставицкий // Вестник СевГТУ. – Вып. 56: Философия: сб. науч. тр. / М. С. Колесов (отв. ред.) и др.; Севастоп. нац. техн. ун-т. – Севастополь : Изд-во СевНТУ, 2004. – С. 130–139.
8. Ставицкий А. В. Универсальные функции социально-политического мифа [Текст] : дис... канд. филос. наук: 09.00.03 / А. В. Ставицкий; Таврический национальный ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2003. – 180 с.
9. Украина ухудшила позицию в рейтинге свободы слова [Электронный ресурс] // Сегодня. – 12.01.2015. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/ukraine/ukraina-uhudshila-poziciyu-v-reytinge-svobody-slova-583423.html>.
10. Украинский телеканал «Интер» выступил против запрета на свободу слова [Электронный ресурс] / ТВЦ. – 2.02.2015. – Режим доступу : <http://www.tvc.ru/news/show/id/60616>.
11. Шестов Н. И. Политический миф: теперь и прежде [Текст] / Н. И. Шестов ; под ред. проф. А. И. Демидова. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 414 с.
12. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием [Текст] / Г. Шиллер. – М. : Мысль, 1980. – 325 с.

Христина Забавська, Микола Бучин
Національний університет «Львівська політехніка»

СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ ЯК АТРИБУТ ДЕМОКРАТІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ У РІЗНИХ ФОРМАХ ПРАВЛІННЯ

© Забавська Х., Бучин М., 2015

Розглядається система стримувань і противаг як атрибут демократії. На основі розробленої формули обчислюється коефіцієнт дисбалансу повноважень між гілками влади на прикладі США, Німеччини, Франції, Польщі та України, які репрезентують основні форми правління сучасності.

Ключові слова: система стримувань і противаг, демократія, гілки влади, коефіцієнт дисбалансу повноважень, форма державного правління.

Khrystyna Zabavska, Mykola Buchyn

THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES AS AN ATTRIBUTE OF DEMOCRACY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF FUNCTIONING PECULIARITIES IN DIFFERENT FORMS OF GOVERNMENT

© Zabavska Khrystyna, Buchyn Mykola, 2015

The article considers the system of checks and balances as an attribute of democracy. The calculation formula of coefficient of disbalance of powers (CD), which enables to determine the level of efficiency of checks and balances mechanism is developed. The coefficient shows the balance / disbalance of powers between the branches of government.

The components of the formula are the coefficients of powers of each branch of government: LP - coefficient of powers of legislative branch; EP - coefficient of powers of executive branch (including the institute of head of state and government); JP - coefficient of powers of judicial branch. The maximum value of the coefficients of powers of each branch can be equal to 100, and the minimum is 0.

With all three coefficients of powers (LP, EP, JP), due to the operation of subtraction possible disbalances of powers can be calculated: 1) $LP - EP = |x|$; 2) $LP - JP = |y|$; 3) $EP - JP = |z|$. The sum of all three values ($|x| + |y| + |z|$) is a required CD. For more objective and applied research value the indicator of democracy level in a particular country is used: the resulting value of CD is divided by Democracy Index «The Economist Intelligence Unit» ($CD \div ID$).

On the basis of the developed formula the coefficient of disbalance of powers is calculated using the example of the United States, Germany, France, Poland and Ukraine, which represent the main modern forms of government. Having compared the system of checks and balances in these countries, we obtained the following results: USA – 8,6; Germany – 6,7; France – 8,9; Poland – 9,8. For Ukraine by the Constitution of 1996 $CD = 6,8$, which shows the average balance of powers. According to the Constitution of 2004 $CD = 5,07$. Taking into

account these results, it becomes clear that a parliamentary-presidential republic is more optimal for Ukraine.

Key words: *the system of checks and balances, democracy, branch, coefficient of disbalance of powers, the form of government.*

Досягнення демократичного суспільного ідеалу на сучасному етапі є одним з важливих завдань цивілізованого світу. Однак на практиці демократія вимагає багатьох механізмів її забезпечення, одним з яких виступає система стримувань і противаг як атрибут поділу влади. Саме за її допомогою можна уникнути максимальної концентрації влади в одних руках, а отже, досягти ефективної децентралізації владних повноважень, реалізувати взаємний контроль та баланс гілок влади, створити умови для ефективного розвитку та зміцнення демократії.

Враховуючи брак державотворчого досвіду та перехідний характер режиму, а також останні політичні реалії у нашій державі, проблематика вибору найоптимальнішого варіанта функціонування системи стримувань і противаг є особливо **актуальною** для сучасної України. Неодноразова зміна Конституції, постійний пошук форми правління, яка б надала можливість забезпечити ефективне демократичне управління українським суспільством – це проблеми, які значною мірою зводяться до вироблення дієвої системи стримувань і противаг. У контексті задекларованого наміру української влади демократизувати вітчизняну політичну систему важливість наукової проблеми стає ще очевиднішою. Порівняльне дослідження особливостей функціонування противаг і стримувань гілок влади у різних формах правління дасть змогу зробити пошук цих механізмів в Україні осмисленішим та зрозумілішим. Варто наголосити і на тому, що сьогодні у політичній науці фактично відсутні спроби формалізованого визначення рівня ефективності функціонування системи стримувань і противаг, що робить наше дослідження ще актуальнішим. Тому розроблена формула обчислення коефіцієнта дисбалансу повноважень між гілками влади дасть змогу визначити ефективність принципу поділу влади у різних формах правління та екстраполювати набуті результати на вітчизняну державотворчу практику.

Досліджуваною проблематикою займалися такі вітчизняні науковці, як В. Погорілко, І. Кресіна, М. Селівон, М. Кармазіна, М. Михальченко, О. Фісун та ін. Проте, незважаючи на багатьох науковців і політиків, які досліджують цю тематику, в науці відсутня методика обчислення рівня ефективності та балансу системи стримувань і противаг.

Мета роботи – здійснити порівняльний аналіз особливостей функціонування системи стримувань і противаг у різних формах правління.

Оскільки функціонування системи стримувань і противаг є показником рівня демократії в державі, важливого значення набуває використання методики обчислення показників, за якими можна стверджувати про той чи інший рівень дієвості системи. Як такий показник, ми використовуємо «коефіцієнт дисбалансу повноважень», на основі якого можна визначити той чи інший рівень ефективності механізму стримувань і противаг. Він показує рівень балансу/дисбалансу між повноваженнями гілок влади у тій чи іншій державі.

Головними складовими нашої формули виступають коефіцієнти повноважень кожної з трьох гілок державної влади:

LP (від англ. «*legislative power*» – законодавча влада) – коефіцієнт повноважень законодавчої гілки влади;

EP (від англ. «*executive power*» – виконавча влада) – коефіцієнт повноважень виконавчої гілки влади (включає інститут Глави держави та уряд);

JP (від англ. «*judicial power*» – судова влада) – коефіцієнт повноважень судової гілки влади.

Максимальне значення коефіцієнтів повноважень кожної з гілок може дорівнювати 100, а мінімальне 0 ($0 \leq LP \leq 100$; $0 \leq EP \leq 100$; $0 \leq JP \leq 100$).

Обчислення коефіцієнта повноважень здійснюється на основі суми коефіцієнтів складових реалізації системи стримувань і противаг. Кожному коефіцієнтові складових того чи іншого механізму було присвоєно певне числове значення відповідно до його важливості (табл. 1).

**Числове значення коефіцієнта складових повноважень
гілок влади залежно від складових системи стримувань і противаг**

	Тип механізму стримувань і противаг	Числове значення коефіцієнта
Повноваження законодавчої гілки влади (LP)	E1 Імпічмент	20
	E2 Обрання президента	5
	E3 Формування органів конституційного нагляду	5
	E4 Формування вищого судового органу загальної юрисдикції	5
	E5 Призначення професійних суддів	5
	E6 Вотум недовіри уряду	20
	E7 Формування уряду	20
	E8 Призначення ключових державних посадовців: – генерального прокурора (8) – голови Служби безпеки (6) – голови Національного банку (6)	20
Повноваження виконавчої гілки влади (EP)	E9 Право відкладального вето	20
	E10 Формування уряду	20
	E11 Право розпуску парламенту	15
	E12 Право законодавчої ініціативи	10
	E13 Формування органів конституційного нагляду	5
	E14 Формування вищого судового органу загальної юрисдикції	5
	E15 Призначення професійних суддів	5
	E16 Призначення ключових державних посадовців: – генерального прокурора (8) – голови Служби безпеки (6) – голови Національного банку (6)	20
Повноваження судової гілки влади (JP)	E17 Участь у процедурі імпічменту	20
	E18 Встановлення конституційності законів	40
	E19 Офіційне тлумачення законів	25
	E20 Формування органів конституційного нагляду	5
	E21 Формування вищого судового органу загальної юрисдикції	5
	E21 Призначення професійних суддів	5

Варто зазначити, що деякі показники можуть набувати іншого значення. Наприклад, показники E7 та E10 (максимальне значення яких становить 20 балів), які визначають повноваження законодавчої чи виконавчої гілок у сфері формування уряду, можуть набувати різних значень: 20 балів, якщо йдеться про виключну прерогативу щодо формування уряду; від 5 до 15 балів, якщо парламент і Глава держави лише частково впливають на формування уряду. Для показників E8 та E16 (максимальне значення кожного – 20 балів), які визначають повноваження законодавчої та виконавчої гілок влади у призначенні ключових у державі посадовців ми так диференціюємо числові значення: призначення генерального прокурора (одноосібно – 8, не одноосібно – 4), призначення голови Служби безпеки і Національного банку (одноосібно – по 6, не одноосібно – по 3)

Для визначення коефіцієнта дисбалансу повноважень (CD) нам потрібно розрахувати суму дисбалансів між повноваженнями усіх трьох гілок влади. Маючи три коефіцієнти повноважень (LP, EP, JP), за допомогою операції віднімання розраховуємо можливі дисбаланси повноважень між гілками влади: 1) $LP - EP = |x|$; 2) $LP - JP = |y|$; 3) $EP - JP = |z|$. Сума усіх трьох значень ($|x|$, $|y|$, $|z|$) і буде шуканим CD.

Обчислення вищезазначених показників побудовано на дослідженні положень нормативно-правових актів, тобто зводиться до теоретичного рівня. Для більшої об'єктивності та прикладного значення нашого дослідження ми додатково використовуємо показник рівня демократії в тій чи іншій країні. Отже, отримане значення CD ми поділимо на Індекс демократії ($CD \div ID$). За методологічну основу ми візьмемо Індекс демократії «The Economist Intelligence Unit», на основі якого усі держави ранжуємо в загальному рейтингу і поділяємо за типом політичного режиму на такі чотири категорії: 1) повна демократія (8–10 балів); 2) недостатня демократія (6–7.9 балів); 3) гібридний режим (4–5.9 балів); 4) авторитарний режим (менше 4 балів) [14].

Для здійснення порівняльного аналізу обрано такі країни: США, Німеччина, Польща, Франція та Україна. Це пов'язано з тим, що ці країни репрезентують усі форми державного правління, а саме: президентську – США, парламентську – Німеччина, президентсько-парламентську – Франція, парламентсько-президентську – Польща. Дослідження України дасть можливість нам оцінити вітчизняний досвід ефективності функціонування системи стримувань і противаг. У сучасних умовах питання оптимальної форми правління для України залишається актуальним, адже у лютому 2014 року український Парламент здійснив повернення до Конституції зразка 2004 р. Тому ми розглядатимемо Україну окремо за варіантами Конституцій 1996 та 2004 рр.

Таблиця 2

The Economist Intelligence Unit: Індекс демократії 2012 [14]

Держава	Індекс демократії	Тип політичного режиму
Німеччина	8,34	Повна демократія
Сполучені Штати Америки	8,11	Повна демократія
Франція	7,88	Неповна демократія
Польща	7,12	Неповна демократія
Україна	5,91	Гібридний режим

Важливо враховувати, що коефіцієнт дисбалансу неодмінно лежить у межах від нуля до безконечності. При цьому, якщо $CD = 0$, то це означатиме, що дисбаланс між гілками влади відсутній, тобто гілки влади є рівноправними і взаємодія між ними є збалансованою. Якщо ж CD більше від 15, то це означатиме дисбаланс повноважень у системі стримувань і противаг. Такий показник характерний для тоталітарних режимів.

Диференціацію числових показників CD показано в табл. 3.

Таблиця 3

Диференціація та якісна характеристика числових показників CD

Числове значення показника CD	Фактичне значення показника
1 – 5	Високий рівень балансу
5, 1 – 10	Середній рівень балансу
10, 1 – 15	Низький рівень балансу системи стримувань і противаг
Більше 15	Дисбаланс повноважень у системі стримувань і противаг

На основі розроблених критеріїв (LP, EP і JP) ми аналізуватимемо законодавчо закріплені повноваження гілок влади кожної із обраних країн. Розглянутим складовим системи стримувань і противаг (E1, E2 і т. д.) ми одразу ж присвоюватимемо певну кількість балів для того, щоб надалі вивести сумарне значення того чи іншого критерію.

Повноваження законодавчої гілки влади (LP):

E1 Імпічмент. У Конституціях усіх держав передбачена процедура імпічменту (по 20 балів) [5; 6; 7; 8; 9; 15].

E2 Обрання президента. У США Президента обирає колегія виборщиків, а у Франції, Польщі та Україні (за Конституціями 1996 і 2004 років) – прямими всенародними виборами (по 0 балів). У Німеччині президента обирають Федеральні збори, які скликають з депутатів Бундестагу (5 балів) [5–9; 15].

E3 Формування органів конституційного нагляду. В усіх державах парламент бере участь у формуванні органів конституційного нагляду (по 5 балів) [4; 5; 7; 8; 9; 15].

E4 Формування вищого судового органу загальної юрисдикції. У США, Німеччині та Франції парламент бере участь у формуванні вищого судового органу загальної юрисдикції (по 5 балів). Парламенти Польщі та України (за двома редакціями Конституції) не беруть участі у формуванні Верховних Судів (по 0 балів) [4; 5; 7; 8; 9; 15].

E5 Призначення професійних суддів. Парламенти США, Німеччини, Франції та України (за Конституціями 1996 і 2004 років) формують особовий склад суддів (5 балів). Польський Сейм не бере участі у процедурі призначення суддів (0 балів) [4; 5; 7; 8; 9; 15].

E6 Ветум недовіри уряду. Крім США (0 балів), у всіх інших державах до повноваження законодавчого органу входить цей елемент (по 20 балів) [5; 6; 7; 8; 9; 15].

E7 Формування уряду. Міністри уряду США призначаються за поданням Президента і погоджуються Сенатом (5 балів). Голову Федерального уряду Німеччини (канцлера) фактично призначає Федеральний парламент (за формальним поданням Президента) (10 балів). Парламент Франції затверджує кандидатуру прем'єр-міністра (5 балів). У Польщі Голову Ради Міністрів (який відповідно призначає інших членів Ради) призначає Президент, проте Сейм вправі сам обирати Голову, якщо Президент не призначить його (5 балів). Конституція 1996 року передбачає надання згоди ВРУ на призначення кандидатури прем'єр-міністра за поданням Президента (5 балів). За Конституцією України в редакції 2004 року ВРУ призначає Міністра закордонних справ та Міністра оборони за поданням прем'єр-міністра (15 балів) [5; 6; 7; 8; 9; 15].

E8 Призначення ключових державних посадовців. Генерального прокурора, Директора Федерального Бюро Розслідувань і Голову Федерального Резервного Банку США затверджує Конгрес за поданням Президента США (4, 3 і 3 бали). Генерального прокурора, Голову Федеральної Служби безпеки Німеччини призначає Бундестаг за поданням Президента (4 і 3 бали), Президента Німецького Федерального Банку призначає Бундестаг (6 балів). У Франції законодавча гілка влади не бере участі у призначенні ключових посадовців (0 балів). Сейм Польщі бере участь у призначенні ключових посад (4, 3 і 3 бали). За Конституціями 1996 і 2004 рр. Парламент України затверджує кандидатуру Генерального прокурора, Голови СБУ і Голови Національного банку (по 4, 3 і 3 бали) [5; 6; 7; 8; 9; 15].

Повноваження виконавчої гілки влади (EP):

E9 Право відкладального вето. У президентів США, Франції, Польщі і України (за двома Конституціями) є повноваження накладати вето на закони парламенту (по 20 балів). У Німеччині президент не має права вето (0 балів) [5; 6; 7; 8; 9; 15].

E10 Формування уряду. Міністрів уряду США призначає Президент (15 балів). Федеральних міністрів Німеччини призначає канцлер (10 балів). У Франції і Польщі уряд формує Президент і Прем'єр-міністр (по 15 балів). В Україні (за Конституцією 1996 р.) Президент подає пропозицію на призначення Прем'єр-міністра, а також інших міністрів (15 балів). Конституція 2004 року обмежує повноваження Президента лише поданням кандидатур деяких міністрів (5 балів) [5; 6; 7; 8; 9; 15].

E11 Право розпуску парламенту. У США не існує інституту розпуску парламенту (0 балів). У всіх інших державах цей інститут існує (по 15 балів) [5; 6; 7; 8; 9; 15].

E12 Право законодавчої ініціативи. В усіх державах передбачене право законодавчої ініціативи з боку уряду (по 10 балів) [5; 6; 7; 8; 9; 15].

E13 Формування органів конституційного нагляду. Президент США бере участь у формуванні органів конституційного контролю (5 балів). У Франції Президент формує третину складу Конституційної Ради (5 балів). Бундесканцлер Німеччини і Президент Польщі безпосередньо впливають на формування Конституційного Суду (по 5 балів). В українській Конституції (1996 і 2004 рр.) Президент бере участь у формуванні Конституційного Суду (5 балів) [4; 5; 7; 8; 9; 15].

E14 Формування вищого судового органу загальної юрисдикції. Суддів Верховного Суду США призначає Президент (5 балів). Виконавча влада Німеччини не має повноважень щодо Федерального Верховного Суду (0 балів). Кандидатури на посаду суддів Касаційного Суду Франції затверджує Парламент за поданням Президента (5 балів). Президент Польщі визначає склад Верховного Суду за пропозицією Всепольської Судової Ради (5 балів). Президент України (за обома Конституціями) не бере участі у формуванні Верховного Суду (0 балів) [4; 5; 7; 8; 9; 15].

E15 Призначення професійних суддів. Суддів федеральних судів США призначає Президент (5 балів). Суддів загальних судів Німеччини призначають Федеральні міністри (5 балів). Судді Франції призначаються за поданням Вищої ради магістратури або за поданням міністра юстиції (5 балів). У Польщі суддів призначає Президент за поданням Національної Ради Юстиції (5 балів). В Україні (за обома Конституціями) перше призначення суддів на посаду здійснюється Президентом (5 балів) [4; 5; 7; 8; 9; 15].

E16 Призначення ключових державних посадовців. Президент США і Президент Польщі подають кандидатури ключових посадовців на розгляд парламенту (по 4, 3 і 3 бали). Президент Німеччини подає до розгляду Конгресу кандидатури Генерального прокурора і Голову ФБР (4 і 3 бали). Президент Франції одноосібно призначає ключових посадовців (8, 6 і 6 балів). За Конституціями 1996 і 2004 рр. Президент України призначає ключових посадовців (Голову Служби безпеки, Генерального прокурора, Голову Національного банку) за погодженням з ВРУ (по 4, 3 і 3 бали) [5–9; 15].

Повноваження судової гілки влади (JP):

E17 Участь у процедурі імпичменту. У всіх державах, які аналізуються, вища судова інстанція бере участь у процедурі імпичменту (по 20 балів) [5–9; 15].

E18 Встановлення конституційності законів. До компетенції судової гілки влади усіх держав, що досліджуються, входить встановлення відповідності законів Конституції (по 40 балів) [5–9; 15].

E19 Офіційне тлумачення законів. У всіх державах судова гілка влади офіційно тлумачить закони (по 25 балів) [4; 5; 7–9; 15].

E20 Формування органів конституційного нагляду. У жодній зарубіжній країні судова гілка влади не впливає на формування органів конституційного нагляду (по 0 балів). Конституція України (1996 і 2004 рр.) передбачає участь з'їзду суддів у формуванні складу Конституційного Суду (по 5 балів) [4; 5; 7–9; 15].

E21 Формування вищого судового органу загальної юрисдикції. У США, Німеччині та Франції – судова гілка влади не впливає на формування вищого судового органу (по 0 балів). У Польщі Всепольський з'їзд суддів подає на затвердження Президентові особовий склад Верховного Суду (5 балів). В Україні (за Конституціями 1996 і 2004 рр.) Голову Верховного Суду обирає Пленум Верховного Суду (5 балів) [4; 5; 7–9; 15].

E22 Формування професійних суддів. У США, Німеччині, Франції та в Україні представники судової влади не призначають суддів на посади (0 балів). У Польщі представники судової системи входять до Національної ради юстиції, яка призначає професійних суддів (5 балів) [4; 5; 7–9; 15].

За даними таблиці розраховуємо коефіцієнт дисбалансу повноважень:

1. США:

$$LP - EP = |50 - 70| = 20; LP - JP = |50 - 85| = 35; EP - JP = |70 - 85| = 15;$$

$$CD = 70 \div 8,11 = 8,6.$$

2. Німеччина:

$$LP - EP = |83 - 53| = 30; LP - JP = |83 - 85| = 2; EP - JP = |53 - 85| = 32;$$

$$CD = 56 \div 8,34 = 6,7.$$

3. Франція:

$$LP - EP = |60 - 95| = 35; LP - JP = |60 - 85| = 25; EP - JP = |95 - 85| = 10;$$

$$CD = 70 \div 7,88 = 8,9.$$

4. Польща:

$$LP - EP = |60 - 85| = 25; LP - JP = |60 - 95| = 35; EP - JP = |85 - 95| = 10;$$

$$CD = 70 \div 7,12 = 9,8.$$

5. Україна (за Конституцією 1996 року):

$$LP - EP = |65 - 80| = 15; LP - JP = |65 - 85| = 20; EP - JP = |80 - 85| = 5;$$

$$CD = 40 \div 5,91 = 6,8.$$

6. Україна (за Конституцією 2004 року):

$$LP - EP = |75 - 70| = 5; LP - JP = |75 - 85| = 10; EP - JP = |70 - 85| = 15;$$

$$CD = 30 \div 5,91 = 5,07.$$

Таблиця 4

**Результати щодо повноважень складових елементів системи
стримувань і противаг у досліджуваних країнах**

Критерії	США	Німеччина	Франція	Польща	Україна (Конс. 1996 р.)	Україна (Конс. 2004 р.)
<i>Повноваження законодавчої гілки влади LP</i>						
E1 Імпічмент	20	20	20	20	20	20
E2 Обрання президента	0	5	0	0	0	0
E3 Формування органів конституційного нагляду	5	5	5	5	5	5
E4 Формування вищого судового органу загальної юрисдикції	5	5	5	0	0	0
E5 Формування професійних суддів	5	5	5	0	5	5
E6 Вотум недовіри уряду	0	20	20	20	20	20
E7 Формування уряду	5	10	5	5	5	15
E8 Призначення ключових державних посадовців	10	13	0	10	10	10
ЗАГАЛЬНИЙ БАЛ (LP)	50	83	60	60	65	75
<i>Повноваження виконавчої гілки влади – EP</i>						
E9 Право відкладального вето	20	0	20	20	20	20
E10 Формування уряду	15	10	15	15	15	5
E11 Право розпуску парламенту	0	15	15	15	15	15
E12 Право законодавчої ініціативи	10	10	10	10	10	10
E13 Формування органів конституційного нагляду	5	5	5	5	5	5
E14 Формування вищого судового органу загальної юрисдикції	5	0	5	5	0	0
E15 Формування професійних суддів	5	5	5	5	5	5
E16 Призначення ключових державних посадовців	10	7	20	10	10	10
ЗАГАЛЬНИЙ БАЛ (EP)	70	53	95	85	80	70
<i>Повноваження судової гілки влади – JP</i>						
E17 Участь у процедурі імпічменту	20	20	20	20	20	20
E18 Встановлення конституційності законів	40	40	40	40	40	40
E19 Офіційне тлумачення законів	25	25	25	25	25	25
E20 Формування органів конституційного нагляду	0	0	0	0	5	5
E21 Формування вищого судового органу загальної юрисдикції	0	0	0	5	5	5
E22 Формування професійних суддів	0	0	0	5	0	0
ЗАГАЛЬНИЙ БАЛ (JP)	85	85	85	95	85	85

Отримавши результати, ми можемо побачити, що усі держави показують середній рівень балансу між гілками влади. Для парламентської республіки (у цьому випадку Німеччини) цей показник є найвищим. Для парламентсько-президентської республіки – найнижчим.

Враховуючи одержані результати, можна зробити висновок, що парламентсько-президентська республіка є найоптимальнішою для України. А недоліки функціонування системи влади у нашій країні лежать в зовсім іншій площині: наш показник є правдивим лише за умови дотримання положень Конституції України, діяльності державних органів на основі закону. Недостатній рівень політичної свідомості та культури можуть змінювати цей показник і на практиці він зростатиме (тобто погіршуватиметься рівень балансу між гілками державної влади). Перспективним напрямом подальших наукових досліджень може стати врахування дисбалансу повноважень і всередині кожної з гілок влади, адже він залежить не лише від співвідношення гілок влади, але й від внутрішніх чинників.

1. Берлач А.І. *Правознавство: підруч.* / А. І. Берлач, Д. О. Карпенко, В. С. Ковальський та ін.; за ред. В. В. Конейчикова і А. М. Колодія. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 752 с. 2. Бесчасний В. М. *Конституційне (державне) право: навч. посіб.* / В. М. Бесчасний. – К.: Знання, 2007. – 467 с. 3. Вегеш М. М. *Політологія: підруч.* / М. М. Вегеш. – К.: Знання, 2008. – 384 с. 4. Закон Німеччини «Про судову організацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/gvg/_120.html. 5. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2222-15>. 6. Конституція Германії от 1949 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldconstitutions.ru/archives/155>. 7. Конституція Польщі (Польскої республіки) от 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.constitutions.ru/archives/182>. 8. Конституція Франції от 1958 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.conseilconstitutionnel.fr/conseilconstitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout_2009.pdf. 9. Конституція України від 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. 10. Кравченко В. В. *Конституційне право України: навч. посіб.* / В. В. Кравченко. – 3-тє вид., випр. та доп. – К.: Атіка, 2004. – 512 с. 11. Молдован В. В. *Судоустрій* / В. В. Молдован, А. В. Молдован. – К.: Кондор, 2006. – 256 с. 12. Рабкало В. А. *Система стримувань і противаг у сфері державно-управлінських відносин: наук.-метод. рекомендації* / В. А. Рабкало, В. А. Шахов, Е. А. Афонін. – К.: НАДУ, 2008. – 72 с. 13. Сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrexport.gov.ua/>. 14. The Economist Intelligence Unit [Online] – Available: http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=democracyindex12. 15. The United States Constitution 1789 [Online]. – Available: <http://www.constitutionus.com/>.

Вадим Маркітантов, Віталій Нечитайло
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РЕФЕРЕНДУМ ЯК ФОРМА ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

© Маркітантов В., Нечитайло В., 2015

Розглядаються сутність і види інституту референдуму, його використання у США, Швейцарії, Франції та інших демократичних країнах, а також у сучасній Україні.

Ключові слова: пряма демократія, референдум, дорадчий референдум, обов'язковий референдум, добровільний референдум, референдум-петиція, процедури референдуму.

Vadym Markitantov, Nechytaylo Vitaliy

THE REFERENDUM AS A FORM OF DIRECT DEMOCRACY: FOREIGN AND NATIONAL EXPERIENCE

© Markitantov Vadym, Nechytaylo Vitaliy, 2015

The article dwells upon the nature and kinds of referendums and their conduct in the USA, Switzerland, France, other democratic states and also in modern Ukraine.

In the scientific literature, the term «referendum» (from Latin *referendum* – something to be proclaimed) is understood as a way of the adoption of laws or decision-making concerning the main issues of social life through the direct expression of the citizens' will in the national popular vote. The author defines the difference between a referendum and elections that lies in the object of the will expression which is represented by bills, domestic and foreign policy issues of the state, etc.

Particular attention is paid to the fact that in democratic states referendums are considered to be the basis of the political system and one of the main forms of the popular sovereignty realisation. Modern democratic states use the following kinds of referendums: advisory referendums, binding referendums, non-binding referendums and referendum-petitions.

Ukrainian researchers distinguish two types of referendums: imperative and consultative. Decisions of the first type referendums possess more legal power in comparison with other laws and regulations of the public and local authorities. Referendum decisions of the second type are advisory and they are taken into account while making decisions by the relevant state bodies.

Referendums in Ukraine are held in accordance with the Constitution of Ukraine. Among the subjects of the Ukrainian nationwide referendums the authors name the ratification of the Constitution of Ukraine, its provisions or amendments, the adoption, amendment or repeal of the laws of Ukraine or their provisions, decision-making which determines the main contents of the Constitution of Ukraine, laws and other legal acts.

Key words: direct democracy, referendum, advisory referendum, binding referendum, non-binding referendum, referendum-petition, referendum procedures.

В умовах трансформації політичної системи України посилюється інтерес науковців, політиків, значної частини суспільства до конкретних виявів прямої демократії, важливою формою якої є референдум. Термін «референдум» (з лат. *referendum* – те, що має бути повідомлене) у

науковій літературі, розглядається як спосіб прийняття законів, ухвалення рішень з найважливіших питань суспільного життя шляхом прямого волевиявлення громадян під час всенародного голосування [12, С. 210]. Відмінність референдуму від виборів полягає в об'єкті волевиявлення: якщо на виборах таким об'єктом є кандидат чи список кандидатів, то на референдумі – законопроекти, питання внутрішньої і зовнішньої політики держави. Отже, наявність референдуму є продовженням волевиявлення індивідів. Щоправда таке волевиявлення може бути суперечливим: з огляду на унікальність кожного індивіда і на відмінності громадської думки, представництво однією людиною іншої завжди приблизне і недосконале. «Хто може представляти мене? – запитував свого часу Д. Лоуренс, і сам собі відповідав: Тільки я сам. Я не маю наміру, щоб хтось представляв мене» [1, С. 59]. Справді, окремі виборці, які часто отримують випадкові, а то й неправдиві фрагменти інформації, можуть помилятися, погано орієнтуватись в конкретному питанні, а відтак формувати сумнівні уподобання. Свої помилки вони переносять на позиції інших індивідів. Щодо широкого загалу, то, на відміну від окремих осіб, він здебільшого здатний вибирати доречнішу і ефективнішу політику [2, С. 968]. Аргументи такого судження вчених походять від відомої теореми Кондорсе, що проголошує: якщо кожен присяжний пересічно з більшою ймовірністю судитиме правильно, ніж хибно, визнаючи провину звинуваченого, вердикт більшості заслуговуватиме довіри [8 С. 559].

У сферу політики це судження переносить С. Верба. За його міркуванням, люди діють як громадянському настроєні індивіди набагато частіше, ніж як вузькоegoїстичні індивіди. Вирішуючи, який політичний курс і якого кандидата обрати, який документ схвалити, індивіди більше зважають на становище, скажімо, з безробіттям в усій країні, ніж на свій власний досвід [2, С. 971].

Однак це аж ніяк не нівелює відповідальності індивідів за свій вибір. Як зазначає М. Тетчер, «...вибір у вільному суспільстві пов'язаний з відповідальністю. Немає виразної лінії поділу між економічною та іншими формами особистої відповідальності за себе, свою родину, фірму, суспільство, націю, Бога. Мораль полягає у виборі між придатними альтернативами. Моральна людина – це та, що реалізує у виборі власне судження про важливі й неістотні речі, не забуваючи про їхній моральний вимір, тобто про те, що правильне і що хибне» [13, С. 30].

У цьому сенсі актуальність цієї теми зумовлена необхідністю вибору найефективніших, демократичних засобів проведення референдумів, вивчення і практичного застосування передового досвіду демократичних країн у цій сфері діяльності. Саме тому у демократичних країнах референдуми становлять стрижень політичної системи, одну з найважливіших форм здійснення народного суверенітету. За допомогою референдуму вирішувалися питання про вступ Іспанії до НАТО, Великобританії – до ЄС, Швейцарії – до ООН. Референдуми створили конституції Данії, Естонії, Литви, Польщі, Туреччини, Франції та інших країн. На референдумі 1 грудня 1991 р. було прийнято рішення про державний суверенітет України.

Проблематику референдуму розглядають праці зарубіжних і вітчизняних дослідників. Історія референдуму, конституційні межі його використання у різних країнах розглядаються у працях з конституційного права [5; 6; 9; 15; 16]. Цінний матеріал з досвіду використання референдуму у демократичній практиці США знаходимо в праці Джозефа Ф. Ціммермана [4]. Особливості проведення референдуму в Україні аналізують В. Погорілко [11] і О. Могилевець [10].

Однак мусимо констатувати, що проблема організації та проведення референдумів в Україні досліджена недостатньо. Зокрема, слабо охарактеризовано прорахунки юридичного характеру, які відбулись під час проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою 16 квітня 2000 року. Йдеться про невідповідність норм чинного закону про референдум Конституції України, що спричинило загострення суперечностей між керівництвом українського парламенту і Парламентською Асамблеєю Ради Європи.

Мета роботи – дослідити сутність і види референдумів, їх конституційні межі, а також досвід організації і проведення цієї форми волевиявлення народу в демократичних країнах, який може бути використаний в Україні.

Варто зазначити, що інститут референдуму був започаткований ще в Стародавньому Римі, проте датою проведення першого референдуму вважають 1439 рік, а його батьківщиною – Швейцарію, зокрема кантон Берн. Відтак проведення референдумів стало передбачатися законодавчими органами багатьох країн. Наприклад, у США після прийняття Декларації незалежності (1776 р.) конституційні конвенти штатів Массачусетс і Нью-Гемпшир запропонували виборцям для схвалення проекти конституцій, розроблені законодавчими органами штатів. У 1778 р. виборці Нью-Гемпширу відкинули запропонований конституційним конвентом проект конституції. Новий проект її був схвалений у 1784 р. Схожа практика поширилася на штат Нью-Йорк, який у 1821 р. став першим штатом за межами Нової Англії, який подав основний документ на розгляд електорату [4, С. 276].

У XIX ст. практика передачі основного документа штату на розгляд електорату міцно утвердилася, хоча деякі суди вважали, що законодавчий орган штату не може делегувати повноваження, надані йому народом. Верховний суд штату Айова, наприклад, у 1885 р. прийняв постанову, згідно з якою народ у своїй первісній сукупності та окремі індивіди не мали повноважень ухвалювати закони [4, С. 276]. Суди ж переважно санкціонували передачу законодавчих повноважень муніципалітетам, вважаючи, що останні набагато компетентніші у цій сфері, ніж будь-яка центральна влада. Так, за даними Джозефа Ф. Ціммермана, законодавчий орган штату Массачусетс у 1822 р. ухвалив закон, який надав Бостону статус міста. Причому цей закон мав набути юридичної сили тільки тоді, коли протягом дванадцяти днів жителі голосуванням у письмовій формі підтримають його. У наданні людям можливості визнавати або відкидати такі закони прийнятий закон не вбачав жодної неконституційності. На думку дослідника, Массачусетс став першим штатом, де відродився народний референдум [4, С. 277].

Новий період розвитку референдумів у США почався у 1898 р., коли виборці Південної Дакоти внесли поправку до своєї конституції, яка передбачала можливість проведення референдумів. Основний закон штату вимагав «... щоб усі закони, які може ухвалити законодавчий орган штату, підлягали перед тим, як набути чинності, схваленню з боку виборців штату» [4, С. 278]. Виняток становили лише закони, що мали забезпечити мир, здоров'я і безпеку суспільства, підтримку уряду штату та його інституцій. Загалом у цей час конституції тридцяти шести штатів США містили статті про референдуми з приводу нових законів, ухвалених законодавчими органами штату. По-перше, йшлося про закони, що гарантували цілковиту забезпеченість облігацій, які випускали окремі штати (такий закон вимагав схвалення з боку більшості голосів електорату у 25 штатах); по-друге, у двадцяти п'яти штатах виборці мали право збирати підписи за проведення референдуму з приводу окремих законів, ухвалених законодавчими органами штатів; по-третє, у двадцяти трьох штатах передбачалася ініціатива щодо прийняття поправок до конституції або закону під час референдуму (схваленим вважався той варіант, який збирав найбільшу кількість голосів і мав найменший відсоток заперечень з боку виборців.

Американські дослідники називають, окрім таких видів офіційних референдумів, як референдум на рівні штату, місцевий референдум, референдум з приводу конституції або певного закону, ще й дорадчий, обов'язковий, добровільний та референдум-петиція. Розглянемо їх детальніше.

1. Дорадчий референдум (його ще називають необов'язковим референдумом). Цей референдум виражає думку виборців з приводу тих чи інших питань і проводиться тоді, коли законодавчий орган шукає поради в електорату, поставивши певне питання на голосування. Причому законодавчий орган хоча й керується результатами цього голосування, але не пов'язаний з ним.

2. Обов'язковий референдум. Відбувається з питань ухвалення місцевих статутів або внесених поправок до них, а також при розгляді зміни муніципальних кордонів і надання певним муніципалітетам відповідних статусів.

3. Добровільний референдум. Ініціюється законодавчим органом, який вирішив дозволити виборцям визначити політику у певному питанні, часто внаслідок його суперечливої природи.

4. Референдум-петиція – це своєрідний прямий референдум-протест, що забезпечує вето з боку громадян, даючи виборцям змогу за допомогою петицій зупинити запровадження певного закону, аж поки референдум остаточно визначить, чи потрібно скасовувати той закон.

За словами Джозефа Ф. Ціммермана, у США мало хто сумнівається, що запропоновані правові документи – конституції штатів, поправки до конституцій, місцеві статuti і поправки до них – бажано передати виборцям для остаточно визначення їх долі. Дослідник звертає увагу на особливу роль дорадчих референдумів у розвитку демократії. Вони дають змогу електорату дізнатися про низку поглядів, що істотно доповнюють їхні звичайні джерела інформації про громадську думку [4, С. 300].

Підсумовуючи судження вченого про участь електорату у проведенні референдумів, можна констатувати, що дедалі ширше використання референдумів у демократичному процесі, по-перше, відображає утрату довіри з боку виборців до обраних представників влади, ерозію їх статусу і значення, по-друге, озброює громадян засобами поправки непродуманих, а часто й хибних рішень законодавчих органів, по-третє, ухвали, прийняті на референдумах, мають бути додатком до законотворчості обраних державних представників, а не підмінити їх.

Варто зазначити, що, на думку американських політологів, втручання виборців у законодавчий процес не є негативним явищем, оскільки громадяни, які беруть у ньому участь, мають право зберегти собі повноваження ухвалювати певні постанови. Щоправда, фахівці вважають, що занадто широке використання референдумів із приводу конкретних законів небажане, позаяк поправки й компроміси, враховані законодавчим органом у процесі обговорення пропозицій, внесених учасниками референдуму, нерідко погіршують якість цих законів.

Загально визнаним є досвід проведення референдумів у Швейцарії. Як уже зазначалося, вперше референдум був проведений саме у цій країні. Якщо впродовж 1970–1995 рр. у європейських країнах на національному рівні було проведено 46 референдумів із 48 питань, то у Швейцарії – 76 референдумів із 217 питань. Причому використання цієї форми прямої демократії тут виявляє тенденцію до зростання [10, С. 89].

Останнім часом референдуми у Швейцарії відбулися з метою:

– внесення конституційних змін, запропонованих федеральною асамблеєю, які вимагають обов'язкового референдуму. Внесені конституційні поправки схвалюються подвійною більшістю голосів виборців: переважною кількістю по країні загалом та у більше ніж половині з 26 кантонів [5, С. 637];

– визначення процедури ратифікації міжнародних договорів (50 тис. виборців або 8 кантонів можуть вимагати проведення референдуму з прийняття договору, якщо це не потребує внесення поправки до конституції). На референдумі можуть розглядатися міжнародні договори, що мають необмежений термін або не можуть бути зупинені, а також договори, що передбачають вступ до міжнародних організацій чи включають уніфікацію законодавства [5, С. 637];

– оцінки законодавчих федеральних законів, зокрема законів, проголошених невідкладними, термін яких перевищує 1 рік, а також федеральних постанов у межах, передбачених конституцією, та майбутніх міжнародних договорів [5, С. 638];

– в'яснення питань поточної економічної, соціальної політики та повсякденних господарських проблем. У 2004–2005 рр. у Швейцарії відбулося шість референдумів на федеральному рівні, на яких були вирішені 11 питань щодо підвищення пенсійного віку жінок, заборони експериментів з клітинами людських ембріонів, проведення податкової реформи тощо. Середня участь громадян у референдумах на федеральному рівні у 2004 р. становила 49 %, у 2005 – 47 % [10, С. 89].

Отже, маємо усі підстави вважати, що референдум у Швейцарії є справжнім механізмом впливу громадськості на вироблення державної політики. За допомогою референдумів у цій країні поступово створюється унікальна модель консенсусної демократії. Застосування цього досвіду українськими державними політиками і політтехнологами, на нашу думку, може позитивно позначитися на трансформації усієї політичної системи суспільства.

Цінний досвід у цій сфері знаходимо також у Франції, Польщі, Латвії, Литві та інших країнах. Наприклад, президент Франції Шарль де Голль чи не найчастіше серед післявоєнних політиків практикував проведення в Європі загальнонаціональних референдумів. Відомий випадок, коли він, навіть за відсутності конституційного права на референдум, розпустив парламент і призначив референдум, одне з питань якого стосувалося прийняття нової конституції. Проведена за

посередництвом кількох референдумів, політична реформа у цій країні дала змогу утворити одну з найдосконаліших політичних систем у Європі.

Як слушно зауважує Б. Ткачук, загальнонаціональний референдум ставить політиків у вузькі рамки виконання волі народу щодо обговорюваної проблеми, і якщо у керівництва держави інші, ніж у народу погляди на розвиток суспільства, то фактично навіть без очікування на наступні вибори нація може отримати нове керівництво держави [14, С. 7]. Історія неодноразово підтверджувала істинність цього судження. Так, згадуваний уже президент Франції, окрім референдумів, на яких народ підтримував його позицію, мав і референдуми, на яких народ не погоджувався з його діями, після чого де Голль був змушений подати у відставку.

Щодо сучасної української влади, то, як нам видається, протягом багатьох років вона вважала, що у народу і Глави держави не можуть бути різні погляди на ключові питання політики. Тому на практиці під час проведення референдумів народ говорив про те, що від нього очікували [10, С. 90].

Проведення референдумів в Україні здійснюється згідно з Конституцією України. Зокрема, у статтях 72–74 Основного Закону зазначається, що всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених Конституцією. Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області. Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України.

Регламентация питань організації та проведення референдумів в Україні здійснюється також законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. та законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. Перший закон визначає референдум як спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України та інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення (ст. 1), другий регламентує питання проведення референдумів в окремих регіонах (ст. 7). Згідно з Конституцією України та названими вище законами предметом всеукраїнського референдуму можуть бути: затвердження Конституції України, її окремих положень та внесення змін до неї; прийняття, зміна, скасування законів України або їх окремих положень; прийняття рішень, що визначають основний зміст Конституції України, законів та інших правових актів. Водночас предметом референдуму не можуть бути: питання, віднесені законодавством України до відання органів суду і прокуратури, питання амністії та помилування, питання про вжиття державними органами України надзвичайних заходів щодо охорони громадського порядку, захисту здоров'я і безпеки громадян, а також питання, пов'язані з обранням, призначенням і звільненням посадових осіб, що належать до компетенції вищих органів державної влади.

Українські дослідники розрізняють два види референдумів: імперативні та консультативні. Критерієм цього поділу є правові наслідки рішень, прийнятих референдумами. Так, рішення референдумів першого виду мають вищу юридичну силу стосовно інших нормативно-правових актів органів державної влади та місцевого самоврядування, а рішення референдумів другого виду мають дорадчий характер і враховуються під час прийняття рішень відповідними державними органами [13, С. 91].

У незалежній Україні всеукраїнський референдум проводився двічі – 1 грудня 1991 р. і 16 квітня 2000 р. За результатами першого був підтверджений Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., на другому референдумі громадяни України проголосували за зміни до Конституції України, вимагали розпуску Верховної Ради, запровадження двопалатного парламенту, права затверджувати Конституцію. Варто зазначити, що організатори референдуму за народною ініціативою (16 квітня 2000 р.) припустилися істотних помилок. Головна з них полягала у тому, що на референдум були винесені питання загального характеру, які потребували конкретизації та відповідного юридичного оформлення. При цьому не було запропоновано конкретного шляху внесення змін до Конституції України. Наприклад, у питанні про створення

двопалатного парламенту були відсутні чітко визначені функції і повноваження палат, порядок їх формування. Воля народу, яка мала набути юридичного оформлення у рішеннях парламенту, залишалася нереалізованою. Згідно з Конституцією України результати референдуму не могли мати дорадчого характеру, оскільки перелік підстав для призначення всеукраїнського референдуму Верховною Радою та Президентом України був вичерпаним і не передбачав призначення названими суб'єктами консультативних референдумів [10, С. 91].

Не відповідали Конституції України й деякі інші норми закону про референдум. Зокрема, важлива роль щодо проведення останнього відводилася Президії Верховної Ради України, яка на той час уже не існувала. Крім того, хоча форму і зміст бюлетеня, що використовувався на референдумі, мала затверджувати Верховна Влада, фактично його форму затвердила ЦВК, а зміст – Президент України. Були й прорахунки під час формування складу виборчих комісій. Згідно із законом про референдум, їх мали затверджувати голови територіальних рад, що й зробили чимало голів обласних рад, однак у законі про місцеве самоврядування, який був прийнятий пізніше, ця функція належить лише компетенції рад. Тому після проведення референдуму з'явилися заяви, начебто не усі виборчі комісії були легітимними [3, С. 7].

Підсумовуючи, зазначимо, що референдум є важливою формою прямої демократії, безпосереднього здійснення громадянами законодавчої влади. За процедурою, схожою на процедуру проведення політичних виборів, громадянам пропонують зробити свій вибір із альтернативних відповідей на поставлені питання. У сучасних демократичних країнах використовуються такі види референдумів: дорадчий, обов'язковий, добровільний, референдум-петиція. Вадою цього суспільно-політичного заходу (крім можливості упереджено тлумачити його) є те, що він призводить не до спільної, а до єдиної думки, яка ігнорує інше бачення вирішення проблеми, змушує до однозначного вибору вирішення складних, часто суперечливих питань. В Україні ідея проведення референдумів ще не набула завершеного правового оформлення. У цьому сенсі їй може послужити досвід таких демократичних країн, як США, Швейцарія, Франція, Польща та ін. Вивчення досвіду демократичних країн у сфері проведення референдумів може бути визначене як перспектива подальшого дослідження.

1. Арблестер Е. Ключові ідеї демократії / Ентоні Арблестер // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 41–78.
2. Верба С. Представницька демократія і демократичні громадяни: філософське та емпіричне розуміння / С. Верба // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 941–982.
3. Денисенко В. Референдум: перемога буде за нами / В. Денисенко // Поступ. – 2000. – № 58 (502). – 29 березня. – С. 7.
4. Джозеф Ф. Ціммерман. Учасницька демократія: відродження популізму / Джозеф Ф. Ціммерман // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 263–303.
5. Конституції держав Європи: в 3-х т. – М. : Норма, 2001. – Т. 3. – 792 с.
6. Конституційне право зарубіжних країн / за заг. ред В. О. Ріяки. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Юрінком Інтер. – 2004. – 544 с.
7. Конституція України. – Харків : СПД ФО Співак Т. К., 2006. – 48 с.
8. Короткий Оксфордський політичний словник / за ред. І. Макліна, А. Макмілана ; пер. з англ. – К. : Основи, 2005. – 790 с.
9. Кравченко В. Конституційне право в Україні / В. В. Кравченко. – 4-е вид., виправ. та доп. – К. : Атіка, 2006. – 568 с.
10. Могилевець О. Референдум: швейцарський досвід та українські проблеми / О. Ю. Могилевець // Наукові записки: Політичні науки. – Т. 57. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 88–92.
11. Погорілко В. Референдуми в Україні: історія та сучасність / В. Ф. Погорілко. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 246 с.
12. Рябов С. Політологія : словник понять і термінів / С. Г. Рябов. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 256 с.
13. Тетчер М. Виміри консерватизму / Маргарет Тетчер // Консерватизм : антологія. – 2-ге вид. / упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. – С. 26–42.
14. Ткачук Б. Український референдум має численних попередників / Б. Ткачук // Поступ. – 2000. – № 58 (502). – 29 березня. – С. 7.
15. Чиркин В. Конституционное право зарубежных стран / В. Е Чиркин. – М. : Юность, 2001. – 568 с.
16. Шаповал В. Конституційне право зарубіжних країн / В. М. Шаповал. – К. : АртЕк, 2001. – 264 с.

Олег Ямельницький
Національний університет «Львівська політехніка»

ВИДОВА СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ

© Ямельницький О., 2015

Розглянуто специфіку суспільно-політичної активності громадян за різних політичних режимів (тоталітарного, авторитарного, демократичного), яка досягається за допомогою різноманітних чинників мобілізації. Досліджено політичну мобілізацію у її негативному (авторитарна, вертикальна, примусова) та позитивному (змагальна, горизонтальна, демократична) контекстах. Наголошується на необхідності уникнення спрощеного однобокого трактування політичної мобілізації як однозначно негативної, а сучасну політичну ситуацію необхідно аналізувати крізь призму співіснування вертикальних і горизонтальних проявів мобілізації із зростанням переважання останньої.

Ключові слова: автономна політична участь, мобілізована політична участь, політична мобілізація, авторитарна мобілізація, змагальна мобілізація, тоталітарних режим, демократія.

Oleg Yamelnytskuj

THE FEATURES OF THE POLITICAL MOBILISATION

© Yamelnytskuj Oleg, 2015

The paper examines the features of the social and political participation of citizens under different political regimes (totalitarian, authoritarian, democratic) that is achieved by means of various mobilisation factors. The author analyses the political mobilisation in its negative (authoritarian, vertical, forced) and positive (competitive, horizontal, democratic) contexts. He emphasises the necessity to avoid a simplistic one-sided interpretation of the political mobilisation as an unambiguously negative factor. In his view, the current political situation should be analysed in the light of the coexistence of vertical and horizontal mobilisation types with the increasing predominance of the latter one. It is proved that the totalitarian or rigidly authoritarian political regimes are characterised by a large-scale social and political mobilisation (authoritarian) that covers the whole social life system. This type of the mobilisation permeates the entire social life system and serves as a way of suppressing any individuality, autonomy and the person's initiative. The competitive mobilisation type prevails under the democratic political regime. It involves a conscious citizen participation in social and political affairs enabling them to be free in their choice of political behaviour. The growth of the population percentage choosing an active strategy of being competitively mobilised leads to some structural changes in the political system and causes changes in public, social and political people's viewpoints through the renunciation of the previous collectivist experience, the paternalistic expectations and the negative mobilisation. On the other hand, the author argues that this mobilisation type can also be a threat to the democratisation process and democratic consolidation.

Key words: autonomous political participation, mobilised political participation, political mobilisation, authoritarian mobilisation, competitive mobilisation, totalitarian regime, democracy.

Реформування політичної системи в Україні пов'язане, окрім іншого, із законодавчим та практичним втіленням правових принципів та інститутів, що притаманні для більшості демократичних і правових держав планети. Однак втілення демократичних принципів та утворення

таких інститутів на практиці переважно зіштовхується із значною кількістю проблем та труднощів, що потребують негайного вирішення. У межах цього процесу чільне місце займає проблема забезпечення прав та свобод громадян та активізації їх участі у політичному процесі держави (загальнонаціональному та парцелярних). Йдеться про те, що демократизація політичної системи передбачає не тільки розвиток та гарантування прав і свобод громадян, їх юридичну та соціальну захищеність, підвищення їх політико-правової освіти, а й посилення суспільно-політичної активності через масове залучення громадян (інклюзію) у процес поглиблення і розширення демократії.

Поява нових потреб та інтересів, що сьогодні артикулюються громадянами, та прагнення останніх впливати на процес прийняття рішень у суспільстві зумовили виникнення нових форм політичної діяльності та участі, нових колективних акторів, а також нових сфер для реалізації громадянських ініціатив. Окремі дослідники у цьому контексті зазначають про зміну «патернів представництва і участі» [20] або, за Карлом Манхеймом, про «фундаментальну демократизацію суспільства», коли «все більше активізуються ті верстви та групи, які до цього часу відігравали у політичному житті лише пасивну роль». Такого залучення мас до свідомої кваліфікованої участі у справах держави й суспільства вимагає сама логіка розвитку всесвітньо-історичного процесу, потреби індустріального, а потім і постіндустріального суспільства [8, С. 288].

Водночас у політичній думці під час дослідження явища участі у політиці та для пояснення демократичного політичного устрою існують два діаметрально протилежні підходи: з одного боку, широка суспільно-політична участь є реальним втіленням проголошеної влади народу, а, з іншого, – часто йдеться про необхідність мінімізації такої його політичної участі. Аргументами у межах останнього підходу є те, що за найвищої політичної активності народу, яка є чинником здійснення глибоких суспільних перетворень, можливе зловживання некомпетентністю певних груп людей, їх невмінням самостійно з'ясувати суть подій чи справ. Відтак існує небезпека використання з боку певних політичних суб'єктів «свободи на зло». Окрім того, штучна активізація політичної участі може зробити суспільству шкоду, тому що: «...чимало людей не дуже твердо віддані громадянським свободам і процедурним правам, є всі причини непокоїтися, що значне зростання активності може загрожувати життєздатності самої демократії» [4, С. 306].

З'ясовуючи сутність мобілізованої політичної участі, відштовхуюсь від твердження, що суспільно-політична практика багатьох держав із різними політичними режимами (тоталітарним, авторитарним, демократичним) неможлива без політичної активності громадян. Зрештою, існує тлумачення С. Хантінгтона і С. Ліпсета, які уточнюють, що тип політичної участі значною мірою визначається характером існуючого в державі політичного режиму [7]. Як стверджує Н. Кирилюк, навіть найжорсткіші диктаторські та тоталітарні режими, що існували і продовжують існувати в небагатьох державах досі, насправді до крайності обмежуючи можливості участі громадян (підданих) у політичному житті, вимагають від них своєї «активності» («ілюзія активності»), яка б була залежною від зовнішнього програмування владою певних політичних заходів чи акцій, що поширюються на все населення або на його окремих представників [6].

У тоталітарних режимах (які, за визначенням, є учасницькими і не мають наміру миритися з проявами політичної апатії громадян) йдеться про впровадження мобілізаційної участі у формі ритуальної дії позірної підтримки максимальною частиною населення режиму, сформованого правлячою елітою образу національного чи регіонального лідера, національного проекту, тобто така участь загалом трактується як засіб легітимації цього режиму [1, С. 128]. Інколи таку модифікацію політичної участі, яка не є засобом реалізації особистих чи групових інтересів, вчені називають квазіучастю [16].

Існування різних типів політичної участі, реалізація яких, окрім іншого, залежить і від застосування чинників мобілізаційного характеру, **актуалізує** дослідження різних типів політичної мобілізації, яка використовується під час функціонування відмінних політичних режимів. Йдеться про сукупність чинників, які визначають спрямованість дій з мобілізації до політичної участі, що

зумовлюють прояви політичної активності населення за умов функціонування різних політичних режимів.

Аналізуючи публікації, що розглядають зазначену проблему, варто відзначити сукупність дослідницьких робіт, що аналізують політичну активність та політичну участь, масштаби, інтенсивність та засоби залучення громадян у політику, каналів їх ефективного впливу на різні сфери життя суспільства (дослідження В. Бортнікова, Н. Кирилюк, О. Мелешкіної, Ю. Древаль). Існують й ґрунтовні дослідження політичної мобілізації (Д. Гончаров, О. Яницький та ін.). Водночас у цих роботах спостерігаємо відсутність однозначного трактування політичної мобілізації, що пов'язано з її видовою різноманітністю. Зокрема, О. Мелешкіна зазначає, що мобілізована участь (індивідуальна або групова) не повинна бути потрактована як суто негативне явище, що завжди пов'язане з маніпуляцією свідомістю чи використанням інших форм впливу чи технологій. По-перше, мобілізація – є об'єктивним наслідком інтеграції будь-якої групи, що діє в політиці, створення і функціонування будь-якого інституту, організації тощо. Тут механізм мобілізації виступає транслятором і наслідком політичної ідентифікації. По-друге, мобілізація може виступати ефективним способом залучення населення до політичного процесу [9, С. 159]. У перехідних суспільствах, що переживають процеси демократизації чи модернізації, мобілізація відіграє особливу роль: за її допомогою громадяни мають доступ до нових політичних ролей, нових форм соціалізації, впливають на характер та зміст політичної системи тощо. Подібної позиції дотримується Д. Гончаров, стверджуючи, що мобілізована участь набуває істинного демократичного характеру настільки, «наскільки мобілізаційний заклик перетворюється у вільно реалізовані програми індивідуальної чи групової поведінки» [3, С. 12], бо у протилежному випадку, надмірна стимуляція, мобілізація політичної участі несе загрозу утиску чи викривлення вільних політичних уподобань індивідів [5]. Слід констатувати й необхідність з'ясування специфіки різновидів політичної мобілізації та чинників, що визначають спрямованість дій з мобілізації громадян до участі у політичних процесах за різних політичних режимів.

Мета роботи – комплексно дослідити різноманітні **типи** політичної мобілізації та їх специфіку (зокрема, під час функціонування різних політичних режимів).

Тоталітарний чи жорстко авторитарний політичні режими характеризується таким типом соціально-політичної мобілізації, який має масштабніший характер, проникаючи в усю систему суспільного життя нації. На мобілізацію в таких умовах впливають дії влади у вигляді репресій чи підтримки, які підвищують або знижують ціну колективної дії. Відтак за такого режиму можливості мобілізації громадянського суспільства мінімальні або відсутні, адже мобілізація значно ускладнюється репресіями з боку влади, отож, зростає ціна участі у політичному процесі, учасники наражаються на небезпеку й необхідні додаткові стимули, які б підвищили ціну участі, порівняно з втратами у результаті репресій [15]. Саме тому падіння таких режимів часто викликане широкою політичною мобілізацією, протестним рухом.

За демократичного режиму важливу мобілізаційну роль відіграє рівень організованості суспільства, що впливає на активізацію участі груп суспільства у політичних процесах [22]. Йдеться про існування та діяльність політичних та громадських організацій (об'єднання, політичні партії тощо). Відтак за тоталітарного режиму, наприклад, у радянський період політика держави щодо суспільства, будучи спрямованою на власне самозбереження, спиралася переважно на підтримку еліт – «номенклатурну» консолідацію, завдяки якій держава отримувала можливість здійснювати такий масштаб примусу і репресій, який виключав будь-яку політичну опозицію. Водночас мінімальний рівень організації, необхідний для здійснення масових дій, виступає умовою виникнення опозиції в державі, а відтак трансформації політичного режиму. Отже, на думку дослідників, наявність або відсутність інституційних опозиційних організацій (партій, рухів тощо) зі сформованою структурою інтересів, здатних згрупувати навколо себе незадоволених існуючим станом речей і каналізувати «колективну поведінку» груп у політичне русло, становить суть механізму політичної мобілізації [12]. Зрештою існує визначення політичної мобілізації, як

механізму переведення латентної опозиції в маніфестуючу її форму; як процесу збільшення готовності до «колективної дії» за допомогою забезпечення лояльності тієї чи іншої групи до організації або групи лідерів [21]. З іншого боку, дослідники стверджують, що на пострадянському просторі відбувається деформація механізму політичної мобілізації, оскільки функції політичних організацій виконують найчастіше правлячі еліти, які використовують процес модернізації для перерозподілу на свою користь статусних і матеріальних ресурсів, що зрештою може закінчитись насильницькою дестабілізацією політичної системи, свідченням чого є події в Україні.

Отже, якщо політичний режим демократичний, то масштабна політична мобілізація можлива через проблеми у суспільстві, які повинні вирішуватись легально, шляхом переговорів між зацікавленими сторонами, інколи із виникненням протестів (пікети, ходи або страйки). Для окремих дослідників йдеться про те, що широка мобілізація громадськості може стати загрозою у процесі демократизації, демократичної консолідації. Відтак консолідація демократії передбачає демобілізацію мас. Йдеться про те, що вдосконалення правил прийняття політичних рішень можливе тільки поза тривалим громадським тиском. З іншого боку, існує висока ймовірність суспільного невдоволення, яке буде каналізуватися у різних формах мобілізаційної участі [19].

Схожої позиції дотримується Семюель Хантінгтон («Політичний порядок в суспільствах, що змінюються», 1968 р.), який акцентує увагу на політичній стабільності в умовах швидкоплинних соціально-економічних змін, що супроводжують модернізацію. Складовими частинами модернізації є індустріалізація, економічне зростання, активізація соціальної мобільності та політична участь. С. Хантінгтон виступав проти мобілізації мас, вважаючи, що захоплення процесами інституціоналізації та зміцнення порядку може викликати репресії, в той час, як наполягання на розширенні участі може призвести до занепаду та нестабільності. Отже, вчений схилився «до інституціональної стабільності, а не до потенційно руйнівних вимог суспільства, яке знаходиться в стані участі та мобілізації» [14, С. 316–317].

За існування відмінних політичних режимів, передумовами політичної мобілізації можуть бути відмінні чинники. Як стверджує О. Яницький, для «раптового» і одночасного виникнення у кількох найбільших державах розвинутої демократії масової мобілізації, подібно до руху «Окупуємо Уолл-стріт» 2011 р., потрібна різка зміна умов існування великих мас людей, причому здебільшого не бідняків і безробітних. Дослідник робить висновок, що потенціал масової мобілізації не обов'язково залежить лише від економічних чинників. Наприклад, одним з імпульсів до виникнення згаданого руху стали події Арабської весни [17]. Відтак розуміння механізму політичної мобілізації вимагає враховувати, поряд з економічними, такі моменти, як: соціокультурна ідентифікація суспільства; відрив правлячої «еліти» від маси; тип соціального характеру особистості; тип соціальної структури; пріоритетність політичної проблематики; домінування легітимних вимог тощо. Окрім того, доведена необхідність з'ясування ролі мережі посередницьких організацій і політичних партій, що виступають каналами вираження і поєднання інтересів, що є першочергово важливим для інтеграції мас у нову демократичну систему [13].

Враховуючи згадані відмінності політичної мобілізації за різних політичних режимів, дослідницької уваги потребують прояви політичної мобілізації як у її негативному (авторитарна, вертикальна, примусова мобілізація), так і у позитивному (змагальна, горизонтальна, демократична мобілізація) контекстах. Автор свідомо відкидає спрощене однобоке її трактування як однозначно негативної, а сучасна політична ситуація аналізується крізь призму співіснування вертикальних і горизонтальних проявів мобілізації із зростанням переважання останньої.

Метою авторитарної мобілізації, що переважає в суспільствах з недиференційованими інститутами і ролями, є забезпечення лояльності населення на основі різних форм примусу, індоктринації (тобто сильної ідеологізації, буквально «промивання мізків») мас, використання авторитету політичного лідера, інформаційного та іншого маніпулювання, пропаганди тощо [10]. Розмірковуючи над долею людини в умовах масового суспільства, Карл Ясперс стверджував, що «...окрема людина ... як член маси, що складається з «ми», нібито отримує волю. Однак ця воля не

може виникнути всередині анонімної маси. Її пробуджує і спрямовує пропаганда. Масам потрібні вистави та гасла. Їм варто вказати, чого вони хочуть» [18, С. 142].

Авторитарна мобілізація, на відміну від змагальної (остання має періодичний (наприклад, у зв'язку з виборними кампаніями) або вибірковий (тобто орієнтований на окремі групи) характер), пронизує усю систему суспільного життя, є засобом придушення будь-якої індивідуальності, автономії та ініціативи особистості [2]. Високий рівень формальної участі, політизація та активна мобілізація громадян переважно застосовуються для підтримки і реалізації влади в авторитарних і тоталітарних режимах. Наприклад, партія-держава, проводячи формальні вибори, засобами мобілізації населення приводить до фактично стовідсоткової участі виборців у безальтернативному голосуванні і, відповідно, до перемоги правлячого угруповання. Отож, головна мета, напрямок активності, політичної участі людей (мітинги, ходи, ритуальні зібрання та з'їзди, паради та святкування, неальтернативні вибори, референдуми, голосування), її високий рівень у мобілізаційному тоталітарному режимі визначається партійними чинниками з центру за визначеними сценаріями-директивами.

Водночас технології авторитарної мобілізації не є рідкісними і за демократичного режиму, адже поширеною є участь під впливом мобілізаційних виборчих технологій, маніпуляції свідомістю тощо.

Змагальна мобілізація притаманна державам з порівняно високою демократично орієнтованою політичною культурою, диференційованими і автономними політичними інститутами артикуляції інтересів. Неодмінною її умовою визначають усвідомлену участь громадян у суспільно-політичних справах, надання можливості вільного вибору варіантів політичної поведінки. Спонукувана в такий спосіб суспільно-політична активність є діяльністю, пов'язаною з позитивним ціннісним ставленням до неї, тобто діяльністю, що є наслідком внутрішніх спонукань людини, і спрямованою на реалізацію її потреб. Водночас метою такої мобілізації є узгодження цілей і «мови» двох взаємодіючих інститутів: інституту громадської думки, думки індивідумів і груп та інституту інтересів влади, політичних лідерів і організацій, адаптація загальнонаціональної політики та вимог, інтересів окремих груп населення, підтримка загальнонаціональної політики і узгодження із суспільною думкою персонального складу політичних еліт [2]. Саме від згаданих факторів залежить міра суспільно-політичної активності, її структура та спрямованість, а отже, і модернізація політичної системи як процес, що самоорганізується. Відтак йдеться про вільну самореалізацію суб'єкта політики через самодіяльність, тобто діяльність, що породжується внутрішніми інтересами та мотивами і не нав'язану ззовні, а іманентну, вільну.

Враховуючи вищесказане, потрібно погодитись із думкою Д. Гончарова [2], який стверджує, що на пострадянському просторі «процеси політичної мобілізації значною мірою тяжіють до авторитарного її типу», а «структурний і культурний потенціал демократичної мобілізації змагального типу поки що дуже невисокий», причому, авторитарний тип політичної мобілізації не тільки є вирішальним засобом консолідації самого режиму, а й домінує у таборі політичної опозиції правлячому режиму [11].

Залежно від чинників і засобів впливу на поведінку громадян, мобілізаційну участь поділяють на стихійну, примусову і демократичну тощо. Відтак мобілізовану в такий спосіб участь у тоталітарних режимах необхідно відрізнити від політично мобілізованої участі за демократичного політичного режиму, коли така участь є головною умовою здійснення державної політики, досягнення та забезпечення політичної стабільності загалом.

Отож, усі сучасні демократичні політичні системи передбачають поєднання у певній пропорції автономної та мобілізованої участі громадян залежно від специфіки соціуму, його політичної культури тощо. Переважно спонтанна політична активність пересічного громадянина більшою мірою відповідає класичним, ліберально-демократичним уявленням, ніж активність мобілізована. Але практика функціонування сучасних демократичних політичних систем вказує, що

пересічний громадянин у політиці завжди діє у відповідь на заклики політичних суб'єктів (еліт та організацій) до мобілізації [2].

При з'ясуванні різноманітних форм залученості у політику, зокрема мобілізаційного характеру, а відтак і пошуку передумов політичної мобілізації вкрай важливий прикладний характер має виокремлення різних типів особистостей, різних категорій громадян за типом їх політичної культури, мірою їх участі/неучасті у політиці, впливу на розгортання політичного процесу тощо. Відтак можемо стверджувати, що зростання відсотка населення, що вибирає стратегію активних дій, «змагально мобілізується», призводитиме до структурних змін у політичній системі, спонукатиме до зрушення в соціально-політичних, громадських позиціях людей шляхом зречення від колишнього колективістського досвіду, патерналістських очікувань, негативної мобілізації.

Саме тому вважаємо **перспективним** дослідження шляхів, засобів і методів політичної мобілізації, створення умов для вироблення і застосування комплексу мобілізаційних механізмів, які б активізували розвиток громадських ініціатив, збільшували бажання покращити ситуацію власними силами, долали інфантилізм, інертність і відчуженість особи від влади, психологію соціального утримання, запобігали зловживанню владою, відриву політичної еліти від пересічних громадян, бюрократизації суспільства, посилювали почуття відповідальності за власну долю, причетність до справ суспільства тощо.

1. Бортніков В. І. *Політична участь і демократія: українські реалії: монографія* / В. І. Бортніков. – Луцьк: РВВ «Вежа»; Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 524 с.
2. Гончаров Д. В. *Политическая мобилизация [Електронний ресурс]* / Д. В. Гончаров // *Поліс (Политические исследования)* – 1995. – № 6. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=392.
3. Гончаров Д. В. *Теория политического участия* / Д. В. Гончаров. – М.: Юрист, 1997. – 208 с.
4. Деггер Р. *Участь у політичному житті і проблема апатії* / Р. Деггер // *Демократія: антологія* // упор. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 304–326.
5. Древаль Ю. Д. *Пряма, безпосередня і представницька демократія як форми втілення ідеї народовладдя [Електронний ресурс]* / Ю. Д. Древаль. – Режим доступу: http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/123456789/1813/1/politic_50.2003.55-63.pdf.
6. Кирилюк Н. А. *Специфіка політичної активності серед інших форм політичної поведінки особистості [Електронний ресурс]* / Н. А. Кирилюк. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/23_SND_2008/Politologia/26700.doc.htm.
7. Липсет С. М. *Политический человек. Социальные основы политики* / С. М. Липсет // *Политическая наука*. – 2011. – №3. – С. 195–245.
8. Манхейм К. *Человек и общество в эпоху преобразования* // К. Манхейм. *Диагноз нашего времени; пер. с нем. и англ.* – М.: Юрист, 1994. – С. 277–411.
9. Мелешкина Е. Ю. *Политическое поведение* / Е. Ю. Мелешкина // *Полит. процесс: основные аспекты и способы анализа: сб. учеб. матер.* – М.: Изд. Дом «ИНФРА-М»; Изд-во «Весь Мир», 2001. – С. 152–171.
10. Мельвиль А. Ю. *Категории политической науки: учеб.* [Електронний ресурс] / А. Ю. Мельвиль. – М.: РОССПЭН, 2002. – 656 с. – Режим доступу: <http://www.alleng.ru/d/polit/pol044.htm>.
11. Морозов Н. М. *Мобилизационный тип развития российской цивилизации [Електронний ресурс]* / Н. М. Морозов // *Научная библиотека КиберЛенинка*. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/mobilizatsionnyy-tip-razvitiya-rossiyskoy-tsivilizatsii#ixzz2a_QW2FMFX.
12. Скакунов Э. И. *Политическая оппозиция в период модернизации в России [Електронний ресурс]* / Э. И. Скакунов. – Режим доступу: http://www.ecsocman.hse.ru/data/066/092/1217/002_skakunov_Politicheskaya_sotsiologiya.pdf.
13. Хоффман-Ланге У. *Элиты и демократизация: германский опыт [Електронний ресурс]* / У. Хоффман-Ланге. – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/674/791/1231/007Hoffman.pdf>.
14. Чилкот Р. У. *Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы* / Р. У. Чилкот. – М.: ИНФРА М; «Весь мир», 2001. – 423 с.
15. Чимириус Е. *Роль молодежного движения в трансформации политического режима (на примере движения «Отпор» в Сербии) [Електронний ресурс]* / Е. Чимириус. – Режим доступу: <http://www.politnauka.org/library/>

- molpolit/chimiris1.php*. 16. Чурун С. Н. Политическая активность и политическое участие молодёжи: проблемы и возможности [Электронный ресурс] / С.Н. Чурун // Научная библиотека КиберЛенинка. – Режим доступа: <http://www.cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-aktivnost-i-politicheskoe-uchastie-molodezhi-problemy-i-vozmozhnosti#ixzz2aQecm2py>. 17. Яницкий О. Н. Массовая мобилизация: проблемы теории [Электронный ресурс] / О.Н. Яницкий. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/09/28/1251348627/Yanitskiy.pdf>. 18. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс / пер. с нем. – 2-е изд. – М.: Республика, 1994. – 527 с. 19. Burton M. Introduction: elite transformations and democratic regimes / Burton M., Gunther R., Higley J. // *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe* / J. Higley, R. Gunther (eds.). – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1992. – P. 1–37. 20. Fairbrother P. Changing Patterns of Union Organisation? Representation and Participation: What is happening in Anglo-American Trade Union Movements? [Электронный ресурс] / P. Fairbrother // 18th Annual International Labour Process Conference, April 25–27, 2000, Univ. of Strathclyde, Scotland. – Режим доступа: <http://www.certificazione.unimore.it/site/home/documento124007717.html>. 21. Gamson W. A. The Strategy of Social Protest / William A. Gamson. – Homewood (Ill), The Dorsey Press, 1974. – 217 p. 22. Gurr T. R. Comparative Studies of Political Conflict and Change: Cross National Datasets / T. R. Gurr, E. Gurr, R. Gilles, V. Bishop, C. Ruttenberg, J. Dose. – Ann Arbor (Mich), 1978. – 194 p.

ГЕОПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК: 327.84:35

Олександр Горбач

Національний університет «Львівська політехніка»

СПЕЦСЛУЖБИ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

© Горбач О., 2015

Зроблено комплексний аналіз функціонування спецслужб у системі міжнародних відносин; досліджено історію їх становлення та розвитку; проаналізовано тенденції розвитку вітчизняних структур розвідувальних органів, їх нормативно-правове забезпечення; виявлено низку проблем, які існують у системі українських латентних структур; обґрунтовано необхідність реформування структур та створення механізмів демократичного контролю за діяльністю спецслужб.

Ключові слова: міжнародні відносини, спецслужби, розвідка.

Olexandr Gorbach

SPECIAL SERVICES IN INTERNATIONAL RELATIONS

© Gorbach Olexandr, 2015

Functioning of special services in international relations is comprehensively analysed. The history of formation and development of intelligence services is examined. It has been revealed that even in the times of Antiquity and the Middle Ages monarchs used the so-called informants who supplied the necessary information. In foreign relations the function of obtaining information about the power of a neighboring state belonged to messengers.

The trends in domestic structures of intelligence agencies and their regulatory support are analyzed; a number of problems that exist in the system of Ukrainian latent structures are revealed; the necessity of reforming the structures and creating mechanisms of democratic control over intelligence activity is justified.

The activities of special services, which carry out intelligence work, largely determine the dynamics of international politics. Besides, the role of the intelligence structures within internal and external orientation is identical.

The realities of Ukrainian-Russian relations cause a fundamental reform in the Ukrainian intelligence services at all levels. The experience of Ukrainian politicians in 2010-2014 shows that functioning of special state organs did not meet the requirements of a modern democratic society. The systems of carrying out democratic control may differ. Today there is no single model of democratic control over special services activity, but among all these models functional approach prevails.

The process of reforming special services is quite complex and ambiguous because of the specifics of their activity. Further research should be focused on a thorough study of all the

aspects of special services functioning and a comparative analysis of the information about special services, which is in the public domain. The study of the leading world special services experience should contribute to the birth of a new security system in Ukraine.

Key words: international relations, special services, intelligence, democratic control.

Загроза територіальній цілісності України, втрата Кримського півострова, військові поразки на сході держави у зоні АТО, нестабільність внутрішньополітичних процесів та проблеми державних реформ, диктування вимог іншими державами Україні актуалізують наукові доробки, у яких досліджуються, обґрунтовуються та формулюються шляхи і механізми реформування національних спецслужб як структур, які здійснюють інформаційно-аналітичну діяльність у державі та за її межами.

Сьогодні довкола означених проблем зобов'язані об'єднатися науковці, основним завданням яких буде пошук теоретичного підґрунтя для виконання практичних завдань у реформуванні українських розвідувальних служб – Служби безпеки України (СБУ) та Служби зовнішньої розвідки (СЗР).

Мета роботи – зробити комплексне дослідження функціонування та ролі спецслужб у системі міжнародних відносин. Для її реалізації важливим є виявлення етапів становлення та розвитку розвідувальних структур, аналіз специфіки їх функціонування, вивчення досвіду провідних спецслужб світу, з'ясування сучасних проблем роботи вітчизняних розвідок, створення рекомендацій щодо реформування їх структури та вдосконалення діяльності.

Тематика діяльності спецслужб та їх ролі у системі міжнародних відносин є доволі специфічною, оскільки велика частина інформації, яка стосується роботи таких організацій, є таємною. Наукові дослідження, які стосуються функціонування розвідувальних служб, переважно спираються на дані, які знаходяться на офіційних сайтах розвідувальних органів та відкрити інформацію, яка втратила гриф таємності за плином часу або не містить інформації, що може становити державну таємницю.

До наукової літератури, у якій висвітлюється досвід розвідувальної діяльності, належить уваження про спецслужби, їх принципи та методи роботи. До них потрібно зарахувати монографії: «Інформаційна робота стратегічної розвідки» американського генерала В. Плетта, який більш як десять років служив у розвідувальних органах, та «Мистецтво розвідки» американського розвідника А. Даллеса. У російській літературі потрібно відзначити праці дослідників Р. Роніна «Своя розвідка» та В. Землянова «Своя контррозвідка». Інший дослідник – Г. Почепцов – у своїх працях «Теорія і практика комунікації», «Інформаційні війни», «Паблік рілейшнз для професіоналів» досліджував особливості політичної розвідки та специфіки комунікацій розвідувальних органів. Окремі аспекти функціонування спецслужб відображені у наукових статтях К. Брожко, Ю. Мостової, В. Бадрак, Б. Кухти.

ґрунтовною основою дослідження діяльності спецслужб в Україні є низка законів та нормативних документів, серед яких: Конституція України, закони України «Про оперативнорозшукову діяльність», «Про основи національної безпеки», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про розвідувальні органи України», «Про службу зовнішньої розвідки України», Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо подальшої демократизації суспільства і посилення громадського контролю за діяльністю правоохоронних і розвідувальних органів України» та багато інших нормативних документів.

Наукові доробки, у яких досліджується сфера діяльності спецслужб, розкривають окремі аспекти їх роботи. Проте нинішня ситуація у нашій державі зумовлює необхідність комплексного аналізу роботи розвідувальних служб, виявлення проблем у функціонуванні структури та механізмів роботи вітчизняних розвідувальних органів. На сьогоднішньому етапі важливим також є створення програми реформування СБУ та СЗР.

Прийнято вважати, що розвідка як військовий тактичний елемент, виникла у XVI ст. Проте ще у часи Античності та середньовіччя монархи послуговувалися діяльністю т. зв. донощиків, які

постачали необхідну інформацію. У зовнішньополітичних відносинах функцію здобуття інформації про сили сусідньої держави належала гінцям. Наприклад, єгипетські фараони вже у II тисячолітті до н.е. вели доволі активну зовнішню політику, із цією метою при своїх дворах вони тримали спеціальні загони службовців, яких посилали гінцями в інші країни для з'ясування стосунків Єгипту із сусідніми державами.

На той час міждержавні стосунки ще не були врегульовані жодними міжнародно-правовими законами. Зовнішня політика держав велась або з метою дійсного пошуку міждержавних стосунків для утворення союзів проти третіх держав, або з метою шпигунського вивідування справжньої військової могутності сусідів, їх найближчих планів та намірів. Робота дипломата-гінця була вкрай небезпечною професією. У староегипетському літературному творі того часу «Поучення Ахтоя» зазначається: «Коли гонець виходить у чужу країну, він заповідає своє майно... із-за страху перед левачами й азійцями. І якщо він вернувся в Єгипет, заледве досяг він саду, заледве досяг він дому свого ввечері, як знову йому треба йти...» [6, С. 11].

Становлення й розвиток спеціальних служб у Московії відбувалися паралельно з появою дипломатичних служб. Перебуваючи з місіями за кордоном, московські дипломати переймали тонкощі європейських дипломатичних обрядів, і на початку XVII ст. уже змогли сформувати власні обряди дипломатії, у яких висвітлювалась діяльність спецорганів. Дипломатичний обряд Московії – це суміш західноєвропейських обрядів і азійських елементів, створений подібно до самої держави, щось середнє між Європою і Азією [6, С. 304].

Приєм інземних послів, що починався ще із зустрічі на кордоні, часто переходив у комедійну виставу. Проте комедія під час зустрічі переходила у суворе тюремне утримання інземних послів в «Особливому посольському дворі», оточеному озброєною охороною й прислугою двору, які забезпечували послів усім необхідним, підслуховували їх та утримували від зустрічей з усіма, окрім царя [6, С. 310].

Певну таємничість у розбудові дипломатичної роботи полюбляв і Петро I. Він особисто інкогніто брав участь у посольських місіях. У 1697–1698 рр. він організував «Велике посольство», направлене на відтворення антитурецького альянсу. У своїй особі Петро I бачив і посла, і міністра інземних справ, і Главу Православної Церкви [6, с. 336].

Впродовж XVII–XIX ст. закордонна розвідка стала головним напрямом діяльності кожної країни. У державних структурах були створені окремі відомства, які були наділені розвідувальними функціями. В їх апараті працював спеціально навчений персонал, фінансування якого здійснювалося з державного бюджету.

Впродовж XX ст. діяльність розвідувальних структур зазнала істотних змін. Пріоритети національної безпеки тісно переплелися із завданнями системи міжнародної безпеки. За цей період була створена ціла низка локальних або регіональних міжнародних структур, які координують спільні дії у сфері безпеки. Сьогодні не існує жодної національної спецслужби, яка б могла самостійно ефективно працювати у будь-якому місці світу, тому логічною та корисною є співпраця спецорганів у межах різноманітних організацій та форумів. Найвідоміші з них «TREVI Group», «Kilowatt Group», «Le Group Informel Europeen dans le Domaine de la Lutte Contre Le Terrorismе» (GIECLCT) «Cross-Channel Intelligence Conference» тощо. До основних питань, які їх об'єднують, належать боротьба з тероризмом, міжнародним насиллям, проблеми еміграції та притулку, обмеження кількості зброї масового ураження, протистояння ісламському фундаменталізму та організованій злочинності.

Подібні структури колективних спецслужб створено на теренах СНД. Найвідоміші з них: Антитерористичний центр СНД та Рада органів безпеки і спецслужб (РОБС) СНД. Перша організація координує взаємодію латентних органів держав-учасниць СНД у сфері боротьби з міжнародним тероризмом та екстремізмом. Другу створено з метою координації спільних дій країн-учасниць СНД у боротьбі з організованою злочинністю міжнародного характеру. Її основними завданнями, які задекларовані у «Положенні про Раду керівників органів безпеки й спеціальних служб держав-учасниць Співдружності незалежних держав», є:

- забезпечення ефективної взаємодії в галузі боротьби з організованою злочинністю міжнародного характеру та в інших погоджених сферах діяльності спецслужб;
- реалізація рішень Ради глав держав і Ради глав урядів Співдружності незалежних держав стосовно питань, які належать до компетенції спецслужб;
- вироблення пропозицій стосовно зближення національного законодавства держав-учасниць Співдружності незалежних держав, розвитку договірно-правової бази міжнародного співробітництва в галузі боротьби з організованою злочинністю і в інших погоджених сферах діяльності спецслужб [9].

Необхідно зауважити, що «Положення про Раду керівників органів безпеки й спеціальних служб держав-учасниць Співдружності незалежних держав» Україна підписала із застереженнями. Офіційної співпраці між спецслужбами України та СНД немає. «Глава Ради органів безпеки і спецслужб (РОБС) СНД, директор ФСБ Росії Олександр Бортніков заявляє, що двері РОБС відкриті для співпраці зі спецслужбами і службами безпеки України» [11]. До того ж у пресі та Інтернеті існують офіційні заяви перших осіб Української держави про те, що на Майдані 2014 року працівники СБУ співпрацювали спільно з працівниками ФСБ Росії: «Служба безпеки України затримала колишнього генерала СБУ, який спільно з генералами ФСБ планував злочини проти учасників акцій протесту на Майдані. Про це під час зустрічі з родинами та адвокатами Героїв Небесної Сотні заявив голова СБУ В. Наливайченко [10].

У кожній сучасній державі створені органи, які виконують завдання зі збору інформації, аналізу та контррозвідки. Як правило, ці органи поділяють на служби внутрішньої безпеки та служби зовнішньої розвідки. Служби безпеки працюють з інформацією, яка стосується внутрішнього захисту держави, її території і суспільства від іноземної підривної діяльності, шпигування, провокацій. «Служби зовнішньої розвідки працюють у сфері зовнішньої безпеки та попередження. Тому їх цікавить інформація про закордонні уряди, організації, недержавні формування, які є реальною або потенційною небезпекою для держави та її інтересів за кордоном. Інформація, що збирається службами зовнішньої розвідки, служить справі поширення та безпеки національних інтересів, включаючи політичні, економічні, військові і суспільні інтереси» [7, С. 127].

Сьогодні в Україні розвідувальну діяльність здійснюють кілька державних структур. «Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України» [1, ст. 1].

«Служба зовнішньої розвідки України – є державним органом, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах» [4, ст. 1].

У воєнній, воєнно-політичній, воєнно-технічній, воєнно-економічній, інформаційній та екологічній сферах розвідувальну діяльність здійснює розвідувальний орган Міністерства оборони України [4, ст. 1].

У сферах прикордонної, міграційної політики, а також захисту державного кордону України та її прав у морській зоні розвідувальні функції реалізує розвідувальний орган спеціально уповноваженого Центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону [4, ст. 1].

Усі розвідувальні органи України очолюють керівники, яких призначає або звільняє з посади Президент України. Він же здійснює загальну координацію діяльності розвідувальних органів за посередництва Ради національної безпеки і оборони України (РНБО).

Правовою основою, якою керуються розвідувальні служби України, є Конституція України, закони «Про розвідувальні органи України», «Про оперативно-розшукову діяльність». Служба зовнішньої розвідки України та Служба безпеки України керуються також законами «Про Службу зовнішньої розвідки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про основи національної безпеки України», «Про боротьбу з тероризмом», а також іншими нормативно-правовими актами.

У перерізі нашої теми потрібно згадати операцію французької спецслужби УОТ під кодовою назвою «Феарвел», яка проводилася у 80-х роках ХХ ст. Суть операції полягає у тому, що «агент

французької розвідки «Феарвелл» (його справжнє ім'я не названо до цього часу) займав відповідальний пост в управлінні «Т» Першого головного управління КДБ СРСР і мав доступ до усіх справ наукової і технічної розвідки, якими займалося це управління. Він знав не лише структуру свого управління, але й усіх його офіцерів як в Москві, так і в резидентурах, а також імена іноземних агентів. За півтора року, з весни 1981 по осінь 1982 року, «Феарвелл» передав УОТ чотири тисячі цілком таємних документів» [8].

Усі копії документів «Феарвелла» мали гриф «Цілком таємно» з цифрою один. Агент детально описав структуру установ СРСР та методи їх аналітичної роботи, переслав французам списки радянських агентів, які діяли у західних державах, точні дані про типи і види технічних розробок, починаючи від 70-х років ХХ ст., здобутих радянською розвідкою. На основі даних агента з території Франції було вигнано 47 агентів КДБ і ГРУ, які працювали у сферах політичної та науково-технічної розвідок.

Згодом операція «Феарвелл» знайшла відображення у французьких ЗМІ. Тьеррі Вольтон на сторінках преси зазначив, що «досє «Феарвелл» зіграло вирішальну роль у викритті цілей Радянського Союзу на Заході і з'явилося очевидною перемогою західного світу в боротьбі проти небаченого наукового і промислового грабежу, яким завжди займався СРСР» [8].

Інший публіцист Анрі Реньяр в журналі «Дефранс насьональ» у грудні 1983 року писав: «Радянський Союз зумів в ході систематичного збору інформації у високотехнологічних сферах західної промисловості опанувати цілою низкою ключових елементів оборони вільного світу, що серйозно підриває перевагу Заходу над Сходом і негативно позначається на власній безпеці. Радянський Союз володіє безцінними відомостями про напрями розвитку сучасних систем озброєння, про можливості і здібності до мобілізації Заходу» [8].

Вищезазначений приклад операції «Феарвелл» наочно демонструє роль спецслужб у системі міжнародних відносин, формує уявлення про цінність інформації, про можливості підривної діяльності одного агента і її вплив на зовнішньополітичні позиції держави. Через призму цієї операції потрібно проаналізувати проблему розхитування української державності іноземними чиновниками, які займали державні пости, зокрема у силових відомствах.

Службу безпеки України з лютого 2012 до січня 2013 рр. очолював Ігор Калінін, який народився в 1959 році у Москві. Його біографія тісно переплетена із діяльністю російських спецслужб. Він навчався у Московському вищому командному училищі дорожніх та інженерних військ, брав участь у військових діях в Афганістані. Із 1984 року є працівником КДБ СРСР. З січня 2013 р. до повалення режиму Януковича був радником Президента України.

Цікавою, з огляду на нашу тему, особою є наступник І. Калініна – Олександр Якименко, який очолював СБУ з січня 2013 року і сьогодні переховується в Росії. Уродженець Естонської РСР, у м. Кейла. Навчався в Росії, закінчив Вище військово-авіаційне училище льотчиків у м. Ейськ, яке знаходиться у Краснодарському краї, та Військово-повітряну академію ім. Ю. Гагаріна. Військову службу проходив у Монголії. З 1998 р. його трудова кар'єра продовжується на території України: Донецька ДАК «Донбас-Східні авіалінії України», різні посади в СБУ, управління внутрішньої безпеки корпорації «Міжрегіональний промисловий союз», який знаходиться в Донецьку, з 2010 р. керував Управлінням СБУ у м. Севастополі, у 2011 р. призначений начальником Управління СБУ в Донецькій області, у 2012 р. – перший заступник Голови СБУ, з січня 2013 р. – Голова СБУ. Слід зауважити, що доволі об'ємна трудова діяльність О. Якименка в Україні не містить інформації про отримання ним українського громадянства.

Подібна ситуація відбулась у Службі зовнішньої розвідки України, яку за час президентства В. Януковича очолював Григорій Ілляшов. За національністю українець, народився у м. Сватове Луганської області, проте уся його трудова кар'єра тісно переплетена з діяльністю російських спецслужб. Строкову службу проходив у службі прикордонних військ КДБ СРСР. У 1990 р. закінчив Вищі курси контррозвідки КДБ СРСР, з 1992 р. – працював оперуповноваженим особливого відділу КДБ СРСР Середньоазійського прикордонного округу, з 2003 р. працював в управліннях служб безпеки Луганської області та м. Ялти.

Інші приклади. Міністром оборони України з 2012 до 2014 рр. був Павло Лебедев, який народився в Краснодарському краї Російської Федерації. Міністром внутрішніх справ з 2010 до 2011 рр. був Анатолій Могильов, який народився у Петропавловську-Камчатському.

Усі названі посадові особи підозрюються у державній зраді, шпигунстві на користь Росії та переходять на її територію.

Досвід українського політикуму 2010–2014 рр. показує, що функціонування державних спеціальних органів не відповідало вимогам сучасного демократичного суспільства. «В демократичному суспільстві розвідувальні служби мають не лише ефективно діяти, а й бути політично нейтральними, неупередженими, дотримуватися професійної етики та не виходити за межі повноважень, визначених законами, відповідно до конституційно-правових норм та демократичних принципів державності» [7, С. 129].

Система, за якою здійснюється демократичний контроль, може бути різною. Сьогодні не існує єдиної для усіх моделі демократичного контролю над діяльністю спецслужб, проте з усіх таких моделей переважає функціональний підхід. «Міжнародним стандартом є функціональний підхід, суть якого полягає у створенні єдиного комітету з контролю над діяльністю служб безпеки та розвідувальних служб, на відміну від інституціонального підходу, що передбачає створення кількох комітетів для контролю над діяльністю кожної із служб. За функціонального підходу можливе здійснення цілісного контролю спецслужб (служб безпеки і розвідувальних служб), тому що вони працюють у тісній взаємодії один з одним. Що є неможливим за інституціонального підходу, оскільки комітет не одержить необхідної інформації щодо однієї із служб, сфера діяльності якої поза його компетенцією» [7, С. 131].

Підсумовуючи результати дослідження, варто зазначити, що діяльність спецслужб, які здійснюють розвідувальну роботу, значною мірою визначають динаміку міжнародної політики. До того ж роль розвідувальних структур внутрішнього і зовнішнього спрямування є тотожними. Єдина розбіжність, яка існує між різними рівнями спецслужб, – це методи та механізми отримання інформації, що в принципі залежить від специфіки такої діяльності. Розвідник, який діє на території іншої держави і перебуває у цивільному одязі, за визначенням вважається шпигуном. Добута ним інформація та уся його діяльність на території чужої держави вважається незаконною та класифікується як шпionаж.

Результати дослідження продемонстрували, що у період, коли нашу державу очолював В. Янукович, ключові посади у силових структурах, зокрема в розвідувальних органах, займали громадяни Росії, антидержавна діяльність яких істотно вплинула на стан української національної безпеки та суспільного устрою.

Реалії українсько-російських взаємовідносин зумовлюють необхідність докорінного реформування українських розвідувальних служб на усіх рівнях. Ці реформи повинні включати:

- переосмислення законодавства, щодо повноважень латентних органів, які повинні бути чітко визначені законодавством;
- структурну перебудову розвідувальних служб із люстрацією тих посадовців, які відповідали за окремі галузі, що стосуються національної безпеки держави;
- створення органів та механізмів демократичного нагляду та контролю за діями розвідувальних служб для унеможливлення використання цих органів у виконавчій владі.

Процес реформування спецслужб, з огляду на специфіку їх діяльності, є доволі складним і неоднозначним. Тому наукові дослідження, які стосуються цієї сфери, є вкрай необхідними. Подальші дослідження повинні бути зорієнтованими на ґрунтовне вивчення усіх аспектів функціонування спецслужб, проведення порівняльного аналізу інформації про спецслужби, яка перебуває у відкритому доступі. Вивчення досвіду роботи провідних спецслужб світу повинні сприяти народженню нової системи безпеки в Україні.

1. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» від 26.12.2002 р. № 374-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/374-15>. 2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-XII [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. 3. Закон України «Про основи національної безпеки» від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. 4. Закон України «Про розвідувальні органи України» від 22.03.2001 р. № 2331-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2331-14>. 5. Закон України «Про Службу зовнішньої розвідки України» від 01.12.2005 р. № 3160-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3160-15>. 6. История дипломатии / под ред. В. П. Потемкина. – Т.1. – М.: Госполитиздат, 1959. – 896 с. 7. Леонов В. В. Розвідувальні служби в системі демократичного цивільного контролю / В. В. Леонов // Стратегічна панорама: наук.-практ. журнал Ради національної безпеки і оборони України. – К., 2006. – №2. – С. 125–134. 8. Павлов В. Сезам, откройся! Тайные разведывательные операции: Из воспоминаний ветерана внешней разведки [Електронний ресурс] / В. Г. Павлов. – М., 1999. – Режим доступу: <http://www.x-libri.ru/elib/pwlvw000/00000001.htm>. 9. Положення про Раду керівників органів безпеки і спеціальних служб держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_g94. 10. СБУ затримала экс-генерала, який з ФСБ планував злочини проти активістів Майдану [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26727792.html>. 11. ФСБ заманює українські спецслужби в СНД [Електронний ресурс] // Сьогодні.ua. – Режим доступу: <http://www.ukr.segodnya.ua/ukraine/fsb-zamanivaet-ukrainskie-specsluzhby-v-sng-526566.html>.

Василь Гулай

Національний університет «Львівська політехніка»

ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

© Гулай В., 2015

Використовуючи широкий спектр загальнонаукових і спеціально наукових методів, основна увага звертається на комплексну характеристику явищ політичної комунікації в науково-теоретичному та прикладному аспектах. Доведена необхідність розроблення та впровадження стратегій інформаційно-комунікативної взаємодії органів місцевого самоврядування України і Польщі.

Ключові слова: Україна, Польща, політико-комунікативні стратегії, інформаційно-комунікативна співпраця.

Vasyl Hulay

POLITICAL AND COMMUNICATION STRATEGIES IN THE PRACTICE OF INTERACTION BETWEEN LOCAL GOWERNEMENTS OF UKRAINE AND POLAND

© Hulay Vasyl, 2015

The article focuses on the fact that the development of integration processes in Europe demonstrates the increasing influence of the regions on the activation of inter-state and inter-regional relations in general and that cooperation between different areas is gradually turning into the level of local government in particular.

Author examines in details the understanding of the local governments of Ukraine and Poland in comparative terms. In particular, it has been examined the analysis of the main formation and development factors of fraternal cooperation between the Ukrainian and Polish cities.

Using a wide range of general and special scientific methods the main focus is put on complex characteristic of phenomena of political communication in scientific-theoretical and political-applied aspects. Thus, the political communication finds its specific applied, including historical and territorial manifestation via the implementation of appropriate communication strategy as plan of optimal implementation of communicative intentions and communication tactics as a combination of techniques that contribute to the usage of appropriate communication tools aimed at implementing the chosen communication strategy.

The necessity of developing and implementing of interinstitutional information and interactive communication strategies is proved, especially between the twin cities of Ukraine and Poland. According to the author, an implementation of branding strategies can play a significant role in the formation of an effective space of information and communication cooperation between Ukraine and Poland on a local level.

Conclusions and recommendations from this abstract can be used in the process of conceptualizing and reforming of the local government in Ukraine; implementing the policy of

the President of Ukraine P. Poroshenko on decentralization and deregulation of national and regional governance in general.

Key words: Ukraine, Poland, political and communication strategies, information and communication cooperation.

На наше переконання, вирішення проблем глобального розвитку та розбудови інформаційно-знаннєвого суспільства потребує докорінної трансформації теоретико-методологічних підходів на різних рівнях політичного керівництва і управління. Вагому науково-теоретичну та політико-практичну роль у цьому процесі може відіграти формування і реалізація ефективних стратегій взаємодії органів місцевого самоврядування з використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Особливо актуальною є проблема оптимізації політико-комунікативного простору взаємодії органів місцевого самоврядування України та Польщі, що може стати як вагомим інструментом реалізації європейського зовнішньополітичного вибору України, так і зміцнення позицій Республіки Польщі на пострадянському просторі, який прагне подолати залежність від Російської Федерації та протистоїть реалізації реваншистської геостратегії президента В. Путіна.

Характеризуючи останні дослідження цієї проблематики, варто передусім вказати на ґрунтовний політологічний критико-конструктивний аналіз інформаційного суспільства і суспільства знань загалом та їх засобів політичної комунікації у роботі О. Картунова та О. Маруховського [12]. На окрему увагу, як теоретико-методологічна основа аналізу феномену політичної комунікації у вітчизняній політології у його різних вимірах, заслуговують роботи О. Дубаса [9] та С. Денисюк [6–8]. Вагомий внесок у розробку політико-комунікативних механізмів транскордонного співробітництва зробили волинські науковці на чолі з Є. Тихоміровою [10]. У цьому контексті цікавою є стаття О. Богородецької [2]. Вартою уваги також є робота С. Штурхецького [22]. Серед останніх публікацій політико-прикладного характеру з окресленої проблематики можемо назвати дисертаційне дослідження І. Харечко [21], підготовлене на кафедрі міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка». Позитивно оцінюючи вказані напрацювання, одночасно необхідно вказати на відчутність наукових розвідок концептуального й прикладного характеру, де б ставились і вирішувались проблеми трансформації стратегій взаємодії органів місцевого самоврядування України та Польщі на сучасному етапі загалом та аналізувалась відповідна практика зокрема.

Мета роботи – спробувати політико-комунікативно проаналізувати стратегії і практики взаємодії органів місцевого самоврядування України та Польщі на сучасному етапі.

Враховуючи мету роботи, необхідно виконати такі дослідницькі завдання:

- охарактеризувати сутність, форми та рівні політичної комунікації;
- вказати на роль інформаційно-комунікативних технологій у формуванні ефективного простору політико-комунікативної інтеракції;
- проаналізувати основні стратегії оптимізації взаємодії органів місцевого самоврядування України та Польщі між собою, іншими інститутами, громадянами;
- окреслити напрями підвищення інформаційно-комунікативної складової місцевого самоврядування в Україні в контексті реформи територіальної організації влади, зокрема, з врахуванням досвіду Польщі.

Можемо погодитись з О. Анісімович-Шевчук, що необхідним структуроутворювальним елементом політичного життя суспільства, що пов'язує воедино різні частини суспільства і дозволяє їм функціонувати, є політична комунікація, яка в процесі передачі емоційного та інтелектуального змісту в одних випадках орієнтується на формування суспільної думки (чи її зміну) внаслідок аргументації на користь (чи проти) колективних форм діяльності [1, С. 7].

Саме політична комунікація у сучасному суспільстві забезпечує інтеграцію та диференціацію групових агентів політики, розвиток конфліктів і досягнення консенсусу, здійснення вербальної політичної діяльності та інформування про неї, створення «мовної реальності» поля політики та її

інтерпретації, маніпулювання свідомістю і перетворення вражень на досвід, а також контроль за діями політичних акторів [13, С. 1].

С. Денисюк цілком виправдано включає до структури політичної комунікації такі компоненти: інформаційний, матеріальний, людський, символічний тощо, які доповнюються психологічними компонентами (емоції, стереотипи, страхи), політичною поведінкою та політичною діяльністю (відображають ефективність політичної комунікації) і політичними технологіями [7, С. 11], та виділяє такі основні її форми: раціональну і спонтанну; формальну і неформальну; горизонтальну і вертикальну; безпосередню, опосередковану і квазівзаємодію; комунікацію в ході виборів, референдумів, демонстрацій тощо.

А. Готун слушно вказує на те, що сьогодні формується нова структура політичної комунікації: політичні інтернет-комуніканти, канали і технічні засоби інформування та здійснення зворотного зв'язку [5, С. 1].

Цілком підтримуємо О. Висоцьку в обґрунтуванні того, що розвиток демократичних інституцій на рівні віртуальних форм публічності можливий тільки за умови їхнього перенесення у площину реального [4, С. 23].

Свій конкретний прикладний, зокрема історико-територіальний, вияв політична комунікація знаходить через реалізацію відповідних комунікативних стратегій. Синтезуючи різні наукові погляди, А. Корольова визначає комунікативну стратегію як комплекс певних мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети, і беручи до уваги розуміння стратегії мовленнєвої поведінки з психологічної точки зору, як установку на певні форми поведінки, поєднує у визначенні комунікативної стратегії і план поведінки комунікантів (їхні мовленнєві і немовленнєві дії), комунікативні цілі з урахуванням певних психологічних установок [14, С. 50]. Загалом же під комунікативною стратегією розуміємо план оптимальної реалізації комунікативних намірів, а під комунікативною тактикою, своєю чергою, мається на увазі сукупність прийомів, що зумовлюють застосування відповідних інформаційно-комунікативних технологій чи їх сукупності, спрямованих на реалізацію відповідної комунікативної стратегії.

У найзагальнішому розумінні, інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) – це технології, пов'язані зі створенням, збереженням, передачею, обробкою інформації та управлінням нею. Зокрема, до компонентів ІКТ належать:

- теоретичні засади, основу яких становлять найважливіші поняття і закони інформатики, зокрема, різноманітні класифікації інформації; основні інформаційні процеси, типи інформаційних ресурсів, види інформаційної діяльності тощо;
- методи виконання завдань, що включають моделювання, системний аналіз, системне проектування, методи передачі, збору, продукування, накопичення, збереження, обробки, передачі та захисту інформації;
- засоби виконання завдань: апаратні (персональний комп'ютер і його основні складові, локальні та глобальні мережі, сучасне периферійне обладнання) та програмні (системні, прикладні, інструментальні) [20].

Реалізація комунікативних дій за допомогою електронних засобів комунікації відбувається з використанням соціально-культурного проектування, що за останні десятиліття стало головним призначенням «паблік рілейшнз та «іміджмейкінг», у результаті чого соціальні проекти шляхом певних маніпуляцій на масову свідомість отримують суспільне визнання [4, С. 22].

За О. Западинчуком, впровадження ІКТ у діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування варто розглядати, як засіб, мета якого – покращення якості державного управління та місцевого самоврядування [11, С. 132].

Системного вирішення, на наше переконання, потребує проблема відставання України не тільки від провідних світових держав, але й від наших західних сусідів-членів Європейського Союзу, передусім Польщі, у використанні інтернет-технологій як засобу політичної комунікації. Такий стан, за словами А. Готуна, викликаний як чинниками фундаментального характеру (нерозвиненість інфраструктури, низький відсоток інтернет-користувачів в Україні), так і низкою

причин, що визначають місце і роль ІКТ у сучасній медіа-політичній системі України, а також специфікою їх конкретного застосування [5, С. 13].

Докладний аналіз системи місцевого самоврядування у Польщі на сучасному етапі може бути предметом окремих розвідок, лише нагадаємо, що у 1999 р. відбулися принципові зміни в діяльності територіального самоврядування цієї країни, де утвердилися три рівні структур: гмінне самоврядування (основний рівень); повітовий рівень (місцеве самоврядування, до складу якого входять кілька гмін) та воєводське самоврядування (регіональний рівень, до складу якого входять кілька повітів) [19, С. 53].

Як результат, модель влади змінилася на користь громад та реалізації їхніх прав на самоврядування, а ефективне самоврядування стало поштовхом до соціально-економічного розвитку громад і сіл [17, С. 4].

Можемо погодитись, що в наш час будь-яка територія перетворюється в мету і засіб конкурентної боротьби. Брендинг територій (Place Branding) як складова частина маркетингу територій – сучасний та перспективний напрямок наукових досліджень у світі. Ця соціогуманітарна технологія, спрямована на забезпечення взаємодії таких понять, як «територіальна ідентичність», «територіальні інтереси», «територіальна спільність» [3, С. 50].

З погляду соціально-культурних комунікацій бренд є ціленаправлено створеним віртуально-інформаційним об'єктом, який фіксує сутнісні ознаки і властивості суб'єкта комунікації. По-перше, бренд як соціально-комунікаційна система має на увазі увесь комплекс легко впізнаваної і доступної інформації, яка включає не тільки індивідуальні атрибути (візуальні елементи – назва, логотип), але й образ, імідж, репутацію. По-друге, бренд – це цілісний образ товару («гештальт»), сукупність почуттів, набір асоціацій, які виникають у свідомості споживача, який під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників може змінюватися за незмінних якостей товару. По-третє, феномен бренду має на меті широкий список якостей: він дає змогу отримувати додатковий прибуток, захищає виробника під час роботи з партнерами, спрощує процедуру вибору, полегшує вихід підприємців на спільні ринки і тим самим забезпечує візуально-емоційний, вербально-символічний зв'язок з покупцем [16, С. 103–104].

Не викликає заперечення раніше висловлене твердження О. Ромашко, що в період кардинальних суспільних перетворень на комунікацію об'єктивно покладаються особливі функції (створення демократичного середовища для толерантної взаємодії людей і груп та реінтеграції усього суспільства навколо нової системи ціннісних орієнтирів) [18, С. 1], яке, на нашу думку, набуває особливої актуальності після перемоги Революції гідності загалом та переходу до реального втілення європейського цивілізаційного вибору України, зокрема через поглиблення співробітництва на регіональному та локальному рівнях, оновлення засад побратимства між містами. Найтіснішою та найпліднішою є співпраця саме українських та польських міст, що зумовлено як історичними чинниками, так і євроінтеграційними векторами розвитку України. Але в той самий час в цій діяльності, як правильно виокремила О. Богородецька, відчувається вплив внутрішніх (пасивність певної частини міст у розвитку відносин у практичній площині) та зовнішніх (недостатній рівень державної підтримки та фінансування розвитку міст) проблем, які, на наше переконання, можна ефективно вирішувати на основі активізації інформаційно-комунікативної взаємодії, яка не потребує значних фінансових інвестицій та дає змогу розкрити потенціал громадянського суспільства, яке відіграло вирішальну роль у Революції гідності, зокрема, на місцевому рівні.

Серед стратегій, спрямованих на підвищення взаємодії органів місцевого самоврядування в Польщі та, особливо, в Україні, чільне місце повинно відіграти активне використання інструментів електронного урядування. Загалом електронний уряд – це концепція здійснення управління державою, яка є складовою масштабного інформаційного перетворення суспільства, зміна нормативно-правової бази, освітніх пріоритетів, принципів формування і витрат бюджету, екологічних орієнтирів, перерозподілу зон пріоритетної компетенції державних і суспільних структур, перенесення акцентів в економіці, оновлення і розширення ціннісних парадигм суспільства.

У цьому контексті важливу роль відіграє офіційний веб-сайт органу місцевого самоврядування, що уможливило істотно підвищити ефективність та результативність різноманітних напрямків діяльності на рівні села чи міста – від надання он-лайн послуг населенню та бізнесу до підготовки, обговорення та прийняття управлінських рішень на локальному рівні.

Інформуючи громадян з широкого кола питань, даючи їм можливість обговорювати законопроекти та інші правові акти в процесі їх підготовки і вироблення політичних рішень за допомогою ІКТ, органи влади забезпечують реалізацію громадянами їхнього права на доступ до інформації

На наше переконання, вагоме місце у процесі не тільки інституційної, але й політико-комунікативної трансформації системи місцевого самоврядування в Україні, з врахуванням досвіду Польщі, може відігравати формулювання й практична реалізація стратегії інформаційної відкритості органів місцевого самоврядування як складової ширшої проблематики інформаційної відкритості влади загалом. Слідом за Н. Крук, хочемо наголосити, що інформаційна відкритість влади в інтересах не тільки суспільства, а й органів влади, оскільки, отримуючи об'єктивну інформацію про діяльність державних інститутів про політичні, економічні та соціальні реформи, громадяни охоче підтримують проведену ними політику, а низький рівень інформаційної відкритості влади, а значить, інформованості суспільства про дії влади, є причиною негативного ставлення населення до проведення реформ і до влади загалом [15, С. 1].

За таких обставин місцеві органи самоврядування мали б вступати в ефективніший діалог зі своєю громадою, тестуючи ідеї щодо місцевого розвитку, формуючи активні громадські групи, проводячи роз'яснювальну роботу щодо непопулярних рішень, збираючи інформацію про загрози громадській безпеці; змагаючись з іншими містами за туристів, інвесторів і навіть мешканців; розвиваючи партнерство з іншими веб-ресурсами тощо.

Проте найактуальнішим на сьогоднішньому етапі реформування системи територіальної організації влади в Україні загалом та місцевого самоврядування зокрема, на нашу думку, має стати завдання вироблення та реалізації цілеспрямованої інформаційно-комунікативної кампанії щодо відповідних законодавчих змін, передусім під час об'єднання територіальних громад.

Отже, на підставі попереднього політико-комунікативного аналізу, з врахуванням досвіду реформування та функціонування місцевого самоврядування в Польщі, вказано на необхідність розроблення і активного впровадження у процесі трансформації основ та інструментів реалізації місцевого самоврядування в Україні стратегій і практик підвищення можливостей доступу мешканців сіл та міст до органів самоврядування своїх громад, зростання їх відкритості та доступності діяльності через інтернет-представництва, формування і підвищення інституційної, інвестиційної та туристичної привабливості їх брендів. Перспективним напрямом подальших досліджень може стати політико-комунікативний аналіз функціонування інтернет-представництв органів місцевого самоврядування України та Польщі у компаративному перерізі.

1. Анісімович-Шевчук О. З. *Політична комунікація як системоутворюючий фактор політичного життя суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси»* / О. З. Анісімович-Шевчук; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2010. – С. 16–17. 2. Богородецька О. *Проблеми та перспективи формування побратимських зв'язків міст України та Польщі [Електронний ресурс]* / О. Богородецька. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...DOWNLOAD...PDF/...pdf. 3. *Брендинг міст: досвід країн Вишеградської групи для України* / [за заг. ред. О.І. Соскіна]. – К.: Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2011. – 80 с. 4. *Висоцька О.Є. Соціальні трансформації на тлі нового комунікативного вибуху: Україна та цифромодернізм* / О. Є. Висоцька // *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії: матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф.* / ред. кол.: Ю. Л. Бошицький, О. В. Чернецька, С. Я. Українець. – Рівне: О. Зень, 2014. – С. 20–23. 5. *Готун А. М. Нові інформаційно-комунікаційні технології в глобальній системі політичної комунікації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец: 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку»* / А. М. Готун; Інститут

- світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2010. – С. 14–15.
6. Денисюк С. Г. Культурологічні виміри політичної комунікації: монографія / С. Г. Денисюк. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – 392 с.
7. Денисюк С. Г. Політична комунікація: ціннісні основи та механізми реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку: автореф. дис... д-ра політ. наук; спец.: 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / С. Г. Денисюк; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2013. – С. 30–32.
8. Денисюк С. Г. Технологічні виміри політичної комунікації: монографія / С. Г. Денисюк. – Вінниця: ВНТУ, 2010. – 276 с.
9. Дубас О. П. Інформаційно-комунікаційний простір: культурно-політичні детермінанти : монографія / О. П. Дубас. – К.: Генеза, 2011. – 256 с.
10. Западинчук О. П. Інформаційно-комунікативні технології як інструмент проведення адміністративної реформи / О. П. Западинчук // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 3. – С. 127–132.
11. Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва України: практичні аспекти: кол. моногр. / Є. Ю. Тихомирова, Н. П. Карпчук, Б. М. Юськів [та ін.]; за заг. ред. А. М. Митко. – Луцьк: Вежа-друж, 2014. – 288 с.
12. Картунов О. В. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій: монографія / О. В. Картунов, О. О. Маруховський. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2012 – 344 с.
13. Клячин А. К. Політична комунікація як чинник трансформації політичних цінностей: автореф. дис. ... канд. політ. наук; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / А. К. Клячин; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 16.
14. Корольова А. В. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту / А. В. Корольова // *Studia Linguistica*: зб. наук. пр. – Вип. 1. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 48–53.
15. Крук Н. В. Інформаційна відкритість влади як принцип діяльності органів державної влади: автореф. дис. ... канд. політ. наук; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Крук Н. В.; Національний університет «Одеська національна юридична академія». – Одеса, 2014. – С. 14–15.
16. Мантула Б. А. Осмысление феномена бренда как атрибута современного экономико-предпринимательского и социально-коммуникативного пространства / Б. А. Мантула // *Гуманітарний часопис*: зб. наук. пр. – Х.: ХАІ, 2011. – № 3. – С. 100–104.
17. Попова О. Реформуємо місцеве самоврядування «як у Польщі»: хто більше? / О. Попова // *Дзеркало тижня*. – Україна. – 2015. – № 4–7 лютого. – С. 4.
18. Ромашико О. О. Політична комунікація як фактор соціокультурної реінтеграції сучасного українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. О. Ромашико; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2007. – С. 14–15.
19. Тищенко Ю. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство / Ю. Тищенко, П. Байор, М. Товт, С. Горобчишина; УНЦПД. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 148 с.
20. Фоміних Н. Ю. Сутність поняття «інформаційно-комунікаційні технології» та їх значення на сучасному етапі модернізації освіти [Електронний ресурс] / Н. Ю. Фоміних. – Режим доступу: http://www.dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9084/1/ped905_77.pdf.
21. Харечко І. З. Політико-правові механізми участі громадян у процесі прийняття політичних рішень в умовах електронної демократії: автореф. дис. ... канд. політ. наук; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. З. Харечко; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Одеса, 2014. – С. 14–15.
22. Штурхецький С. В. Комунікативний потенціал місцевого самоврядування в Україні: монографія / С. В. Штурхецький. – Рівне: ТОВ «ОВІД», 2011. – 148 с.

Леся Дорош

Національний університет «Львівська політехніка»

НОВІТНИЙ ПРІОРИТЕТ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА США: СОЮЗНІ ВІДНОСИНИ

© Дорош Л., 2015

Розглянуто специфіку, передумови та наслідки надання Україні статусу «основного союзника США поза НАТО». Стверджено, що низькі шанси на отримання Україною плану набуття членства в НАТО остаточно не позбавляють нашу державу можливості налагодження тіснішої та активнішої військової співпраці зі США. Зіставлено переваги та недоліки союзних відносин у такому форматі. Доведена необхідність всебічного вивчення нового етапу розвитку систем колективної безпеки планети та нових векторів відносин України зі США, державами Західної Європи та Росією.

Ключові слова: основний союзник США поза НАТО, колективна безпека, національна безпека, НАТО, Україна.

Lesya Dorosh

A NEW PRIORITY OF COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND USA: THE ALLIED RELATIONS

© Dorosh Lesya, 2015

The specifics, conditions and consequences of recognizing Ukraine «as the major USA Non-NATO Ally» is considered. It is stated that a little chance of getting by Ukraine a plan to be a member of NATO does not completely deprive our country the possibility of establishing more tight and active military cooperation with the United States of America. The advantages and disadvantages of allied relations in such a format are correlated. It has been found that the possibility for Ukraine to obtain the status of «major Non-NATO Ally» appeared, when there was brought into the draft the law № 2277 «Russian Aggression Prevention Act 2014» that foresaw the strengthening of cooperation within NATO, a new sanction against Russia, an extra help for Eastern Europe and supporting of Russian opposition. Its key point was to give Ukraine, Moldova and Georgia the official status of «major Non-NATO Ally». At the end of 2014, the president of USA B. Obama signed a bill that had been accepted by the US House of Representatives № H.R.5859 «To impose sanctions with respect to the Russian Federation, to provide additional assistance to Ukraine, and for other purpose» in which there was not any information about giving Ukraine status mentioned above, taking into account the fact that it is the prerogative of the administration of US President only. At the same time, the document emphasizes on the military support of Ukraine, including providing with the defensive weaponry and assistance in solving the energy issues. It has been stated about the lack of a single point of view among political and administrative elite of USA about allied status of Ukraine. In January 2015 the official status of Ukraine as a major Non-NATO Ally of the United States of America is not provided, however, it had been guaranteed a broad support for our country, especially in the military and energetics fields.

Key words: major Non-NATO Ally, collective security, national security, NATO, Ukraine.

Війна на сході України є «викликом» (у розумінні А. Тойнбі), який, для адекватної відповіді на нього, вимагає передусім трансформації політичної системи суспільства загалом і, зокрема, реакції на загрози сепаратизму та тероризму, збройної агресії «східного сусіда» та інформаційного тиску в умовах геополітичних змін планетарного характеру, які проявляються у перегляді полюсів впливу, перегрупуванні центрів сили на планеті. Такий стан речей викликає потребу самовизначення України у глобальній політичній системі, яка потребує пошуку союзників, що здатні зафіксувати її нове місце у цій системі. Одними із таких союзників є держави, що входять до системи колективної безпеки в рамках НАТО.

Окремі вітчизняні та зарубіжні аналітики стверджують, що російська агресія щодо України є ціннісною агресією щодо культурної підсистеми українського суспільства, і відтак протистоянням двох різних цивілізаційних вимірів. Отож, збереження цілісності українського суспільства як системи та цінностей, які поширюються нашою державою, можливе лише у приєднанні до «міжнародного співтовариства» – блоку держав Заходу, й формування ціннісної, економічної та військово-політичної трансатлантичної єдності зі США. Такий зв'язок, окрім того, може допомогти нашому суспільству і державі стати серйозним політичним гравцем на регіональній (європейській) арені, з огляду на її економічні та військові показники сили, що врешті перетворять її з об'єкта геополітичних міжнародних відносин, на їх суб'єкта або, принаймні, на суб'єкта регіональної міжнародної підсистем [5].

На нашу думку, особливо важливу роль у підтримці згаданої спроби зовнішньополітичної трансформації, як однієї із форм відповіді українського суспільства на безпекові виклики, відіграють Сполучені Штати Америки, керівництво яких однозначно висловило моральну і політичну підтримку Україні. Останню засвідчує не лише принципова позиція керівництва США щодо збиття літака Малайзійських авіаліній, але й перспектива надання нашій державі статусу «союзника США» без вступу до НАТО, що є безпрецедентною ситуацією, оскільки стосунки США та України з багатьох причин де-факто не мали стратегічного характеру. Відтак сьогодні у контексті вирішення базової внутрішньої проблеми – безпеки та виживання – **актуалізуються** дослідження передумов становлення союзних відносин двох держав, їх можливих наслідків, переваг та недоліків цих стосунків для обох держав тощо, як і концептуальних прогнозів вірогідності/невірогідності вступу України до НАТО за означених умов.

Аналіз джерельної бази цього дослідження засвідчує особливу нагальність концептуальних і парадигмальних аналітичних робіт, які б замінили наукові, публіцистичні та довідково-оглядові публікації попередніх років, що миттєво втратили актуальність. Дослідники у таких новітніх працях повинні комплексно аналізувати усі основні напрями української зовнішньої політики через призму виживання української державності та суспільства. Це мають бути як дослідницькі розробки, у яких детально аналізуватиметься сучасний стан співпраці України із інтеграційними структурами (НАТО, ЄС, Радою Європи), окремими державами, питання участі України у європейській системі безпеки, так і навчальні підручники та посібники, через які відбуватиметься популяризація цих даних і політична соціалізація українських громадян. Особливо важливими у цій канві є дослідження можливостей і меж подальшої співпраці України з Росією та іншими членами СНД в умовах їх нового ставлення до України.

Існує чимало аналітичних та дослідницьких робіт, що розглядають двосторонні відносини України з державами Західної Європи та США (автори В. Галик [2], Л. Чекаленко [16] та ін.), враховуючи надзвичайну вагу останніх під час формування та реалізації українського зовнішньополітичного курсу. В окрему групу виділяють роботи, що стосуються історії, сучасного стану та перспектив відносин України з НАТО, у яких, зокрема, висвітлюються проблеми розширення Альянсу, місце України у цьому процесі, його наслідки. При цьому потрібно відзначити донедавна надзвичайно широкий спектр оцінок вірогідності вступу України до НАТО – від однозначно позитивних до вкрай негативних як з боку науковців, так і політичних оглядачів та політиків. Враховуючи ж факт агресії (збройної, психологічної, інформаційної) Росії та її допомоги сепаратистам на сході і півдні України, ідея вступу України до західних військово-політичних альянсів, які б зафіксували Україну у міжнародному співтоваристві, отримує щоразу більше

позитивних відгуків у вітчизняному науковому середовищі. Схожу тенденцію можна прослідкувати й щодо необхідності та способів обґрунтування подальших відносин України та США, особливо, у контексті можливості здобуття нашою державою статусу «союзника США поза НАТО». Однак детальних досліджень такого розвитку подій, аналізу варіантів «розкладу сил» на Європейському континенті наразі недостатньо. Загалом переважають описові та оцінкові наукові та публіцистичні аналітичні роботи. Зокрема, слід згадати детальний опис позитивів та негативів згаданого статусу, здійснений вітчизняними та російськими публіцистами і оглядачами П. Шукліновим [17], М. Саморуковим [9], Т. Паньом [8], С. Форостовцем [13] та ін.

Мета роботи – з'ясувати специфіку союзних відносин, які практикуються у зовнішній політиці США з державами, що не є членами НАТО, дослідити передумови та наслідки становлення союзних відносин між Україною та США.

Трактуючи історію людства як послідовну еволюцію рівнів інтеграції – від вкрай дрібних форм людської спільності до великих і навіть глобальних мегаформ, від ізольованості – до більшої взаємозалежності та залученості у планетарні процеси, більшість теоретиків міжнародних відносин особливу увагу приділяють аналізу сутності міжнародного співробітництва та його основних форм. Серед іншого, такі відносини у міжнародному середовищі трактують як спрямованість на пошук їх суб'єктами спільних інтересів, уникнення кризових, зокрема, силових форм взаємодії їх учасників [14].

Особливої ваги міжнародне співробітництво набуває у світлі необхідності пошуку адекватних та ефективних форм врегулювання конфліктів нового покоління, породжених останньою хвилею глобалізації. У цьому контексті співробітництво у конфлікті постає корпоративною стратегією поведінки опонентів, яка полягає в їх орієнтації на спільний пошук рішення, що задовольняє інтереси усіх його сторін. При цьому формуються не тільки механізми зняття конфліктних суперечностей, але й досягнення загальної взаємної вигоди [1, С. 164].

У цій роботі розглянемо специфіку гіпотетичних союзних відносин України та США, особливо у світлі вкрай неоднозначних дискусій щодо імовірності подання нашою державою заявки на вступ до альянсу НАТО. Ці дискусії тривають і серед українського політикуму, і серед російської та західної еліт. Невизначеність перспектив долучення України до альянсу передусім пов'язана з невизначеністю статусу півострова Крим, який окупований Росією. За таких обставин НАТО, де-юре залишивши «відкритими двері» для України, де-факто не надає нашій державі плану набуття членства, не кажучи вже про пропозицію про повноцінний вступ через наявність в останньої територіальних суперечок із ядерною державою (РФ). Це зумовлює відсутність сподівань на вступ України до альянсу у найближчій перспективі у пронатівськи налаштованої частини української політичної еліти. У цих умовах йдеться лише про можливість інтенсифікації двостороннього співробітництва, часткову підтримку України з боку Альянсу, зокрема щодо широкомасштабного реформування різних сфер її життя, зокрема оборонного та безпекового секторів.

Вузкість перспектив вступу нашої держави до НАТО утім не позбавляє її можливості налагодження тісніших стосунків з іншими глобальними потугами. Насамперед йдеться про активну військову співпрацю із США, аж до можливості відкриття (у рамках, визначених Конституцією) американських баз на території України. У США для позначення такої співпраці застосовують термін «основний союзник США поза НАТО».

Можливість отримання такого статусу Україною виникла у травні 2014 р., коли, враховуючи тривалість та інтенсивність бойових дій на Донбасі, 26 американських сенаторів-республіканців внесли на розгляд Сенату законопроект №2277 «Акт про попередження російської агресії» (Russian Aggression Prevention Act 2014) [4; 19], обґрунтовуючи план «порятунку планети» від російської загрози [9]. Цей план передбачає, окрім того, посилення співробітництва всередині НАТО, нові санкції проти Росії, додаткову допомогу державам Східної Європи, підтримку російської опозиції. Головним же його пунктом має бути надання Україні, Молдові та Грузії офіційного статусу «основних союзників США поза НАТО», за умови, що ці держави збережуть прихильність до демократичних принципів та захисту прав і свобод людини [8].

Очолює групу ініціаторів законопроекту республіканець Б. Коркер. Один із авторів законопроекту – республіканець від штату Пенсільванія Дж. Герлак заявив, що «...докази, надані американською і українською розвідками, не залишають сумнівів, що сепаратисти і наймані головорізи, озброєні високотехнологічною російською зброєю, несуть хаос і нестабільність. Двопартійний законопроект, який ми сьогодні внесли на розгляд, є черговим важливим кроком, який доводить наміри США допомогти нашим українським союзникам у справі становлення України як повноцінної демократичної держави» [12]. Цей Акт активно лобіює і відомий американський сенатор, экс-кандидат у Президенти США Дж. МакКейн, який, зокрема, зазначив, що причиною внесення цього закону стало те, що «...реакція США та Європи на російську агресію в Україні не дає результатів. Наша бездіяльність посилила апетити Путіна. Слабка реакція стимулює нову агресію» [17].

Статус союзника США поза НАТО (англ. Major Non-NATO Ally, або MNNA), законодавчо визначений у 1989 р. наприкінці «холодної війни», з метою налагодження тіснішої стратегічної та військової співпраці з потенційними союзниками за межами Пн. Атлантики, з державами, які не є членами НАТО. Подібний статус у двосторонніх відносинах визначає пріоритетність розвитку відносин США з цими державами, зокрема можливої участі у спільних оборонних ініціативах, контртерористичних заходах, програмах військової підготовки, космічних проектах, проведенні спільних досліджень військово-технологічного характеру, постачанні та закупівлі обмежених видів озброєння (наприклад, протитанкового), надлишкового військового обладнання та військових засобів тощо [7].

При цьому жодних формальних зобов'язань перед цими державами США на себе не беруть. Відтак цей статус зводиться до надання виконавчій владі США можливостей постачати таким «союзникам» зброю, військові технології (зокрема, у лізинг) і спеціалістів, займатись іншою військовою співпрацею у спрощеному порядку, не беручи до уваги більшість законодавчих обмежень щодо американського військового експорту. Окрім того, компанії держави-союзниці отримують право брати участь у тендерах на обслуговування армії США за кордоном. Також там можуть з'явитись американські воєнні бази та військові мобілізаційні запаси США [9; 11].

До того ж держава-союзник, окрім пропонованого статусу, не отримує жодних гарантій допомоги та захисту. Попри це такий статус не є формальністю, а чітко зафіксованим положенням американського законодавства. Зрештою, за 25 років існування цієї норми такий статус отримали лише 15 держав. Серед них окремо потрібно виділити ті, які за географічним критерієм не вписуються у рамки НАТО. Йдеться про Республіку Корея, Єгипет, Японію, Австралію, Ізраїль (1989), Йорданію (1996), Нову Зеландію (1997), Аргентину (1998), Таїланд, Філіппіни (2003), Марокко (2004). З них, на думку аналітиків, Єгипет та Йорданія отримали такий поважний статус та військову допомогу за визнання Ізраїлю та загальну лояльність до США. В окремих випадках, з огляду на тимчасову доцільність, такий статус отримали Бахрейн (2002) та Кувейт (2004) (під час останньої військової операції в Іраці), Пакистан (2004) (коли США воювали в Афганістані), Афганістан (2012) (з огляду на закінчення військової операції та виведення військ США).

21 липня 2014 р. Президент України П. Порошенко підтвердив, що є підстави звернутися до Конгресу США з проханням про надання Україні статусу «союзника поза блоком НАТО» [7]. Отож, запропонований конгресменами акт передбачає таке: окрім згаданого статуту союзника, Україні надасться технічна допомога США у сфері безпеки на суму 100 млн. дол. США у 2014 р. Загалом акт розписує окремі фінансові процедури на період з 2014 по 2017 рр. [17].

Акт також передбачає надання Україні окремих даних розвідки США та іншої інформації, що може попередити провокації з російського боку. Також правовий акт дає змогу розширити можливості для співробітництва між Україною та США у військовій сфері (навчання, консультації, виникає тісна кооперація у сфері ВПК і можливість для України отримувати від США озброєння і спецтехніку, яка не призначена для експорту або отримання якої ускладнено законодавством США для «третіх» країн) [17].

Важливо, що цей акт має зафіксувати факт анексії РФ української території та закликає посилити санкції проти неї за агресію проти України. Окрім того, автори законопроекту закликають

уряд США посилити співпрацю з союзниками по НАТО, кооперацію з членами ЄС. Важливо, що цей акт передбачає й енергетичну підтримку ЄС з боку США через постачання енергоносіїв як інструменту боротьби з впливом Газпрому в Європі. Наголошується й на необхідності зростання ролі вільних ЗМІ у суспільствах колишнього СРСР та збільшенні підтримки демократичних інститутів у РФ. Документ передбачає, що у разі продовження агресії РФ, США відмовляться від переговорів з Москвою щодо скорочення ядерних сил [17].

До переваг України від прийняття такого акта та відповідно отримання нею нового статусу аналітики зараховують отримання значної моральної та матеріальної підтримки у захисті проти агресії РФ, а у подальшому – перспективу для України стати повноцінним членом НАТО (за умови зміни законодавства, що закріплює позаблоковий статус України). Така ситуація передбачає налагодження нової військової співпраці з членами НАТО, модернізацію військово-промислового комплексу (ВПК) України, що загалом не тільки посилить обороноздатність нашої держави, а й відкриє нові ринки збуту для української військової продукції. Військова співпраця з НАТО може істотно збільшити надходження до Державного бюджету України, створить додаткові робочі місця тощо. Однак головною перевагою потрібно вважати появу військово-технічних гарантій захисту державного суверенітету України, що матиме наслідком зменшення загрози ескалації озброєної військової агресії з боку Росії [18].

Про переваги цього акта стверджують й українські політики. Зокрема, колишній народний депутат Р. Зварич, який займається питаннями законодавчих ініціатив Президента П. Порошенка, зазначає, що Україна сьогодні потребує конкретної міжнародної допомоги, і у цій ситуації статус союзника поза НАТО є одним із найефективніших рішень США, яке може допомогти Україні [17]. З українського боку активно лобіюють встановлення військового партнерства зі США заступник глави Адміністрації Президента В. Чалий, який стверджує, що надання Україні спеціального статусу, посилить її національну безпеку [15], і экс-президент України Л. Кучма, який вважає Сполучені Штати найнадійнішим союзником України. Остання теза особливо важлива, враховуючи те, що саме Л. Кучма у 1994–2004 рр. реалізовував багатовекторний зовнішньополітичний курс, орієнтуючись одночасно і на Захід, і на Росію [6].

До недоліків такого статусу потрібно зарахувати те, що він не дає Україні жодних гарантій захисту на випадок ескалації конфлікту нашої держави з РФ. Так, на думку аналітиків, сучасна військова доктрина адміністрації президента Б. Обама полягає у незастосуванні військ США для вирішення закордонних конфліктів. Навпаки, його адміністрація свої війська виводить із зон конфліктів. Зокрема, пропонує фінансову та воєнну підтримку своїм основним союзникам, щоб вони могли самі себе захистити [10]. Водночас навіть за такої підтримки економіки України прослідковуються негативні тенденції у разі здійснення модернізації ВПК, необхідної для реалізації співпраці: остання викличе значні економічні труднощі. Зрештою, на думку аналітиків, Україна ще тривалий час залишатиметься на роздоріжжі національних інтересів двох глобальних потуг – США та Росії, а тому подальший розвиток ситуації у ній та навколо неї значною мірою залежатиме від розвитку відносин Москви та Заходу [9]. Так, за умови налагодження стосунків двох наддержав здобутий союзницький зі США статус України може стати лише формальністю. У протилежному ж випадку Україна може перетворитись у європейський аналог Південної Кореї з тисячами американських солдат та сотнею американських баз на її території. Зрештою, існують гіпотези про те, що зростання військової підтримки США державам Східної Європи, яке гарантується їх новим законопроектом, дає змогу сформувати власну геополітичну ось в Європі – від Балкан до Кавказу [10].

З іншого боку, пропонуються ймовірно вигідні для США проекти створення нового військово-політичного альянсу із політичним центром у Варшаві, сформованого на основі формально існуючої Вишеградської четвірки, за участі України та Румунії. Такий союз створив би «третю силу» між Старою (Західною) Європою та Росією (подібний проект після Першої світової війни намагався реалізувати польський лідер Юзеф Пілсудський). Перевагою такого союзу є передусім розширення економічної допомоги: кредитування українського ВПК, передача українським оборонним підприємствам інноваційних розробок, дотації для ЗСУ, аналогічні тим, що

отримують зараз Ізраїль чи Туреччина [13]. У разі ескалації конфлікту в регіоні така допомога східноєвропейським країнам з боку США матиме визначальне значення.

Складність та тривалість прийняття законопроекту № 2277 засвідчує існування сумнівів у політичній та управлінській еліті США щодо союзницького статусу України. Активність української діаспори сприяла ухваленню 11 грудня 2014 р. Сенатом США ще одного законопроекту № S.2828, що отримав назву «Закон про підтримку свободи України 2014» («Ukraine Freedom Support Act of 2014») [21], авторства сенатора Р. Менендеса, у якому також Україна визнавалася союзником США поза НАТО, розширювався перелік санкцій проти РФ. Документом передбачено надання військової, оборонної, енергетичної допомоги Україні та допомоги внутрішньо-переміщеним особам.

Вже 12 грудня 2014 р. Палата Представників США прийняла власний варіант згаданого законопроекту (№ H.R.5859 «Про введення санкцій проти Російської Федерації з метою забезпечення додаткової допомоги Україні, а також для інших цілей» (To impose sanctions with respect to the Russian Federation, to provide additional assistance to Ukraine, and for other purposes) [20]. 18 грудня 2014 р. саме цей законопроект підписав Президент США Б. Обама. У документі вже не йдеться про надання Україні статусу «союзника США поза НАТО», враховуючи, що це є прерогативою виключно адміністрації Президента США. Водночас наголошується на виділенні 350 млн. дол. США на військову підтримку України, зокрема у вигляді постачання оборонного озброєння, а також передбачається допомога у вирішенні енергетичного питання, у тому числі постачання палива, відновлення інфраструктури у сфері енергетики, зниження залежності України від імпорту енергоносіїв. На реалізацію цих заходів дозволено витратити 50 млн дол. Отож, сьогодні не йдеться про надання формального статусу Україні як союзниці США поза НАТО, до того ж гарантується широка підтримка нашої державі, особливо у військовій та оборонній сферах.

Один із творців концепції європейського єднання Ж. Моне стверджував, що атлантична єдність є надважливою, адже Європа і Америка «не можуть ігнорувати проблеми одна одної та потрібні одна одній у їх вирішенні» [5]. Сьогоднішня ситуація на сході України засвідчує формування нових геополітичних реалій у євроатлантичному регіоні. Враховуючи вірогідність посилення конфронтації двох ядерних держав – США та Росії та їх сателітів, слід розуміти, що розширений пошук союзників цими сторонами є свідченням можливості появи нових трансатлантичних військово-політичних альянсів, до оновленого складу яких ймовірно увійде й Україна, перетворившись на впливового геополітичного гравця. Отже, до уваги необхідно брати нові геополітичні стратегії провідних міжнародних акторів (насамперед, США), що, зокрема, проявляються у таких ініціативах, як надання/ненадання Україні статусу «союзника поза НАТО». На увагу заслуговує й нова стратегія НАТО, її положення та суперечності, що були детально обговорені на саміті НАТО в Уельсі у вересні 2014 р. Відсутність однозначної позиції серед політичної та управлінської еліти США щодо союзницького статусу України посилює **перспективність** подальшого детального дослідження нових етапів формування систем колективної безпеки як у трансатлантичному, так і у азійському регіонах. Окрім того, перспективними потрібно вважати дослідження нових векторів відносин України з США, державами Західної Європи та Росією.

1. Вершинина М. Особенности межгосударственного сотрудничества в сфере урегулирования конфликтов на постсоветском пространстве / М. Вершинина // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. «Социология и политология». – 2007. – №1. – С. 164–167. 2. Галик В. М. Україна в Європі та світі: навч. посіб. / В. Галик; відп. за вип. Л. В. Тимошенко. – К.: Знання, 2013. – 364 с. 3. Жинкина Н. Ю. Стабильность международных отношений как фактор национальной безопасности / Н. Ю. Жинкина // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – №3. – С. 13–22. 4. Закон США (BILL) № 2277 «Акт о предотвращении агрессии со стороны России 2014» (Russian Aggression Prevention Act of 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.k-z.com.ua/za-rubezhom/31441-zakon-ssha-bill-2277-akt-o-predotvrashchenii-agressii-so-storony-rossii-2014-russian-aggression-prevention-act-of-2014>. 5. Корбут А. Трансатлантичне презавантаження [Електронний ресурс] / А. Корбут,

- О. Ворожбит. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/113189>. 6. Кучма назвав США найнадійнішим союзником України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/kuchmanazvav-ssha-naynadiynishim-soyuznikom-ukrayini-145867_.html. 7. Основний союзник поза НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Основний_союзник_поза_НАТО. 8. Паньо Т. Україна офіційний союзник США. Що це означає? [Електронний ресурс] / Т. Паньо. – Режим доступу: http://espreso.tv/article/2014/07/17/scho_dast_ukrayini_status_soyuznyka_bez_chlenstva. 9. Саморуков М. Что даст Украине официальный статус союзника США вне НАТО [Електронний ресурс] / Максим Саморуков. – Режим доступу: http://slon.ru/world/chto_dast_ukraine_ofitsialnyu_status_soyuznika_ssha_vne_nato-1136330.xhtml. 10. Статус союзника США вне НАТО. Новые возможности и старые проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facenews.ua/articles/2014/242228/>. 11. США предоставят Украине помощь для укрепления границы с Россией [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/UKRAINE/ssha-predostavyat-ukraine-pomosch-dlya-ukrepleniya-granicy-s-rossiye-150081_.html. 12. У Конгресі США закликали визнати Україну військовим союзником [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.comments.ua/world/237363-u-kongresi-ssha-zaklikali-viznati.html>. 13. Форостовець С. Обама не проти перетворити Київ на Гельсінкі / Стас Форостовець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.comments.ua/politics/233676-obama-ne-proti-peretvoriti-kiiv-na.html>. 14. Цыганков П. А. Межгосударственное сотрудничество: возможности социологического подхода / П. А. Цыганков, А. П. Цыганков // *Общественные науки и современность*. – 1999. – №1. – С. 131–142. 15. Чалый В. Предоставление статуса главного союзника США вне блока НАТО позволит усилить национальную безопасность Украины [Електронний ресурс] / В. Чалый. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/news/30862.html>. 16. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підруч. для студ. ВНЗ / Л. Д. Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – 710 с. 17. Шуклинов П. Статус союзника. Чем может помочь Украине новый акт Конгресса США? [Електронний ресурс] / Петр Шуклинов. – Режим доступу: http://news.liga.net/articles/politics/2564180-status_soyuznika_chem_mozhet_pomoch_ukraine_novyy_akt_kongressa_ssha.htm. 18. Шулина Ю. Украина главный военный союзник США вне НАТО. Это супер! [Електронний ресурс] / Ю. Шулина. – Режим доступу: <http://uainfo.org/yandex/365516-ukraina-glavnyu-voennyy-soyuznik-ssha-vne-nato-eto-super.html>. 19. Russian Aggression Prevention Act of 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://beta.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2277/text>. 20. To impose sanctions with respect to the Russian Federation, to provide additional assistance to Ukraine, and for other purposes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.govtrack.us/congress/bills/113/hr5859>. 21. Ukraine Freedom Support Act of 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828>.

Мар'яна Здоровега

Національний університет «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМНОСТІ ГУМАНІТАРНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

© Здоровега М., 2015

З'ясована сутність поняття «гуманітарна інтервенція» та основні підходи її до інтерпретації. Визначено характер суперечностей щодо легітимності застосування гуманітарних втручань у міжнародному праві та на практиці. Проаналізовано особливості застосованих гуманітарних інтервенцій без мандату Ради Безпеки ООН.

Ключові слова: гуманітарна інтервенція, легітимність, міжнародні виклики, міжнародне право, миротворчі операції, права людини, геноцид, державний суверенітет.

Marjana Zdorovega

THE PROBLEM OF LEGITIMACY OF HUMANITARIAN INTERVENTIONS IN THE MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

© Zdorovega Marjana, 2015

The problem of Legitimacy of humanitarian intervention in the modern international relations has been clarified in the article. Humanitarian intervention was defined as any kind of foreign intervention into the territory of the state with a use of force aiming to protect the rights of its citizens or foreign citizens when ruling elite of this state has no wish or doesn't want to do it independently. It has been specified that the basis for intervention outside expect the violation of human rights and citizens in the certain state is usually a civil war. Based on the analysis of the intervention documents the main contradictions concerning the legality of the usage of humanitarian interventions in practice have been defined. The attention has been focused on the contradiction in the international law concerning the permit (article 42 of the UN Charter) and prohibition (article 2) of international humanitarian intervention. The kinds of humanitarian intervention have been distinguished. They are: unilateral humanitarian intervention, collective humanitarian intervention under the aegis of the United Nations and humanitarian intervention under the aegis of regional international organizations. The peculiarities of the applied interventions without the mandate of the UN security Council have been examined. The causes of the deligitimation of the practical usage of humanitarian intervention in the international relations have been outlined. They are in the effectiveness of the principles of the interference, non-use of the force or the threat of force, peaceful settlement of international disputes, sovereign equality of states, etc.

Key words: humanitarian intervention, international relations, legality, humanitarian aid, international law, peace-making operations, human rights, genocide, state sovereignty.

Світові процеси кінця XX – початку XXI ст. знаменують об'єднання міжнародної спільноти з метою боротьби із різними глобальними загрозами та захист прав і свобод людини і громадянина. Для багатьох міжнародних суб'єктів у реалізації ідей гуманізації та її базових цінностей саме

міжнародне право відіграє ключову роль і домінує над національним правом. Доктрина «гуманітарної інтервенції», яка проголошує право і можливість однієї держави чи держав здійснювати військову інтервенцію на територію іншої заради порятунку її громадян, які зазнають істотних утисків своїх прав, зокрема права на життя, стала обґрунтуванням наведення порядку у міжнародних відносинах. Водночас визнання багатьма країнами права на гуманітарне втручання є доволі суперечливим. Представники одних держав переконливо доводять, що захищати життя людей можна будь-якою ціною, а інших, – гуманітарну інтервенцію трактують як неприпустиму через факт втручання у внутрішні справи держави, а отже, й порушення її суверенітету.

Однак сучасні міжнародні виклики – тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, внутрішньодержавні етнічні конфлікти, дестабілізація політичної ситуації в колишніх радянських республіках, зокрема в Україні, – все частіше визнаються істотними загрозами для міжнародної безпеки, актуалізують наукові дослідження та обґрунтовують застосування гуманітарних інтервенцій як одного із зовнішньополітичних інструментів міжнародних відносин.

Дослідження обґрунтування та осмислення права застосування гуманітарної інтервенції розглядають праці іноземних дослідників Дж. Доннеллі, Р. Кеохана, С. Томаса, Д. Шеффера, М. Паппе, М. Вельгаузен, Ж. Харда, А. Берга, А. Ринікер та ін. З-поміж російських авторів на особливу увагу заслуговують праці П. Іскендерова, П. Гусенова, В. Карташкіна, Р. Орешкіна, в яких здійснено критичний аналіз інституту гуманітарної інтервенції. В Україні проблематика гуманітарних інтервенцій висвітлена у наукових працях М. Неліпа, О. Мережка, Н. Горб, У. Демківа, В. Мотиля, О. Ганзенко, Н. Салатюк, І. Богінської, В. Павлова, А. Федорова, О. Полторакова, Н. Хомського та ін. Українські науковці велику увагу приділяють особливостям інституту гуманітарної інтервенції у постбіполярному світі, а також аналізу законності проведення багатьох міжнародних миротворчих військових операцій. Однак, зважаючи на неоднозначність поглядів щодо цієї проблематики та постійне зростання проблем у міждержавних відносинах, проблема вивчення легітимності гуманітарних втручань потребує подальшого вивчення.

Мета роботи – проаналізувати легітимність застосування гуманітарних інтервенцій у міжнародних відносинах, вирішити такі завдання: з'ясувати сутність поняття «гуманітарна інтервенція»; визначити основні суперечності щодо легітимності застосування гуманітарних втручань; виділити види гуманітарних інтервенцій і розглянути особливості застосованих гуманітарних інтервенцій без мандату Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН).

Ідея гуманітарної інтервенції активізувалась після Другої світової війни внаслідок прийняття Конвенції про геноцид 1948 р. і Світової декларації громадянських прав 1949 р. Поняття «збройне втручання з метою захисту прав людини», або «гуманітарна інтервенція», вперше застосували наприкінці 1980-х років науковець М. Беттаті і один із засновників організації «Лікарі без кордонів» Б. Кушнер. Вперше до гуманітарної інтервенції вдалися у середині XIX ст., коли Австро-Угорщина і Росія воювали з Османською імперією, захищаючи християнські народи Балкан від турецького гніту. Підставою для інтервенції ззовні, окрім порушення прав людини і громадянина у певній державі, переважно є громадянська війна. В основу концепції «гуманітарної інтервенції» покладено тезу про те, що гуманітарна дестабілізація не може вважатися виключно внутрішньою справою держави і міжнародне співтовариство зобов'язане «рішуче втручатися» у гострі гуманітарні кризи «з метою їхнього оперативного врегулювання» [5].

Водночас поняття «гуманітарної інтервенції» немає загальноприйнятого визначення. Одне з можливих визначень звучить так: «Теорія втручання, яка визнає право однієї держави на здійснення міжнародного контролю за діями іншої за умови, коли ця держава діє всупереч законам людства». Гуманітарну інтервенцію також визначають як примусові заходи держав, що включають використання збройної сили в іншій державі без згоди її уряду, з мандатом або без мандату РБ ООН з метою запобігти або зупинити грубі і масові порушення прав людини або міжнародного гуманітарного права [13, С. 528].

У науковій літературі загалом існують два основні підходи до трактування поняття «гуманітарна інтервенція» – широке та вузьке. У широкому сенсі гуманітарну інтервенцію трактує Д. Шеффер, визначаючи її як примусову гуманітарну інтервенцію, тобто таку, яка попередньо не

узгоджена з урядом країни, що піддається вторгненню. Примусова гуманітарна інтервенція здійснюється з використанням сили та без неї і передбачає дипломатичні та економічні санкції. У трактуванні Д. Шеффера гуманітарна інтервенція буває також не примусовою. Передусім це миротворчі операції, узгоджені з владою країни, в якій вони проводяться, та гуманітарна допомога [2]. У вузькому розумінні гуманітарна інтервенція – це втручання у справи суверенної держави із застосуванням сили з метою захисту прав людини, яке здійснюється без мандату РБ ООН [2].

Натомість інші автори схиляються до думки, що не можна вважати гуманітарною інтервенцією дії без застосування збройної сили. Насамперед через їхню безперспективність (наприклад, події в Північній Африці і на Близькому Сході). У межах цього підходу виділяються два приклади, коли йдеться про гуманітарну інтервенцію як таку: 1) держава здійснює масові і грубі порушення прав людини (Камбоджа часів правління червоних кхмерів, Лівія у 2011 році); 2) держава перебуває в стані громадянської війни, уряд не контролює свою територію і не спроможний вплинути на ситуацію (Ліберія в період громадянських війн 1989–2003 років, Сомалі, Судан, Руанда в 1990-х роках) [8].

Варто вказати, що у міжнародному праві, яке ґрунтується на установчих документах та Статуті ООН, особливо важливими є норми про мирне вирішення міжнародних суперечок, повагу суверенітету держави та її територіальної цілісності та незастосування сили. Утримання від застосування сили у міжнародних відносинах, зокрема, проголошує ст. 2, п. 4 Статуту ООН. Водночас РБ ООН наділена правом легітимно ухвалювати рішення про застосування сили з метою примусу до миру. Так, подібні винятки встановлює глава VII цього документа і засвідчує, що у разі загрози міжнародному миру і безпеці, РБ ООН уповноважується вжити військові дії (ст. 42). Також у міжнародних документах гарантовано право на індивідуальну або колективну самооборону (ст. 51) [13, С. 530]. Враховуючи це, застосування гуманітарної інтервенції поза мандатом РБ ООН є доволі суперечливим [10]. Насамперед це пов'язано з тим, що сучасне міжнародне право містить певні колізії – адже може як дозволити, так і заборонити міжнародну гуманітарну інтервенцію. Зокрема, із ст. 2 впливає, що втручання у внутрішні справи держави забороняється рамками внутрішнього законодавства держав. Дозволом втручання вважають підписання державами Всесвітньої декларації прав людини, в якій питання прав людини перестають підлягати виключно внутрішній юрисдикції держав. Всесвітня Декларація прав людини 1948 р. декларує «визнання рівних і невідчужуваних прав людини як основи для свободи, справедливості та миру в усьому світі», тому багато хто вважає допустимим і таке трактування: гуманітарні інтервенції без мандату РБ ООН можливі у тих випадках, коли РБ не може реалізувати свою мету – захист прав людини іншим способом [9].

На думку дослідників, суперечливі нормативні інтерпретації щодо законності будь-якого акту втручання існують і одночасно не можуть бути усунені. Зокрема, незважаючи на наявність значних переваг для держав, які застосовують легітимні військові дії в гуманітарних цілях, вважається, що міжнародне право не є ресурсом в руках певних держав і не дає їм можливості впливати на політичний контекст їхніх дій. Як обґрунтування легального застосування гуманітарної інтервенції наводяться: по-перше, ідеологія космополітизму і прав людини, яка формує моральну відповідальність усіх за неправові посягання щодо осіб, незалежно від їх громадянства, а також відчай постраждалого населення, регіональна нестабільність тощо. По-друге, вважається, що правила світової політики змінилися настільки, що принцип невтручання у внутрішні справи іншої держави фактично поступається нормам гуманності.

Відтак поняття державного суверенітету та гуманітарного втручання стають взаємодоповнювальними і не суперечать один одному. Насамперед тому, що суверенітет є властивістю влади, яка взяла на себе зобов'язання захищати свій народ. Однак недотримання владою своїх зобов'язань узаконює гуманітарну інтервенцію, яка стає на захист порушених прав громадян [12, С. 302]. Це вказує на певну еволюцію норм, які стосуються гуманітарного втручання як відповіді на надзвичайні ситуації найвищого рівня, такі як геноцид, масові вбивства, етнічна чистка, які є центральними для міжнародних відносин ще з часів Другої світової війни.

Найпоширенішими видами гуманітарних інтервенцій є: одностороння гуманітарна інтервенція (інтервенції: США у Домініканську Республіку (1965 р.), Індії у Східний Пакистан (1971 р.), В'єтнаму у Камбоджу (1979 р.), заходи з метою захисту курдів у Північному Іраці (1991 р.); колективна гуманітарна інтервенція під егідою ООН (інтервенції в Югославію (1992–1993 рр.), Сомалі (1992–1994 рр.), Руанду (1994 р.), Гаїті (1993 р.), Східний Тимор (1999 р.) та гуманітарна інтервенція під егідою регіональних міжнародних організацій (інтервенції НАТО у Косово (1999 р.), ЕКОВАС у Ліберію (1991 р.) [7]. Розглянемо особливості деяких з них.

Передусім потрібно вказати, що з кінця холодної війни, було здійснено кілька інтервенцій без мандату РБ ООН. Вартими уваги є інтервенція ЕКОВАС (Економічне об'єднання країн Західної Африки) в Ліберію в 1990–1991 рр. для припинення кровопролитної громадянської війни і відновлення порядку в державі і втручання у Ірак в 1991–1992 рр. для захисту курдів (північ Іраку) і шиїтів (південь). Важливо, що інтервенція в Ліберію згодом була схвалена Резолюцією РБ ООН 788 (1992 р.), в якій РБ привітала зусилля ЕКОВАС з відновлення миру в країні. Протилежною є ситуація в Іраку. В результаті дій іракської влади РБ ООН приймає резолюцію 688, в якій: 1) засуджує репресії проти іракського цивільного населення в Іраку; 2) характеризує наслідки репресій як загрозу міжнародному миру і безпеці; 3) вказує на проблеми з дотриманням прав людини; 4) прагне забезпечити умови для проведення гуманітарної операції; 6) закликає держави-учасниці ООН і міжнародні організації надати допомогу для гуманітарної операції. Резолюція не легітимізувала використання збройної сили для захисту курдів і шиїтів. Проте, незважаючи на це, відразу ж після її прийняття у квітні 1991 р. США, Британія, Франція і Нідерланди почали спільну гуманітарну інтервенцію в Північному Іраку, яка стала предметом обговорення в Генеральній Асамблеї ООН і поза її межами, в ході якого була виявлена різнобічність в позиціях держав про легітимність вторгнення [3].

Також прикладом несанкціонованого втручання є сімдесятивосьмиденні бомбардування Югославії у 1999 р., здійснені НАТО як реакція на масштабні порушення сербською владою прав етнічної меншини. Відповідно законність цієї операції була поставлена під сумнів. Після військового втручання в Косово на засіданнях РБ також актуалізувались дискусії про законність дій, вжитих НАТО. Противники втручання звинувачували НАТО в порушенні Статуту ООН, насамперед заборони на використання сили (ст. 2). Натомість прихильники дій НАТО (Франція, Нідерланди, Словенія) стверджували, що хоча жодна з резолюцій, прийнятих Радою Безпеки, не санкціонує застосування сили, дії, розпочаті НАТО, були повністю виправдані і необхідні, щоб зупинити насильство і запобігти подальшому погіршенню миру і стабільності [11, С. 26]. Гуманітарна інтервенція у Східний Тимор 1999 року стала черговим підтвердженням готовності РБ ООН трактувати поняття порушення міжнародного миру у широкому сенсі та включати у нього ситуації, пов'язані з виникненням гуманітарних криз [7].

Багато здійснених гуманітарних інтервенцій зумовили пошук їхніх правових обґрунтувань на міжнародному рівні. У 2000 р. під егідою ООН була створена Міжнародна комісія з питань втручання та державного суверенітету, яка згодом представила доповідь «Відповідальність щодо захисту», в якій запропонувала відмовитись від реалізованої в Югославії концепції «права на втручання». Натомість було проголошено концепцію «відповідального захисту», головний акцент якої робився на невійськових методах втручання – запобігати порушенню прав людини, реагувати на них і спільними зусиллями їх відновлювати. Однак ці поправки не були внесені у Статут ООН [6]. У 2000 рр. західні держави здійснили інші несанкціоновані РБ ООН гуманітарні інтервенції в Афганістані (2001 р.), Іраку (2003 р.) та Лівії (2011 р.), які фактично поставили під сумнів концепцію «відповідального захисту». Окрім того, у 2000 році західні держави здійснили гуманітарну інтервенцію з метою врегулювання конфлікту у суданській провінції Дарфур. Її успішним завершенням вважають підписання мирної угоди у 2006 р. в Абуджі між урядом Судану і Суданським визвольним рухом.

Варто зазначити, що акцент на неправомірному та неефективному застосуванні гуманітарних інтервенцій здебільшого роблять правники країн «третього світу», які вбачають у гуманітарній інтервенції знаряддя імперіалістичної, неоколоніалістської політики великих держав, спрямованої

проти суверенітету та політичної незалежності країн, що розвиваються. Негативний підтекст реалізації гуманітарних інтервенцій мотивується також явищем інформаційної війни. Адже ситуації із грубим порушенням прав людини сьогодні можна інсценувати чи зняти на замовлення [1]. Показовим у цьому аспекті є різнобічне трактування прозахідними засобами масової інформації, а також російськими та арабськими військового конфлікту у Сирії – прозахідні ЗМІ розповсюджують інформацію про масові порушення прав людини, придушення виступів опозиції військовими, арешти та катування опозиціонерів, а деякі арабські та російські канали передають інформацію про численну підтримку демонстрантами чинного президента. Сучасні науковці та аналітики вважають ситуацію в Сирії новим плацдармом для застосування гуманітарної інтервенції.

На особливу увагу сьогодні заслуговує військова ситуація в Україні, що пов'язана із втручанням в Україну збройних сил Російської Федерації (РФ) для підтримки сепаратистських настроїв у Донецькій та Луганській областях, а також супроводжується інтенсивною інформаційною війною. Зазначимо, що т. зв. правомірність своїх дій, представники РФ мотивують істотними порушеннями прав російськомовних громадян України, які насправді є лише фіктивним приводом для реалізації амбітних планів Кремля – будь-якою ціною утримати Україну у сфері свого впливу. Важливо, що така політика РФ більшою чи меншою мірою бере початок із 1991 р. та діє впродовж усього періоду існування незалежних пострадянських держав. Її зміст полягає у подвійному характері взаємовідносин із колишніми союзними республіками – розпалюванні та подальшому розв'язанні конфліктів для підтримки свого впливу на цьому просторі (прикладами є Придністров'я, Абхазія, Чечня, Південна Осетія). Невизнані країни завдяки т. зв. російській миротворчій місії отримували захист своїх сепаратистських кордонів та збройну підтримку. В Україні фактично відбувається реалізація цієї самої мети. Натомість, враховуючи міжнародне законодавство щодо захисту прав громадян в іншій державі, дії РФ в Україні та інших невизнаних республіках не можна вважати гуманітарною інтервенцією, оскільки вони не відповідають підставам її здійснення, а є результатом втілення неоімперських прагнень та порушенням норм міжнародного права.

Вищенаведені приклади гуманітарних інтервенцій у міжнародній практиці відображають їх правову необґрунтованість і спірну легітимність, передусім через неоднозначні правові механізми щодо таких інтеракцій. Причини цих дихотомій ми вбачаємо насамперед у дієвості принципів невтручання, незастосування сили чи загрози силою, мирного врегулювання міжнародних суперечок, суверенної рівності держав тощо, які часто стають способом приховати злочини проти прав людини. Так, колізія між основоположними принципами ООН, що закріплені в Статуті організації, з одного боку, і нові виклики у сфері безпеки, що включають внутрішньодержавні конфлікти, з іншого, – потребують формування чіткіших механізмів здійснення гуманітарної інтервенції. Зокрема, негативний з точки зору міжнародного права досвід використання РФ у своїй зовнішньополітичній діяльності на пострадянському просторі цілей гуманізації для досягнення власних інтересів, ймовірно актуалізує заборону використання практики односторонньої інтервенції в міжнародних відносинах. Сьогодні право гуманітарної інтервенції ґрунтується на принципах: гуманності (основною метою втручання повинно бути припинення або запобігання стражданню людей); справедливості втручання (потребує підтримки громадськості і безпосередніх жертв); прорахунку успішності (ймовірність успіху втручання та мінімізація негативних наслідків) і не містить чітких механізмів втручання [4].

Міра легітимності гуманітарної інтервенції сьогодні визначається багатьма етапами, основними з яких є: збір та аналіз міжнародної інформації про стан дотримання прав людини у конкретній державі (включаючи інформацію незалежних національних ЗМІ цієї держави, статистичні дані, розвідувальну інформацію, інформацію міжнародних інформаційних агентств); оцінка політичної, економічної та соціальної ситуації загалом у цій країні; розроблення методів протидії інформаційній війні; введення економічних та політичних санкцій проти певної держави за рішенням ООН; розгляд проблемних ситуацій у Комітеті з прав людини ООН та на рівні РБ ООН; прийняття Резолюції про припинення насильства та запобігання порушенням прав людини на

території певної держави; безпосереднє проведення гуманітарної інтервенції, військової операції за участю міжнародного контингенту [1].

Отже, можна констатувати, що гуманітарна інтервенція: є актом використання військової, а не економічної чи політичної сили у міжнародних відносинах; проводиться у вигляді збройного вторгнення однієї держави чи їх групи на територію іншої держави без мандату РБ ООН; здійснюється всупереч волі іншої держави з метою захисту фундаментальних прав людини; здійснюється в умовах небажання місцевої влади держави самостійно забезпечити дотримання основних прав людини й запобігти можливим порушенням цих прав. Приклади застосування міжнародних інтервенцій свідчать про істотну зміну засад міжнародного права та потребують їхньої чіткої регламентації. На наш погляд, гуманітарне втручання є виправданим інструментом міжнародної політики у разі дотримання усіх етапів його реалізації та стратегічного визначення ефективності та за умови дотримання першочергових цілей концепції гуманітарної інтервенції, а не реалізації геополітичних інтересів окремих держав.

Предметом подальших досліджень контексту і передумов застосування гуманітарної інтервенції є аналіз порушень прав людини у Сирії та Іраку через формування та діяльність джихадистського угруповання Ісламської держави Іраку та Леванту (ІДІЛ), а також розвитку військового конфлікту в Україні та участі Заходу у його врегулюванні.

1. Ганзенко О. О. Концепція гуманітарної інтервенції в сучасному міжнародному праві: проблеми легальності та легітимності [Електронний ресурс] / О. О. Ганзенко. – Режим доступу: <http://www.stationli-ne.org.ua/pravo/76/11968-koncepciya-gumanitarno-%D1%97-in-tervenci-%D1%97-v-sucha-snomu-mizhnarodnomu-pravi-pro-blemi-legalnosti-ta-legi-timnosti.html>. 2. Горб Н. О. Гуманітарні інтервенції: до проблеми визначення поняття [Електронний ресурс] / О. Н. Горб. – Режим доступу: <http://www.vuzlib.com/-content/view/2277/73/>. 3. Грохотова В. В. Становление и развитие концепции «гуманитарной интервенции» [Электронный ресурс] / В. В. Грохотова. – Режим доступа: <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=11&art=392>. 4. Гусенова П. А. Право государств на гуманитарную интервенцию [Электронный ресурс] / П. А. Гусенова. – Режим доступа: <http://www.conf.sfu-kras.ru/sites/mn2010/pdf/-10/84a.pdf>. 5. Демків У. Я. Інститут гуманітарної інтервенції та його особливості [Електронний ресурс] / У. Я. Демків. – Режим доступу: <http://www.isfak.-org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/183-protsesy-rehionalizatsii/679>. 6. Искендеров П. Гуманитарные интервенции в контексте геополитике [Электронный ресурс] / П. Искендеров // Многоплярный мир. Аналитика. – 2012. – Режим доступа: http://www.russiancouncil.ru/inner-/?id_-4=967#top. 7. Мотиль В. І. Гуманітарна інтервенція в міжнародному праві / В. І. Мотиль : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.01. 11 «Міжнародне право» / В. І. Мотиль. – К. : Б.в., 2006. – 20 с. 8. Правомерность гуманитарной интервенции: современные международно-правовые аспекты [Электронный ресурс] // Евразийский юридический журнал. – 2012. – № 10 (53). – Режим доступа: <http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com>. 9. Федоров А. Гуманитарная интервенция: критерии, противоречия, перспективы [Электронный ресурс] / А. Федоров // Wider Europe Review. – 2005. – № 1. – Режим доступа: <http://www.review.w-europe.org/3/3.html>. 10. Bajoria J. The dilemma of humanitarian intervention [Electronic resource] / Jayshree Bajoria, Robert McMahon // Background. – Available from: <http://www.cfr.org/humanitarian-intervention/dilemma-humanitarian-intervention/p16524>. 11. Bergh A. The Legal Status of Humanitarian Intervention [Electronic resource] / Anna Bergh. – Available from: <http://www.lup.lub.lu.se/luur/download?func=download&File&recordId=1319977&fileId=1319978>. 12. Hurd J. Is Humanitarian Intervention Legal? The Rule of Law in an Incoherent World [Electronic resource] / J. Hurd // Ethics & International Affairs. – № 3. – 2011. – P. 293-313. – Available from: https://www.law.no-rthwestern.edu/researchfaculty/colloquium/international/documents/Spring2012_Hurd_Humanitarian_Intervention. 13. Ryniker A. The ICRC's position on «humanitarian intervention» [Electronic resource] / Anne Ryniker // RICR. – Vol. 83. – № 842. – 2001. – Available from: https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/527-532_ryniker-ang.pdf.

Ольга Івасечко

Національний університет «Львівська політехніка»

ЧЛЕНСТВО ПОЛЬЩІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР

© Івасечко О., 2015

Акцентовано увагу на проблемі вдосконалення другої опори ЄС, а саме: Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. Сфокусовано увагу на тому, що внесок Польщі як члена ЄС у вирішення цієї проблеми, можна розглядати неоднозначно. Позитивом виступає можливість Польщі посісти одне з ключових місць у процесі перетворення ЄПБО на ефективний механізм забезпечення безпеки всередині ЄС та можливо і в регіоні близького оточення Співтовариства. Негативною тенденцією є процес гальмування ЄПБО і СЗППБ, орієнтуючись насамперед лише на НАТО, відсутність політичної волі керівництва Польщі дійти згоди із європейськими партнерами.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейська політика безпеки і оборони, спільна зовнішня політика і політика безпеки, НАТО, Конституційний Трактат.

Olga Ivasechko

A MEMBERSHIP OF POLAND IN THE EU: MILITARY AND POLITICAL DIMENSION

© Ivasechko Olga, 2015

In this article the attention is paid to the problem of improving ‘the second pillar’ of the EU – that is the Common Foreign and Security Policy of the EU, which is actual according to the progress of current international events. It is emphasized that the security environment of both the world and Europe in particular, is not constant, but it undergoes constant changes and needs an effective response of member-countries to the new challenges and threats which are emerging now.

The article states that the CSDP is unlikely to become the initiative for the EU, since apart from high-profile titles like «Battle Groups» and «fundamental priority», there are no historical practice of special operations. It is told that these changes are especially important for new members of the European Security and Defense Policy, that is, the States which have recently entered the European family. It has been pointed out that the US is no longer to act as a world policeman: countries that benefit from «American Peace» and the results of free trade and the rule of law and those who also share the general Western view of human rights, have a duty to help USA to maintain an order. First of all, the new EU member- countries should turn from the role of «consumers» of security to the role of the «creators», particularly in the European region. The attention is focused on the fact that the contribution of Poland as a new and quite promising member of the EU to the solving of this problem can be seen from a positive and a negative side. Thus, the positive opportunity for Poland is to play one of the most important role in the process of conversion of ESDP into an effective security mechanism within the EU and, perhaps, in the region that have a close proximity to the Community. In its

turn, the negative tendency is braking process of CFSP and ESDP, focusing mainly only on NATO, and in particular on the United States; the lack of political will of the leaders of Poland to reach agreement with European partners, and insufficient policy of the state when talking about ESDP activity. The today's challenge is to grand the EU so-called 'the second pillar's support' that can let the Association to be an important figure and make decisions in the world politics. The response to the new challenges and threats is the reforming of the Common Foreign and Security Policy of the European Union in accordance with changes and institutional innovations that have been enshrined in the Treaty establishing a Constitution for Europe.

Key words: European Union, European Security and Defense Policy, the Common Foreign and Security Policy, NATO, the Constitutional Treatise.

Сьогодні Європейський Союз (ЄС) є унікальною структурою, яка щоразу більше співпрацює з іншими акторами міжнародних відносин, охоплюючи різні сфери суспільного життя: політику, економіку, суспільні та культурні питання тощо. Особливої актуальності у світлі сучасних міжнародних подій, зокрема гібридної війни, яку здійснює Російська Федерація по відношенні до України, набуває питання переваг, які здобуває та якими користується держава, коли є членом цього наднаціонального утворення. У цьому контексті важливим є досвід Польщі, а особливо у безпековій та військовій сферах.

З метою з'ясування сутності окресленої проблематики увагу необхідно акцентувати на значущості «другої опори» ЄС, а саме – на Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки Співтовариства (СЗПТВ), що певною мірою слугуватиме відповіддю на сучасний стан військового потенціалу Польщі.

Для чіткішого розуміння Спільної зовнішньої політики та політики безпеки Співтовариства (СЗПТВ) необхідно визначити трактування цього поняття. Так, другу опору ЄС репрезентують сукупністю рішень та заходів ЄС щодо відносин з третіми державами, першочергово у питаннях забезпечення миру та безпеки у Європі та у світі загалом, розвитку міжнародного співробітництва [1, С. 152]. Відтак очевидним є подальше вдосконалення безпекової політики для майбутнього Європейського Союзу, оскільки архітектура безпеки в Європі та довкола неї перманентно змінюється. Зокрема, на думку багатьох міжнародних експертів, в умовах загострення відносин між Україною та Російською Федерацією сучасна зовнішня політика ЄС у цьому питанні є неефективною. Порівняно з іншими акторами міжнародних відносин, Співтовариство не достатньо ефективно використовує наявний спектр засобів і потенційних переваг та не гарантує повноцінного захисту своїх міжнародних інтересів. Про це свідчить той факт, що в економічному вимірі ЄС має потенціал світового рівня, а у військово-політичному відповідає лише регіональному рівню. Багато експертів з приводу цього питання дотримуються позиції, що ЄС, «ставши економічним гігантом, до того ж залишився військово-політичним карликом» [4, С. 17].

Новим імпульсом у розвитку європейської політично-оборонної інтеграції може мати реалізація деяких положень Конституційного Трактату 2004 р., які також поглибили б ступінь інтеграції у середині ЄС [4, С. 133]. У цьому документі фіксується положення про т. зв. зміцнену співпрацю у формі структурної співпраці, яка б охоплювала держави-члени ЄС, що висловили зацікавленість у поглибленому розвитку оборонної політики включно із створенням військових одиниць для використання у місіях підтримання та забезпечення миру [4, С. 134]. Скажімо, це положення було прийняте за ініціативою і за сприяння таких держав, як Франція та Німеччина, що разом із Бельгією та Люксембургом прагнули тісніше співпрацювати у сфері Спільної політики Безпеки та Оборони (СПБО). Структурна співпраця насамперед залежить від участі держави у створенні т. зв. бойових груп. Польща чітко висловила готовність участі в одній із багатонаціональних груп. Проте не всі держави-члени вбачають доцільність в імplementації цього положення, зазначаючи, що в такому випадку ЄС трансформується у військовий квазісоюз. Такий союз, зокрема, зобов'язує держави-члени ЄС надавати одна одній допомогу у разі збройної агресії, гарантуючи насамперед оборонну специфіку нейтральних держав та держав-членів

Північно-Атлантичного Альянсу. Паралелі прослідковуються й у т. зв. застереженні солідарності, яке фіксує надання взаємної допомоги у разі терористичного акту чи стихійного лиха [4, С. 134; 7, С. 78–81].

Мета роботи – дослідити специфіку військово-політичного виміру співпраці у межах ЄС на прикладі Польщі та проаналізувати можливості для України у цій сфері в контексті розширення меж співпраці України та ЄС.

З метою пошуку шляхів вирішення цієї назрілої проблеми необхідно здійснити всебічний аналіз можливостей та перспектив Республіки Польща від участі у формуванні Європейської політики безпеки та оборони – «другої опори ЄС» для вироблення основ подальшого реформування у військовій сфері та імплементації позитивного європейського досвіду відповідно до положень Договору про запровадження Конституції для Європи.

До цієї проблематики звертались у своїх працях як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Однак відсутність комплексного дослідження цієї проблеми лише актуалізує її. Доцільно розглянути сучасні дослідження вітчизняних науковців у цій сфері. Наприклад, Є. О. Горюнова порушує проблему передумов формування, генезису та правового забезпечення Спільної політики безпеки та оборони Європейського Співтовариства (СПБО) [1, С. 152]. Такі вчені, як В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко висвітлюють проблемні моменти становлення Європейської політики безпеки та оборони у рамках ЄС та позиції держав-членів щодо майбутнього перетворення Співтовариства у т. зв. військовий союз [2, С. 345].

Цінними, на наш погляд, є дослідження, які здійснив Даріуш Мільчарек, розглянувши військовий потенціал Європейського Союзу на міжнародній арені [4, С. 133–134]. Окрім того, А. Тюшка дослідив, які зміни та інституційні нововведення постали перед ЄПБО в результаті прийняття Договору про Конституцію для Європи [8, С. 77–78]. Водночас незаперечним є й вклад Я. Тимківа та В. В. Телелима, С. О. Маковського у дослідження процесу формування Польщею Спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ) ЄС загалом [3; 5–7].

Отож, потрібно відзначити відсутність комплексного дослідження використання Польщею потужного доробку ЄС у «другій опорі» з метою здійснення успішних та ефективних реформ у військово-оборонній галузі в контексті її цивілізаційного вибору, що актуалізує дослідження порушеної проблеми.

ЄС як актор міжнародних відносин відповідає сутності концепції «невійськової держави», що впливає на міжнародну систему, використовуючи насамперед економічні, фінансові і політичні важелі, а не військову могутність [4, С. 18]. Отож, організація такого типу застосовує насамперед політичні і дипломатичні важелі впливу для вирішення світових проблем і відмовляється від використання військового тиску як способу встановлення миру. Особливо потрібно сфокусувати увагу й на специфіці зовнішньої політики ЄС, яка ґрунтується на європейських цінностях, де першочергове місце посідає всебічна допомога третім країнам, демократичні цінності та мирне врегулювання міжнародних конфліктів.

Водночас сьогодні кардинально змінилося й саме поняття безпеки, яке охоплює значно більше аспектів, а не тільки військовий потенціал, який перестав бути основним гарантом безпеки суб'єктів політики. Окрім того, змінився й характер загроз для міжнародної безпеки. Насамперед йдеться про різного типу локальні та регіональні суперечності або конфлікти, що не тільки є причиною дестабілізації, спричиняють великі руйнування і людські трагедії, але й виступають загрозою застосування зброї масового ураження не лише державами, але екстремістськими та терористичними організаціями тощо. Варто відзначити, що ці проблеми не можуть бути вирішеними ані окремими державами, навіть такими потужними, як США, ані інтеграційними утвореннями як ЄС, а тому для їх вирішення потрібна широкомасштабна співпраця [4, С. 27–28].

У вирішенні цієї проблеми Польщею потрібно виділити як позитивні, так і негативні аспекти. Зазначимо, що позитивом виступає можливість Польщі посісти одне з ключових місць у процесі перетворення ЄПБО на ефективний механізм забезпечення безпеки всередині ЄС та, можливо, і в регіоні близького оточення Співтовариства. Своєю чергою, негативною тенденцією є процес

гальмування ЄПБО і Спільна зовнішня політика і політика безпеки (СЗППБ), орієнтуючись насамперед лише на НАТО і, зокрема на США, відсутність політичної волі керівництва Польщі дійти «спільного знаменника» із європейськими партнерами, а також недостатня активність самої держави щодо наповнення реальним змістом ЄПБО.

Досягнення консенсусу щодо СЗППБ і ЄПБО є непростим завданням, оскільки спільної позиції не існує не тільки між США і ЄС, але й різняться її бачення між державами-членами ЄС. Свідченням цього можуть бути дискусії щодо Іраку, які чітко продемонстрували, що інтереси Європи і США часто відрізняються. Погоджуємось з думкою про те, що ЄС не має іншого виходу, ніж зміцнювати й консолідувати зусилля держав-членів у безпековій сфері. Влучним у цьому плані, на нашу думку, видається повідомлення сучасного польського науковця Й. Тимановського про те, що «розбудова європейської політики безпеки не повинна інтерпретуватись як альтернатива НАТО, а як доповнення до цієї організації» [5; 8].

Фокусуючи увагу довкола питання членства Польщі в НАТО і ЄС, варто зазначити, що головним мотивом цих прагнень було насамперед бажання стати «споживачем» безпеки. Натомість вищезазначені організації глибоко переконанні у тому, що Польща у найближчий час зробить необхідні кроки, аби перейти з позиції «споживача» безпеки у її «творця». Така трансформація важлива для того, щоб союзники рахувалися з її голосом та інтересами.

Неготовність Польщі до такої реорієнтації ролі пояснюється насамперед сумнівами польської еліти про ефективність і практичну дієздатність ЄПБО та СЗППБ, її реакційної, насамперед зовнішньої, політики, а також відчуттям загрози з боку Російської Федерації. Необхідно констатувати, що Польща прагне «очистити» регіон Центрально-Східної Європи від неоімперіальних впливів Росії, поставити крапку стосовно російської експансії та утворити «демократичний кордон» держав за своїми східними межами. Ця концепція яскраво свідчить про активність Польщі як адвоката інтересів України у ЄС та НАТО [4].

Варто наголосити, що співпраця в рамках ЄПБО викликала певні розбіжності серед держав-двигунів європейської інтеграції, а саме – між Польщею і Францією та до певної міри Польщею і Німеччиною. Ці держави критикували, а їхні еліти не могли осмислити, як держава, що прагнула членства і гідного місця в ЄС, не може зрозуміти перспектив і можливостей від запровадження ЄПБО [7].

Однак попри істотні розбіжності Польща все-таки демонструє і спільну позицію, наприклад, з Німеччиною щодо основоположної структури архітектури безпеки в Європі. Відтак обидві держави мають спільне бачення зовнішньої і безпекової політики ЄС, фундаментом якої вважають НАТО. Передусім Польща не так вже принципово і категорично говорить про майбутнє ЄПБО, свідченням чого є її бажання брати участь у формуванні останньої. До того ж Польща висловила бажання бути важливим чинником стабілізації в регіоні, що є позитивним моментом для Німеччини [7]. Окрім того, Польща довела, що в межах своєї компетенції має бажання і може брати активну участь у вирішенні конфліктів, і, якщо це необхідно, не відмовляється від військової участі на боці союзників. У цьому контексті Німеччина є тим партнером, з яким Польща може розвивати співпрацю у військово-політичному вимірі найефективніше.

Фокусом нашої уваги буде й погляд британської політичної еліти на позицію Польщі щодо формування ЄПБО, яка вважає, що вступ Польщі в НАТО може вказувати на першочерговість військового Альянсу для поляків і другорядність її членства в ЄС. Передусім британські політики очікують від Польщі вагомшого власного внеску у процес формування ЄПБО. По-перше, необхідно наголосити на тому, що Польща як член ЄС вже десять років має найбільші за кількістю сухопутні війська. По-друге, доцільно вказати і про можливу ефективну інтеграцію військових сил швидкого реагування Польщі з натовськими структурами, що, своєю чергою, зміцнило б європейську складову НАТО. По-третє, Польщу і Велику Британію поєднує історичне минуле часів Другої світової війни стосовно ідеологічної симпатії та спільне бачення європейсько-американських проблем, проте розділяє географічне положення та культурні традиції. І останнє, на чому треба зробити наголос, це те, що навіть за умови, якщо Польща буде й надалі залишатись

головним партнером Великої Британії в Центрально-Східній Європі, то майже певно, що їхні відносини будуть такими самими інтенсивними, як Польщі з Німеччиною.

Історична довідка свідчить про те, що десять років тому Польща перед вступом до ЄС фактично відкинула ідею ЄПБО й надалі сприймає її з певним скептицизмом. Одним із пріоритетних завдань для Польщі (і не тільки для неї) щодо спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗПБ), зокрема спільної оборонної політики, є взаємодія з Північноатлантичним альянсом (НАТО). Утім ця проблема не має однозначного трактування у вищих ешелонах влади в Польщі, а тому є предметом перманентних дискусій. У Ніцькому договорі зафіксовано положення про те, що «...політика Союзу не повинна ставити під сумнів особливий характер політики безпеки і оборони певних держав-членів і має поважати зобов'язання певних держав-членів, які вважають свою спільну оборону забезпеченою у рамках НАТО, і має узгоджуватися зі спільною політикою безпеки та оборони, що формується на цій основі» [8].

Сьогодні необхідно говорити про схожість військової оборонної стратегії «другої опори» ЄС, а саме ЄПБО, і НАТО, що за словами багатьох науковців, визначаються, як дві сторони однієї медалі [6]. Відтак виникає потреба не лише у чіткому розподілі їхніх сфер діяльності, але й у структурному переважанні в обох інституціях. Поштовхом у напрямку до більшої самостійності європейців у військовій сфері є нинішня ситуація у міжнародних відносинах. Звичайно, що декларативно в рамках ЄС у сфері ЄПБО зроблено багато, проте відсутня відповідна імплементаційна складова, яка б наповнила документи реальним змістом, з метою створення дієвої, ефективної системи європейської безпеки і оборони.

У контексті вищесказаного, з метою отримання повного та цілісного бачення окресленої проблеми необхідно проаналізувати певні військові показники ЄС.

Треба звернути увагу на існуючі відмінності в оборонній галузі, що існують в окремих державах-членах ЄС. Здебільшого це стосується чисельності збройних сил, їх структури (рівня кваліфікації) чи величини видатків на військові цілі. Розглядаючи проблему військового потенціалу Європейського Союзу у світлі сучасних подій в Україні, все актуальнішим стає питання порівняння його з показниками інших впливових учасників міжнародних відносин. Насамперед йдеться про могутність Російської Федерації, США та загалом Північноатлантичного альянсу як одного з найважливіших військових акторів сьогодення.

Отож, сьогодні чітко прослідковується тенденція до обмежених за чисельністю солдатів, проте краще оснащених та професійно вишколених збройних сил (у США та Великобританії, аналогічно цього прагне більшість урядів держав-членів ЄС). Наприклад, упродовж останніх 20 років чисельність армії США скоротилась на 40 %, військ НАТО – на 30 %, а сили держав-членів ЄС – на 1/4 [2]. Так, Велика Британія у 2011–2015 рр. скоротить на 8 % оборонний бюджет і на 25 % – цивільний персонал збройних сил. Франція зменшить на 4 % оборонний бюджет на 2011–2015 рр. і в наступні роки скоротить чисельність збройних сил із 320 тис. до 266 тис. Німеччина планує в наступні 6–7 років скоротити збройні сили на 100 тис. осіб, залишивши в них 159 тис. військових [5].

Як свідчать дані Польщі, чисельність збройних сил на 2010–2011 рр. становила 100 тис. осіб, а воєнний бюджет – 25300 млн євро.

Цікавим, на наш погляд, є приклад середніх витрат на потреби збройних сил (з розрахунку на одного військового) в деяких державах світу: «На початок 2010 р. вони становили: в Україні – 5,1 тис. доларів США, в РФ – 33,1 тис. доларів США, у Румунії – 45,4 тис. дол. США, у Польщі – 54,7 тис. дол. США, у Словаччині – 61,7 тис. дол.» [5].

Однак спостерігаємо цікавий факт, що у сфері зростання видатків на військову сферу лідером у межах усіх держав-членів ЄС є Польща з показником близько 8 %, що особливо контрастує зі спадом в Італії та Німеччині [4, С. 61]. Окрім того, Польща витрачає на 1/3 видатків більше на закупівлю нового озброєння серед нових держав-членів ЄС.

Небажання розвивати спільну зовнішню політику і політику безпеки ЄС з боку Польщі пояснювалось ще одним важливим аспектом, а саме – проблемою спроможності ЄС автономно планувати військові операції, т. з. петерсберзькі місії (завдання). Йдеться про такі завдання, як

«гуманітарні й рятувальні операції, заходи з підтримання миру, а також завдання збройних сил з урегулювання кризових ситуацій, включно з миротворчими заходами» [2, С. 345].

Безперечно, правильним є твердження про те, що «творцем безпеки» можна вважати державу, яка має повний спектр військових і невійськових засобів, що уможлиблюють ефективно подолати будь-які труднощі. Ці засоби вимагають, своєю чергою, постійного і передбачуваного бюджету на національну оборону і безпеку, основою чого є загальнодержавна угода, яка б забезпечувала цілісність стратегічних пріоритетів. Тому держави, що творять безпеку, повинні виділяти великий відсоток коштів на безпеку і оборону, особливо для того, щоб мати сучасні підрозділи та бути готовими виконувати місії за своїми межами [8].

З огляду на це, в масштабі ЄС у 2004 р. була ініційована діяльність спеціального механізму фінансування подібних заходів з бюджету ЄС, яка називається «Athena». Відповідно до новоствореної системи, держави-члени ЄС повинні сплачувати свою частку для фінансування постійних адміністративних видатків та спільних операцій незалежно від участі чи неучасті в них [4, С. 62].

Однак єдиної позиції між державами-членами ЄС щодо вказаних заходів не існує, а є певні суперечності. Низка скептично налаштованих держав-членів у межах ЄС, які інтенсивно розвивають власний військовий потенціал, а саме Великобританія та більшість нових членів, прийнятих у 2004 р., на чолі з Польщею [7, С. 78–81].

Враховуючи вигоди та можливості Польщі як члена ЄС у ЄПБО, необхідно акцентувати увагу на позиції польського дослідника В. Стороня, який зазначає, що, будучи членом таких організацій, як НАТО і ЄС, рівень безпеки Польщі значно зріс, але водночас зріс рівень її відповідальності. Так, він вказує на те, що «...розраховуючи, що, за необхідності, інші стануть в нашій обороні, ми мусимо бути готові ставати в обороні інших» [8].

Сьогодні, коли Польща відзначає вже десять років членства в ЄС, необхідно констатувати її беззаперечні успіхи у зовнішній політиці та попри це є й негаразди. У Брюсселі сподіваються на перехід Польщі від ролі «споживача» безпеки на її «творця» у регіоні. Однак повільний темп реформ і суперечність пріоритетів ускладнюють цей процес.

Отож, на основі дослідження військово-оборонного потенціалу Польщі можемо говорити про те, що її успіх, який в широкому сенсі вдалося досягти від членства в НАТО і ЄС, та ефективної гармонізації до політичних вимог, які ставляться перед членами ЄС, з одного боку, викликає сподівання до зростання рівня можливостей Польщі у сфері безпеки, а з іншого, – зумовлює потребу повної переорієнтації політики безпеки [8]. Відсутність такого конфлікту могло б окреслити чітку роль Польщі в НАТО, а також не було б наріжним каменем на шляху формування нової системи європейської безпеки, зокрема, ЄПБО.

Перед Польщею постав виклик здійснити кардинальні зміни в бік ідеї системи власне європейської безпеки, що не інтерпретується як відхід від НАТО. Передусім Польща, як і решта європейських союзників, формуючи власну безпеку, повинна зважати на роль військової присутності США в Європі, яка буде зменшуватись й надалі.

Формування СЗППБ і ЄПБО для Польщі поряд із двигунами європейської інтеграції, а саме Німеччиною і Францією, а також Великою Британією, яка з окремих питань займає принципову позицію і з будь-якою іншою державою-членом ЄС, першочергово залежить від уміння вдало посісти гідне місце у європейських та євроатлантичних відносинах, а також від її внеску у забезпечення стабільності та безпеки, тобто реорієнтації на позицію «творця» безпеки.

Тому перспективою подальших досліджень є динаміка становлення і розвитку Спільної зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу, а також її реформування згідно із Договором про Конституцію для Європи.

1. Горюнова Є.О. *Євроінтеграція: навч. посіб.* / Є. О. Горюнова. – К.: Академвидав, 2013. – 224 с.
2. *Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб.* / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко; за ред. Л. В. Губерського. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2012. – 759 с.
3. Маковський С. О. *Еволюція участі Польщі в міжнародній політиці Європейського Союзу*

[Електронний ресурс] / С. О. Маковський // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 101 (Ч.1.). – 2011. – Режим доступу: http://www.career.iir.kiev.ua/uploads/files/%D0%90%D0%9F%D0%9C%D0%92%20101_1.pdf#page=62. 4. Мільчарек Д. Європейський Союз та його місце в сучасному світі / Д. Мільчарек. – Львів: «Інформація. Поступ. Перспективи», 2008. – 172 с. 5. Телелим В.М. Підготовка військових фахівців у контексті сучасних форм і видів збройної боротьби [Електронний ресурс] / В. М. Телелим, Ю. І. Приходько // Наука і оборона. – 2012. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Znpvknk_2013_42_38.pdf. 6. Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі: навч. посіб. / Я. Тимків. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 224 с. 7. Тимків Я. Республіка Польща як новий актор в європейській політиці безпеки і оборони [Електронний ресурс] / Я. Тимків // Політичний менеджмент. – 2006 – №. 5. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/11535>. 8. Тюшка А. В. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність: монографія / А. В. Тюшка. – К.: К.І.С., 2007. – 288 с.

Уляна Ільницька

Національний університет «Львівська політехніка»

УКРАЇНА-ОБСЄ: АКТИВІЗАЦІЯ СПІВРОБІТНИЦТВА У ФОРМУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА СТАБІЛЬНОСТІ

© Ільницька У., 2015

Охарактеризовано основні етапи та напрямки співробітництва України з ОБСЄ під час формування європейської системи безпеки та стабільності. Проаналізовано форми співпраці України та ОБСЄ у врегулюванні регіональних та міжнародних конфліктів, у стабілізації ситуації на Європейському континенті, розглянуто спільні безпекові проекти, миротворчі місії та операції. Велику увагу зосереджено на результатах головування України в ОБСЄ у 2013 р. Проаналізовано роль ОБСЄ у врегулюванні конфлікту Україна–Російська Федерація.

Ключові слова: ОБСЄ; безпека, Україна, конфлікт, миротворча діяльність.

Uljana Ilnytska

UKRAINE – OSCE: ACTIVE COOPERATION IN FORMING THE EUROPEAN SYSTEM OF SECURITY AND STABILITY

© Ilnytska Uljana, 2015

In this article it has been investigated the topical problem of forming the European system of Security and stability via the active cooperation between Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) and Ukraine (as a OSCE member state). OSCE is considered to be a priority security institution, the main task of which is to prevent conflicts with the help of means of preventive diplomacy, to regulate crisis and post-conflict reconstruction. OSCE plays the main role in the establishing of the European system of entire and equal security. Moreover, OSCE is the only transatlantic security organization, where Ukraine has been the full-fledged member since 1992.

The article mainly focuses on the research of different forms and mechanisms of cooperation between Ukraine and OSCE. It is emphasized that Ukraine as the full-fledged member of this security organization plays constructive unifying role in the international security dialog, promotes security in the European region in the political, military, economic, ecological and other dimensions, which in its turn ensures stability in Ukraine.

The article dwells in detail on the main stages and areas of cooperation between Ukraine and OSCE in forming the European system of security and stability and elucidates the specific features of activity of our country in regional security dialog. The active cooperation between Ukraine and OSCE results in effective international peacemaking activity of our country, carrying out the joint measures of counteractions of unconventional threats, such as growth of international terrorism, anti-Semitism, intolerance and increasing of conflictogenity in regions. The research focuses on the role of Ukraine as the full-fledged member of OSCE in regulation of «frozen» conflicts; it also highlights the expansion of Ukrainian mission within the OSCE missions and structures.

The great part of the article focuses on the results of Ukraine's OSCE chairmanship in 2013, the high level of OSCE Summit arrangement, which took place in Kyiv, and Ukraine's activity in the process of the establishing of the European system of security due to the active cooperation with all 57 OSCE member states. The article also analyzes the role of OSCE in regulation of conflicts at the Eastern part of Ukraine, as well as in searching for means of peaceful settlement of the conflict, and this, in turn, ensures stability and security in Europe.

Key words: OSCE; security, Ukraine, conflicts, peacemaking activity.

Реалізація проголошеного західноєвропейського вектора зовнішньої політики, євроінтеграційні прагнення України зумовили активізацію участі нашої держави у впливових безпекових міжнародних організаціях. Особливо актуальним на сучасному етапі є повноправне членство України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та плідна співпраця з інституціями цієї трансатлантичної безпекової структури, що, своєю чергою, сприяє реалізації головних національних інтересів України – утвердження її на світовій політичній арені, як незалежної, суверенної, демократичної, правової держави, забезпечення стабільності розвитку, територіальної цілісності та недоторканності кордонів, зміцнення міжнародного авторитету.

Діяльність України в ОБСЄ забезпечує рівноправну участь нашої держави в обговоренні та вирішенні актуальних проблем регіональної та міжнародної безпеки, зумовлює активізацію співпраці з провідними країнами світу, сприяє формуванню політичного іміджу України. Діяльність України у рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі є важливим чинником доповнення та розширення стабільності й безпеки в Європі. Особливе значення для формування системи європейської безпеки та стабільності має активізація спільних зусиль України та ОБСЄ із вирішення кризи на сході нашої держави та пошуку мирних засобів вирішення конфлікту Україна–Росія.

Отже, проблема формування європейської системи безпеки та стабільності через активізацію співпраці України з ОБСЄ та участь нашої держави у спільних безпекових проєктах є *актуальною* як з наукового, так і з практичного погляду. Актуальність проблематики зумовлюється також довготривалою кризою на Сході України та нерозв'язанністю конфлікту між Україною та Російською Федерацією, що, своєю чергою, є серйозною загрозою безпеки у європейському просторі. Тому пошук ефективних механізмів співпраці України з ОБСЄ у галузі формування системи європейської безпеки і стабільності є надзвичайно актуальною та суспільно значущою проблемою.

Політична значущість членства України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі, активізація участі нашої держави у безпекових проєктах ОБСЄ зумовили науковий інтерес до проблеми. Роль ОБСЄ та України, як її повноправного члена, у формуванні безпеки та стабільності у європейському регіоні стали предметом наукових досліджень. Зокрема, ця проблема досліджувалась у контексті аналізу історії створення та функціонування ОБСЄ. Варто відзначити праці таких зарубіжних дослідників, як Ж. Б. Дюрозель, П. Кальвакорессі, Е. Хобсбаум, Дж. Гренвіл. Серед українських науковців проблему впливу ОБСЄ на формування європейської системи безпеки досліджували О. Павлюк, В. Волошин, Б. Гуменюк, Т. Циганкова, Т. Гордєєва, Г. Шелест, Л. Чекаленко тощо. Однак у наукових публікаціях вищезазначених дослідників не приділялось достатньої уваги ролі України (як повноправного члена ОБСЄ) у формуванні європейської системи безпеки та стабільності. Проблема участі України у безпекових проєктах ОБСЄ, вплив нашої держави на формування безпеки у європейському просторі, а також роль України у вирішенні регіональних та міжнародних конфліктів потребує всебічного та комплексного дослідження.

Зважаючи на актуальність проблематики, недостатнє висвітлення її у сучасній науці, **метою роботи** є всебічне дослідження особливостей та специфіки співпраці України з ОБСЄ у формуванні системи безпеки та стабільності у Європі. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*: охарактеризувати основні етапи та напрямки співпраці України з ОБСЄ під час формування європейської системи безпеки та стабільності; висвітлити специфіку

діяльності нашої держави у формуванні безпеки на європейському континенті через активізацію співробітництва з усіма державами-учасницями ОБСЄ; дослідити значення активної участі України у безпекових проектах ОБСЄ та у регіональному та міжнародному безпековому діалозі; розглянути форми участі України у миротворчій діяльності організації; проаналізувати форми співпраці України та ОБСЄ у врегулюванні регіональних та міжнародних конфліктів; значну увагу зосередити на результатах головування України в ОБСЄ у 2013 р.; розглянути механізми співпраці України та ОБСЄ у вирішенні кризи на Сході нашої держави та у подоланні конфлікту Російська Федерація–Україна.

У сучасній системі міжнародних відносин Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) – впливовий суб'єкт, що віддзеркалює важливі еволюційні процеси, які відбуваються на Європейському континенті. Як регіональна структура, ОБСЄ – найширша за своїм складом організація у сфері безпеки в Європі. Цей інститут став центром ухвалення найважливіших політичних рішень у галузі безпеки й оборони. Решта інститутів та організацій у Європі (включно з НАТО і ЗСЄ) поступаються ОБСЄ за широтою функціонального профілю та географічного охоплення.

Політична значущість ОБСЄ полягає у тому, що це фактично єдина європейська організація у сфері безпеки, яка безпосередньо займається раннім попередженням і вирішенням конфліктів та посткризовою відбудовою, широко застосовуючи методи превентивної дипломатії. Як найбільша з існуючих регіональних організацій безпеки, ОБСЄ сприяє розробленню нової, що ґрунтується на співробітництві, моделі всеосяжної європейської безпеки. Зокрема, ОБСЄ вирішує широкий спектр питань безпеки: контроль над озброєнням; превентивна дипломатія, запобігання конфліктам, урегулювання криз і постконфліктне відновлення, протидія тероризму, захист прав людини, розгляд питань економічної та екологічної безпеки [11, С. 273–275].

Організація з безпеки та співробітництва в Європі – єдина трансатлантична безпекова структура, повноправним членом якої є Україна з 30 січня 1992 року, коли перший Президент незалежної України Л. Кравчук підписав Гельсінкський заключний акт. Як повноправний член цієї безпекової організації, Україна відіграє конструктивну об'єднувальну роль у безпековому міжнародному діалозі, що відбувається на платформі ОБСЄ з урахуванням інтересів усіх держав-учасниць; проводить активну зовнішню політику, яка ґрунтується на дотриманні принципів і норм ОБСЄ щодо непорушності європейських кордонів – основи усієї системи безпеки та стабільності; сприяє зміцненню безпеки в регіоні у політичному, військово-політичному, людському, економічному, екологічному та інших вимірах, що, своєю чергою, забезпечує формування безпеки власної держави. Результатом активної співпраці України з ОБСЄ стала ефективна міжнародна миротворча діяльність нашої держави, зміцнення режиму кордонів, результативна міграційна політика; проведення спільних з ОБСЄ заходів протидії нетрадиційним загрозам, таким як зростання міжнародного тероризму, посилення конфліктогенності в окремих регіонах.

Важливим та результативним напрямом співпраці України з ОБСЄ є формування нового політичного та безпекового простору у Чорноморському регіоні, налагодження діалогу між провідними державами цього регіону, активізація процесів врегулювання регіональних конфліктів.

Україна у межах діяльності ОБСЄ оперативно реагує на виклики сучасності та формує безпековий вимір загальноєвропейської політики. Наша держава бере участь у роботі колегіальних керівних органів Організації, а саме: самітах держав-учасниць, засіданнях Ради міністрів та Постійної ради ОБСЄ, у процедурах ухвалення рішень з різних аспектів безпеки. Роль України у формуванні європейської системи безпеки реалізується і через активну співпрацю нашої держави з інститутами Організації, передусім з Верховним комісаром ОБСЄ у справах національних меншин (ВКНМ), Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ) та Представником ОБСЄ з питань свободи ЗМІ. Крім того, важливим напрямком спільної діяльності стало ефективне співробітництво з Місією ОБСЄ в Україні, а також з Координатором проектів ОБСЄ у нашій державі [11].

Взаємодія України та ОБСЄ у безпековій сфері здійснюється також за участю Постійної делегації Верховної Ради України у Парламентській Асамблеї Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ПА ОБСЄ). Делегація України в ПА ОБСЄ бере активну участь у роботі сесій та інших заходів Асамблеї. Серед питань, які порушувалися представниками Верховної Ради України на заходах Асамблеї, були боротьба з тероризмом в усіх його проявах, ксенофобія, антисемітизм, торгівля зброєю та наркотиками, відмивання грошей, торгівля людьми, проблеми біженців та вимушених переселенців, функціонування багатоетнічних суспільств, скасування смертної кари тощо [11].

Пріоритетними цілями співпраці України з ОБСЄ у процесі формування системи європейської безпеки та стабільності є: зміцнення потенціалу ОБСЄ як платформи для політичного діалогу та інструменту раннього попередження конфліктів, врегулювання кризових та конфліктних ситуацій; постконфліктне відновлення; пошук моделей мирного врегулювання регіональних конфліктів (Придністровського, Грузинського, Нагірно-Карабахського тощо) та забезпечення посередницької ролі ОБСЄ; посилення потенціалу ОБСЄ у боротьбі з транснаціональними викликами та загрозами європейській та світовій безпеці (боротьба з проявами тероризму, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, протидія загрозам, що надходять з кіберпростору); удосконалення польових операцій ОБСЄ, зміцнення аналітичного потенціалу Організації, забезпечення дотримання принципу географічної рівності у кадровій політиці; подальша розбудова та зміцнення в рамках ОБСЄ діалогу з питань енергетичної безпеки [20]. Україна активно підтримує пропозиції держав-учасниць ОБСЄ про розширення партнерської співпраці ОБСЄ з іншими світовими безпековими структурами – НАТО, Радою безпеки ООН, ЄС, Радою Європи; бере активну участь в обговоренні актуальних питань формування архітектури загальноєвропейської безпеки, виступає за удосконалення інститутів і механізмів ОБСЄ. Українська сторона брала участь в ухваленні рішень щодо вирішення придністровського та інших регіональних конфліктів, вирішення проблем глобальної безпеки.

Україна, як повноправний член ОБСЄ, активно виступає з різноманітними пропозиціями та ініціює проекти щодо збереження безпеки та вирішення існуючих конфліктів. Ще на Стамбульському саміті ОБСЄ 1999 р. Україна внесла пропозицію про створення Центру етнічних досліджень під егідою Верховного комісара у справах національних меншин, який має виявляти й розглядати глибинні причини потенційних регіональних конфліктів та визначати шляхи їх подолання. Пізніше українська сторона активно висловлювалась за нерозміщення ядерної зброї на території держав Центральної та Східної Європи, за вироблення механізму надання додаткових гарантій безпеки державам, які цього потребують і не є учасницями структур колективної оборони, серед яких, зокрема, є й Україна [8].

Активна співпраця України з ОБСЄ у формуванні європейської системи безпеки і стабільності відбувається за такими напрямками: розвиток міжнародного діалогу; боротьба з тероризмом, антисемітизмом, іншими проявами нетерпимості; врегулювання «заморожених» конфліктів у Придністров'ї (Молдова), Південній Осетії (Грузія), Нагірному Карабаху (Азербайджан), Косово (Сербія); забезпечення активної ролі України як посередника Придністровського врегулювання; забезпечення розширення представленості України у складі місій та структур ОБСЄ, зокрема, в Македонії, Косово (СРЮ), Грузії, Таджикистані та Хорватії. реформування Організації з метою підвищення ефективності її роботи. У цьому контексті Україна виступає, зокрема, за збалансування трьох вимірів діяльності ОБСЄ, удосконалення роботи польових операцій та миротворчої діяльності ОБСЄ, зміцнення аналітичного потенціалу Організації, забезпечення дотримання принципу географічної рівності у кадровій політиці [8]. Україна є активним учасником миротворчих місій ОБСЄ, зокрема, в Македонії, Косово, Грузії, Таджикистані та Хорватії. Наша держава активно працює в рамках Спільної консультативної групи щодо виконання положень Заключного акта Стамбульського саміту ОБСЄ.

Окремим напрямком діяльності України в рамках ОБСЄ є поглиблення співробітництва між державами-членами Організації за демократію та економічний розвиток (ГУАМ) – Азербайджаном, Грузією та Молдовою. Метою співпраці України–ОБСЄ та ГУАМ є реалізація об'єднання

національних інтересів держав-учасниць шляхом висунення спільних ініціатив та пропозицій з проблематики врегулювання існуючих суперечностей [11].

Спільність українських інтересів з інтересами держав Східноєвропейського та Чорноморського регіонів у сфері підтримки миру й стабільності дають підстави стверджувати, що Україна у майбутньому, після вирішення конфлікту на Сході та стабілізації відносин із Російською Федерацією, могла б перебрати на себе більшість миротворчих функцій у регіонах периметра своїх кордонів і у басейні Чорного моря. Підставами для цього є геополітичне положення держави, наявність навчальних центрів і структур, відповідних засобів і необхідних кадрів. Вагомим аргументом є значний досвід України у миротворчій діяльності, адже Україна входить до складу перших 20 країн з більш як 80 держав, що беруть участь у миротворчій діяльності. У Міністерстві оборони України створено центр координації миротворчих операцій та Спеціалізований навчальний центр для підготовки миротворчих сил [8].

Свідченням активної участі України в обговоренні та вирішенні актуальних проблем міжнародної безпеки і співпраці в європейському регіоні стало надане право Україні головувати в ОБСЄ упродовж 2013 р. Результати головування України в ОБСЄ протягом 2013 р. довели спроможність нашої держави ефективно виконувати керівні функції в організації, засвідчили активну участь України у регіональному та міжнародному безпековому діалозі.

Упродовж українського головування значна увага приділялась врегулюванню тривалих конфліктів на просторі ОБСЄ. Зокрема, вдалося забезпечити збереження динаміки у процесі придністровського врегулювання, проведено три раунди переговорів з придністровського врегулювання у форматі «5+2». Україна разом з представниками ЄС та ООН співголовила на двох раундах Женевських міжнародних дискусій, які стали єдиним механізмом переговорів з врегулювання конфліктів у Грузії, здійснювала посередницькі функції у розвитку діалогу між грузинськими та південноосетинськими представниками для вирішення нагальних проблем регіону. Результати візитів Діючого голови ОБСЄ до Азербайджану та Вірменії засвідчили існування належного рівня довіри сторін конфлікту до зусиль України із сприяння переговорному процесу з нагірнокарабахського врегулювання. Україна ініціювала діалог з питань функціонування режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі, що є одним з ключових елементів стабільності на просторі ОБСЄ. З метою підвищення ефективності ОБСЄ у процесі підготовки до відзначення 40-ї річниці підписання Гельсінського заключного акту, Україна започаткувала і очолила стратегічний діалог у межах процесу «Гельсінкі+40» [18].

Українське головування зумовило успішне вирішення низки складних питань на порядку денному Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Зокрема, був організований процес відбору та сформований консенсус навколо кандидатури нового Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин, досягнутий компроміс щодо відновлення взаємодії між БДПЛ та ПА ОБСЄ у сфері спостереження за виборами, а також створені необхідні умови для продовження мандату Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ [18].

Завершенням головування України в ОБСЄ стало проведення 5–6 грудня 2013 р. в Києві 20-го Міністерського засідання ОБСЄ, у якому взяли участь делегації високого рівня 57-ми держав-учасниць ОБСЄ, 11-ти держав-партнерів із співробітництва з ОБСЄ, керівники інституцій ОБСЄ, представники ООН, Ради Європи, НАТО тощо. Головна мета міністерського засідання – обговорення питань подальшого розвитку ініціативи «Гельсінкі + 40», проблем врегулювання тривалих конфліктів на просторах ОБСЄ, поглиблення взаємодії у сферах контролю над озброєннями та нерозповсюдженням зброї, боротьби з транснаціональними загрозами тощо [10, 18]. Проведення Україною 20-го Міністерського засідання ОБСЄ відбулось на належному рівні, що зумовило формування позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені та засвідчило готовність України брати активну участь у формуванні європейської системи безпеки та стабільності.

2014 р. – рік складних випробувань для України у протистоянні з Російською Федерацією та у вирішенні конфлікту на сході. Українсько-російські проблеми стали викликом для усієї системи європейської безпеки та стабільності. Тому співпраця України з ОБСЄ у таких складних політичних

умовах набула нового виміру та нових форм співпраці (місії ОБСЄ в Україні, реалізація посередницьких функцій Організації, лобіювання інтересів України у міжнародному співтоваристві). Посередницька роль ОБСЄ сприяє врегулюванню кризової ситуації на сході України, пошуку моделей мирного врегулювання російсько-українського конфлікту, ухвалення консенсусних рішень у військово-політичному вимірі, а це, своєю чергою, забезпечує стабільність та безпеку на Європейському континенті.

Отже, спільно з ОБСЄ Україна реагує на виклики сучасності та формує безпековий вимір загальноєвропейської політики. Діяльність України в ОБСЄ забезпечує рівноправну участь нашої держави в обговоренні та вирішенні актуальних проблем міжнародної та регіональної безпеки, зумовлює активну участь України у регіональному та міжнародному безпековому діалозі. Крім того, активізація співробітництва України з ОБСЄ розглядається як один із найважливіших компонентів процесу європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави, реалізації національних інтересів нашої країни, забезпечення її територіальної цілісності та недоторканості кордонів, стабільності, міжнародного визнання, розвитку як демократичної правової держави.

Перспективами подальших досліджень є всебічний аналіз співпраці України з ОБСЄ у врегулюванні конфлікту на сході нашої держави та вирішенні суперечностей між Російською Федерацією та Україною, що є необхідною умовою збереження стабільності та безпеки у європейському просторі. На окреме дослідження заслуговує проблема співпраці ОБСЄ та України (як держави-учасниці) з іншими безпековими структурами (НАТО, Радою Безпеки ООН, ЗСЄ, Радою Європи тощо).

1. Алексєєва Т. І. Міжнародні організації / Т. І. Алексєєва. – Х.: Вид-во ХНЕУ, 2006. – 200 с.
2. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті / З. Бжезінський. – К.: КМА, 2006. – 102 с.
3. Волошин В. А. Використати повнішою мірою політико-правові механізми ОБСЄ / В. А. Волошин // Політика і час. – 2006. – № 5. – С. 54–60.
4. Волошин В. А. Співпраця України з ОБСЄ в рамках економічного та екологічного виміру діяльності організації / В. А. Волошин // Дослідження світової політики: зб. наук. пр. Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2005. – Вип. 32. – С. 148–162.
5. Гобсбаум Е. Вік екстремізму: Коротка історія XX віку, 1914–1991 / Е. Гобсбаум. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2001. – 543 с.
6. Горбулін В. П. Політика національної безпеки України: актуальні виклики – адекватні відповіді [Електронний ресурс] / В. П. Горбулін, О. В. Литвиненко // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 19–25. – Режим доступу: <http://www.niisp.gov.ua/raporata/SP2009-2.pdf>.
7. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюррозель. – К., 1999. – 195 с.
8. Інтеграційні проекти України з регіональними та універсальними міжнародними структурами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pidruchniki.ws/11570718/politologiya/integratsiyni_proekti_ukrayini_regionalnimi_universalnimi_mizhnarodnimi_strukturami;
9. Кальвокорессі П. Мировая политика после 1945 года: в 2-х кн. / П. Кальвокорессі. – М., 2000.
10. Кожара Л. Головування України в ОБСЄ – свідчення високого міжнародного авторитету [Електронний ресурс] / Л. Кожара. – Режим доступу: <http://www.partyofregions.org.ua/news/51013efa3fcd0ff0f0001bc>.
11. Макар Ю. І. Україна в міжнародних організаціях: навч. посіб. / [Макар Ю. І., Гдичинський Б. П., Макар В. Ю. та ін.]. – Чернівці: Прут, 2009. – 880 с.
12. Манжоло В. А. Європейська безпека та Україна / В. А. Манжоло, О. Л. Хилько. – К.: Знання, 2010. – 85 с.
13. Манжоло В. А. Інтеграція України в європейські правові, політичні та економічні системи: монографія / В. А. Манжоло, В. І. Муравйов, А. С. Філіпенко та ін.; Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 320 с.
14. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) щодо створення нової форми співробітництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994309>.
15. Міжнародні організації: навч. посіб.; за ред. О. С. Кучика; 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання України, 2007. – 749 с.
16. Новакова О. В. Роль міжнародних організацій як суб'єктів світової політики [Електронний ресурс] / О. В. Новакова. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Polzap/2011_3/11novssp.pdf.
17. Офіційний сайт ОБСЄ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine/78176>.

18. Результати головування України в ОБСЄ у першому півріччі 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/osce>. 19. Україна в Європейському безпековому просторі: монографія / В. А. Манжола, О. Л. Хилько, С. О. Божко та ін.; кер. авт. кол. В.А. Манжола; за заг. ред. В. В. Корійки. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – 320 с. 20. Участь України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/osce>. 21. Участь України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/30319.htm>. 22. Фаррух Зейнал оглу Агазаде. Україна в ОБСЄ: двадцять років участі у вирішенні актуальних міжнародних проблем [Електронний ресурс] / Фаррух Зейнал оглу Агазаде. – Режим доступу: http://www.histans.com/JournALL/mo/mo_2012_21/13.pdf. 23. Ясірова Ю. Ф. Механізми ОБСЄ із врегулювання конфліктів в новій системі європейської безпеки [Електронний ресурс] / Ю. Ф. Ясірова. – Режим доступу: http://www.istfak-mgu.at.ua/publ/procesi_regionalizaciji_ta_globalizaciji_jak_dominanta_svitovogo_rozvitku/mekhanizmi_obse_iz_vreguljuvannja_konfliktiv_rol_v_novij_sistemi_evropejskoji_bezpeki/.

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДОВОГО КАБІНЕТУ НАРОДНОЇ ПАРТІЇ ІСПАНІЇ (2011–2014 рр.)

© Матлай Л., 2015

З'ясовано, що на зовнішню політику урядового кабінету правоцентристської Народної партії Іспанії негативно вплинула світова економічна криза, яка значно звузила міжнародну діяльність парламентської монархії. Розглянуто економічну дипломатію як пріоритетну в діяльності зовнішньополітичного відомства.

Ключові слова: Іспанія, зовнішня політика, економічна криза, Народна партія, Маріано Рахой, Європейський Союз, міжнародна співпраця.

Liubava Matlai

THE FOREIGN POLICY FEATURES OF THE SPANISH PEOPLE'S PARTY GOVERNMENT (2011–2014)

© Matlai Liubava, 2015

The paper analyses the main features of Spain's foreign policy and geostrategic priorities. It discusses the role of the changes that took place in the Spanish government in 2011. The author underlines the need for modernising the international priorities. It is emphasised that the financial crisis has a significant impact on the Spanish foreign policy. The Spanish government, headed by Prime Minister M. Rajoy, has initiated numerous reforms in an attempt to deal with the crisis.

Spain's foreign policy traditionally focuses on the European Union (EU), the Mediterranean and Latin America. In Spain the EU is regarded as a guarantor of Spanish democracy and economic development. Supporting the EU initiatives, Spain pays more attention to the national interests. The Europeanisation of Spain has two dimensions: the capacity for pursuing the Brussels policy at the domestic level and the ability to use its national preferences in the EU decision-making process. Unlike the previous governments of J. M. Aznar (1996-2004) and J. L. Rodriguez Zapatero (2004-2011), the current administration of M. Rajoy fully recognises the pivotal value of the European foreign policy coordination. The position that Spain defends in the EU is to «coordinate, coordinate and coordinate again». The Mediterranean remains important for the country's foreign relations. Spain plays a crucial role in Latin America and it is second (behind the USA) when it comes to foreign aid in the region.

The USA and Spain have long-standing relationships based on shared interests and values both at the bilateral and multilateral levels. Spain committed itself to defending global security, democratic values and human rights within a multilateral framework. This country is an excellent partner at the multilateral level and it successfully cooperates with the United Nations (UN), the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) and other institutions.

Key words: Spain, foreign policy, economic crisis, People's party, Mariano Rajoy, the European Union, international cooperation.

На початку третього тисячоліття посилилася значущість зовнішньої політики Іспанії, розширилася географія двосторонніх та багатосторонніх відносин. Парламентська монархія посіла важливе місце у регіональному європейському об'єднанні, активно захищаючи власні національні інтереси, пропонуючи світовій спільноті різноманітні політичні ініціативи з метою попередження масштабних міжцивілізаційних конфліктів.

Утім світова економічна криза 2008 р. боляче вдарила по іспанській економіці, негативно викристалізувалася у периферійному положенні країни, ресурсній базі зовнішньої політики, послабивши регіональні та євроатлантичні позиції держави.

З січня 2009 р., після набуття чинності Лісабонського договору, який реформував систему управління ЄС, відбулася безпрецедентна передача національних повноважень інститутам регіонального об'єднання, зменшено можливості окремих держав у процесах вироблення та реалізації зовнішньої політики, позиціонування євроспільноти у міжнародних відносинах. Зовнішню політику Мадрида стали узгоджувати та координувати з Брюсселем. Варто акцентувати увагу на факті головування Іспанії в ЄС у першій половині 2010 р., відколи тодішній прем'єр-міністр Іспанії Х. Л. Сапатеро свідомо пішов на інституційний компроміс, передавши частину своїх повноважень головної держави президенту Ради ЄС Г. ван Ромпею та Високому представнику із спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС К. Ештон. Такими діями іспанські політики довели свою прихильність до координації та доповнюваності у зовнішніх діях.

Однак неефективна внутрішня та антикризова політика уряду Іспанської соціалістичної робітничої партії, стрімке зростання безробіття стали основними причинами зміни влади в Іспанії. На позачергових парламентських виборах у листопаді 2011 р. соціалісти зазнали поразки від свого головного конкурента – Народної партії, яка виборола абсолютну більшість в Конгресі депутатів (186 місць із 350), та сформувала урядовий кабінет під керівництвом прем'єр-міністра Маріано Рахоя.

Отже, головне завдання цієї наукової розвідки – комплексно розглянути зовнішню політику Іспанії в контексті змін у регіональних та світових позиціях парламентської монархії, які стали наслідком затяжної економічної кризи; з'ясувати роль економічної дипломатії у подоланні кризових явищ в економіці. Тема актуалізується необхідністю вивчення досвіду подолання кризових явищ в економіці через міжнародну співпрацю.

Теоретичним підґрунтям зазначеної проблематики стали праці відомих іспанських науковців Ч. Пауелла, І. Моліни, Х. Торребланка; виступи та заяви прем'єр-міністра Іспанії М. Рахоя; матеріали періодичної преси Іспанії та Королівського інституту міжнародних і стратегічних досліджень ELCANO. Однак в Україні гостро бракує аналітики, яка б розглядала сучасну зовнішню політику іберійської держави, не досліджувалися особливості антикризових заходів.

Про важливість перегляду зовнішньої політики держави представники Народної партії Іспанії заявляли ще в опозиції. Прийшовши до влади, народники неодноразово висловлювалися, що зовнішні дії держави насамперед мають диктуватися необхідністю підтримки економічного зростання країни, створення нових робочих місць та відновлення престижу монархії за кордоном.

Впливове іберійське видання «Politica exterior» у грудні 2011 р. надрукувало статтю М. Рахоя «Моє бачення Європи та Іспанії у світі», в якій політик чітко визначив основні зовнішньополітичні пріоритети Іспанії у глобалізованому світі. М. Рахой наголосив на важливості європейського вектора, іспанського представництва в структурах ЄС. Беручи до уваги периферійне положення країни в Європі, певне послаблення її впливу в євроспільноті, він доводить необхідність підвищення економічної інтеграції, захисту євро, суворого дотримання Пакту стабільності та зростання, завершення створення єдиного ринку у сфері фінансових послуг, його комплексного моніторингу. Особливу увагу М. Рахой зосередив на перспективах подолання безробіття серед молоді, реалізації плану створення архітектури внутрішнього європейського ринку. Політик

відзначив пріоритетність зовнішніх зносин з Північною та Південною Америкою, державами Середземного моря, країнами БРІКС, азійсько-тихоокеанського регіону [15, С. 40–47].

Підкреслюючи наступність зовнішньополітичних дій в іспанській політиці, прем'єр-міністр М. Рахой підтримав традицію попередників, здійснивши 18 січня 2012 р. свій перший офіційний візит у Марокко. До цього дипломатичного заходу в іспанській пресі висловлювалися сумніви щодо можливості його здійснення. Двосторонні відносини між державами ускладнювалися проблемами іспанських анклавів Сеути і Мелільї в Північній Африці; суперечками за острів Перехіль, який відповідно до взаємної домовленості Іспанії та Марокко мав залишатися демілітаризованим і незаселеним, оскільки щодо юридичного статусу острова між країнами не досягнуто згоди; а також невирішеними питаннями нелегальної міграції, сільськогосподарського експорту, проведення нафторозвідки у водах, розташованих між Канарськими островами і марокканським узбережжям. Іспанська делегація успішно провела переговори з новим урядом помірних ісламістів, очолюваних прем'єр-міністром А. Бенкіраном. Сторони запевнили одна одну у продовженні іспансько-марокканської співпраці. Каменем спотикання у перемовинах стала марокканська угода з ЄС про морське рибальство, яку у грудні 2011 р. заблокував Європейський парламент. Іспанія зажадала повернути свої рибальські човни в економічну зону Марокко у двосторонньому порядку, оцінюючи свої втрати в 15–16 мільйонів євро щороку. Рабат, своєю чергою, наполягав на ратифікації сільськогосподарської угоди з ЄС, якій протидіяв офіційний Мадрид, побоюючись експорту дешевої марокканської продукції. Шляхом перемовин та взаємних компромісів були знайдені шляхи вирішення проблемних питань [4].

Владна команда прем'єр-міністра М. Рахоя підтримала пріоритетність європейського вектора зовнішньополітичного курсу, зосередившись на поглибленні двосторонніх відносин з країнами континенту. Наступний дипломатичний візит М. Рахой, підтверджуючи важливість для Мадрида добросусідських відносин, здійснив 24 січня 2012 року в Лісабон, де зустрівся з прем'єр-міністром Португалії П. Пасуш Коельо. В іберійській пресі відзначали певну схожість у біографіях лідерів держав: обидва очолювали правоцентристські партії, перемогли на виборах з абсолютною більшістю своїх попередників-соціалістів [13]. Враховуючи природне зближення інтересів, що впливає із сусідства та тривалих історичних зв'язків, синхронного процесу переходу до демократії та консолідації, найвищі посадові особи обох країн закликали і надалі поглиблювати двосторонні відносини, посилювати взаємозв'язок між главами держав і урядів, а також контакти між посадовими особами на усіх рівнях. Згодом у травні 2012 р. відбувся XXV іспансько-португальський саміт, за результатами якого політики підписали 15 двосторонніх угод про співпрацю [16].

Варто сказати, що іспанська політична та економічна еліта повною мірою відчула тиск на власну зовнішню політику з боку неформального союзу Франції та Німеччини. Реально оцінюючи впливовість вищезгаданих держав в ЄС, М. Рахой зосередився на продовженні тісних політичних, економічних відносин з неформальним «ядром» євроспільноти, сподіваючись знайти зовнішню підтримку у проведенні внутрішніх реформ [8]. Безперечно, свою роль відігравав той факт, що Німеччина надала Європейському антикризовому стабілізаційному фонду більше 20 % коштів і без її участі були б неможливі жодні антикризові дії в Європі.

У Мадриді великого значення надавали також зв'язкам з Великобританією. 21 лютого 2012 р. М. Рахой відвідав Лондон, де зустрівся з прем'єр-міністром Д. Кемероном. Основними темами переговорів обох прем'єрів були іспансько-британські двосторонні відносини та Гібралтарська проблема, яка є найболючішою у відносинах монархій за останні 300 років. Іспанська делегація запропонувала не обмежуватися перемовинами про розширення співпраці у морській та авіаційній галузях, спільну боротьбу з наркотрафіком, нелегальною міграцією та відмиванням грошей, і, врешті-решт, повернутися до обговорення питання щодо статусу Гібралтару, які були перервані 10 років тому. Водночас сторони погодилися брати участь у формуванні єдиного

континентального інноваційного та енергетичного ринку, взаємну підтримку підприємницької діяльності.

У складних умовах економічної кризи, недовіри до Іспанії міжнародних фінансових кіл, відтоку капіталів з іберійської економіки, жорсткої економії видатків державного бюджету кабінет М. Рахоя звернувся за підтримкою до ЄС, т. з. «м'яким порятунком». Тобто Іспанія розраховувала отримати фінансову допомогу національним банкам без зобов'язання поставити державну макроекономічну політику під контроль ЄС та МВФ і її не влаштував жорсткий сценарій виходу із кризи, який використали під час фінансування Греції, Ірландії, Португалії. Представники зовнішньополітичного відомства Іспанії, особисто прем'єр-міністр, провели сотні переговорів з керівниками та посадовими особами провідних держав ЄС, високопосадовцями регіонального об'єднання. Особливо противилася наданню фінансової допомоги Іспанії за рахунок європейських фондів Німеччина. Але на європейських лідерів тиснули глави США і Канади, вимагаючи рішучих дій для вирішення кризи в Іспанії.

У червні 2012 р. М. Рахой мав зустрічі в Римі зі своїм італійським колегою М. Монті, канцлером Німеччини А. Меркель та президентом Франції Ф. Олландом, де високопосадовці домовилися про нові заходи з посилення економічного зростання ЄС, запропонувавши виділяти на ці цілі один процент європейського ВВП [3]. Тоді ж Іспанії відкрили кредит на суму приблизно 100 мільярдів євро для забезпечення ліквідності банківської системи від європейського механізму стабільності – фонду забезпечення фінансової стабільності. Утім виділення коштів зумовлювалося відповідальністю держави за процес рекапіталізації приватних фінансових установ, створювало додаткове навантаження на бюджет. Уряд Іспанії закликав використовувати кошти для рекапіталізації проблемних банків без посередництва самої країни і не поспішав отримувати кредит, активізувавши дипломатичну діяльність, спрямовану на зміну умов кредитування та механізму надання допомоги від ЄС. Тактика затягування переговорів в певний спосіб дала свої результати у пом'якшенні умов кредитування. Крім того, дипломати Мадрида домоглися від керівництва Європейського центробанку рішення про купівлю боргових зобов'язань парламентської монархії, що, своєю чергою, сприяло покращенню фінансового стану держави. На антикризову програму підтримки банківського сектору, що тривала з грудня 2012 до січня 2014 рр., було виділено 41,3 млрд. євро [1]. В Мадриді погодилися на створення державної структури, яка брала на себе зобов'язання щодо неліквідної нерухомості. Сьогодні ситуація в банківській системі країни дещо стабілізувалася.

Урядовий кабінет М. Рахоя зосередився на активізації зовнішньоекономічних та торговельних зв'язків, підвищенні конкурентоспроможності національної економіки, структурній перебудові усього господарського механізму, максимальному сприянні тим галузям економіки, продукція та послуги яких користуються постійним попитом на світових та регіональних ринках. Економічна дипломатія стала найважливішим інструментом для захисту та просування іспанських економічних інтересів за кордоном, досягнення корпоративної інтернаціоналізації. 28 червня 2012 р. Королівським указом 998/2012 було створено національний брендинг «Марка Іспанії» для координації дій урядових та приватних організацій, громадянського суспільства загалом щодо покращення іміджу держави у світі, сприяння просуванню іспанських товарів та послуг, інтернаціоналізації іберійських компаній [17]. Дипломатичні представники монархії, які працюють у 118 посольствах та консульствах за кордоном, стали активно використовувати міжнародні відносини для покращення іміджу, посилення позицій Іспанії у політичній, економічній, бізнесовій та науково-культурній сферах, допомагати підприємцям у розбудові бізнес-мереж за кордоном. Іспанський інститут зовнішньої торгівлі спрямував зусилля своїх співробітників на пошук нових інвесторів. В останні роки робиться все можливе для залучення більшої кількості малих та середніх підприємств до зовнішньоекономічної діяльності. За даними Міністерства закордонних справ та співробітництва Іспанії, з 2007 р. по сьогодні чисельність національних компаній-експортерів збільшилася більш ніж на 40 % (з 94418 до 150992). В результаті іспанський експорт тільки до країн Магрибу та Туреччини потроївся [6].

Оскільки зовнішньополітичне відомство Іспанії постраждало через скорочення свого бюджету (у березні 2012 р. бюджет скоротили на 54 %) і було змушене закрити свої представництва в деяких державах, адміністрація М. Рахоя для виконання завдань зовнішніх зносин стала залучати міністерства економічного розвитку, фінансів, промисловості, оборони. Можна сказати, що економічна криза стимулювала мобілізацію усіх адміністративних ресурсів монархії, координацію у зовнішніх діях. Уряд звернувся до більше ніж 200 представників іспанської пара-дипломатії, які представляли свої регіони у структурах ЄС, економити на відкритті та утриманні офісів автономій Іспанії за кордоном та використовувати інфраструктуру національних дипломатичних представництв.

Продовжилася традиційна співпраця з державами Іberoамерики, у більшості яких спостерігається економічне зростання, зміцнення фінансових систем. Зараз чітко прослідковуються три основні аспекти співробітництва у межах Іberoамериканської співдружності націй, Тихоокеанського альянсу та МЕРКОСУР. У жовтні 2014 р. М. Рахой заявив: «Іспанія стала першою державою—членом ЄС, яка зробила ставку на Тихоокеанський альянс» [10]. Має рацію знайий іспаніст професор П. Яковлев, стверджуючи, що головним орієнтиром Мадрида є створення міжнародного трансатлантичного простору (макрорегіону) і перетворення його в одну із конструкцій нового поліцентричного світового порядку, що формується [2]. До того ж доречно зупинитися на проблемах, які заважають двостороннім відносинам з латиноамериканськими країнами. Вони стосуються насамперед діяльності транснаціональних компаній та банків Іспанії. Час від часу уряди таких держав, як Венесуела, Болівія, Аргентина, намагаються послабити позиції закордонного капіталу, навіть через націоналізацію фінансових активів. Наприклад, у квітні 2012 р. президент Аргентини К. Фернандес де Кіршнер внесла в національний парламент законопроект, яким передбачалося націоналізувати нафтову компанію, яка належить іспанським підприємцям. Мадрид жорстко виступив на захист своїх інтересів. У цьому питанні Іспанію підтримав ЄС. Іспанська сторона пропонувала вирішити проблему шляхом діалогу та компромісів. У Буенос-Айресі не поступилися, що викликало протистояння між країнами. Схожа ситуація сталася у Венесуелі, яка намагалася контролювати філіал іспанського банку «Santander». Тому Іспанія значно активізувала діяльність своєї дипломатії у цих країнах, намагаючись вирішувати проблеми дипломатичними методами.

Відносини Іспанії зі Сполученими Штатами Америки залишаються важливими для обох країн. На саміті з ядерної безпеки в Сеулі, який проходив 26–27 березня 2012 р., М. Рахой зустрівся з президентом США Б. Обамою, де сторони обговорили питання розміщення американських протиракетних установок в іспанському м. Рота. У січні 2014 р. лідери обох держав зустрілися у Вашингтоні, висловивши задоволення станом двосторонніх стосунків. Іспанський прем'єр активно агітував Б. Обаму якнайшвидше підписати угоду про зону вільної торгівлі у рамках ЄС та США, яка посилить трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство, простимулює ринок праці обох континентів [18]. Варто відзначити і добрі особисті стосунки між обома лідерами. Це спростовує висновки політолога Т. Дібберта, що іспансько-американські відносини майже не розвиваються з 2004 р., відколи уряд соціалістів вивів іспанський військовий контингент з Іраку [5].

Уряд Іспанії, за словами М. Рахой, з глобалізацією можливостей бачить і глобалізацію ризиків у нових регіональних конфліктах, тероризмі, сепаратизмі, розповсюдженні зброї масового знищення, піратстві, зміні клімату, пандеміях, бідності [15, С. 46]. У зв'язку з цим, країна намагається бути активним членом ООН, ОБСЄ тощо. Саме тому правлячий кабінет запропонував кандидатуру Іспанії до непостійних членів Ради безпеки ООН на 2015–2016 рр. [9]. Сьогодні парламентська монархія разом з Новою Зеландією обрані непостійними членами Радбезу і будуть вирішувати найскладніші проблеми сучасності, пов'язані з конфліктами на Близькому Сході, ситуаціями в Україні, Ірані, Афганістані тощо. Загалом, критично сприймаючи ініціативу соціалістів щодо «Альянсу цивілізацій», народники використовують її у своїй дипломатичній

діяльності, оскільки вона стала програмою ООН. Також Мадрид неухильно виконує свої зобов'язання в Північноатлантичному альянсі, Європейській політиці безпеки і оборони.

Аналізуючи міжнародну діяльність урядового кабінету народників, варто звернутися до оцінок стану сучасної зовнішньої політики країни провідних іспанських політологів. З точки зору аналітика Королівського інституту ELCANO Ігнасіо Моліни, сьогоднішній зовнішній політиці Мадриду не вистачає чітких стратегічних орієнтирів. Ситуація посилюється браком ресурсів, необхідних для здійснення зовнішньополітичних завдань, а також розчаруванням громадськості роллю Іспанії в європейських та світових глобалізаційних процесах [12]. Інші політичні аналітики відзначають, що прем'єр-міністр М. Рахой зробив реальний особистий внесок у підвищення дієвості зовнішньої політики держави, оскільки він не має «зарозумілості» Х. Аснара та «нахабності» Х. Сапатеро, а виступає поміркованим національним лідером країни, яка потрапила у важкі економічні обставини і цілеспрямовано намагається їх подолати, ефективно використовуючи для цього міжнародну співпрацю [7]. Професор Ч. Пауелл також впевнений у необхідності підвищення стійкості внутрішньодержавних основ, що лежать в основі цілей зовнішньої політики, оскільки Іспанія має вписатися у реальність, коли формується багатополлярність в економічній сфері та знижується американський вплив у політичній, коли ЄС і надалі намагається посилювати свою роль у глобальному управлінні та забезпечити виживання євро [14].

З розглянутого можна зробити висновки, що в основу зовнішньополітичного курсу кабінету М. Рахоя покладені національно-державні інтереси парламентської монархії. Мадрид намагається подолати внутрішню економічну кризу шляхом політичної, економічної, фінансової, науково-технічної співпраці з провідними державами світу на усіх континентах, отримати пільги і союзників на міжнародній арені за допомогою прагматичної та зваженої зовнішньої політики. Узагальнення та вивчення досвіду економічної дипломатії Іспанії може стати перспективним напрямом для подальших досліджень.

1. Українська криза: досвід Іспанії та Греції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ascep.org.ua/2014/10/ukrayinska-kriza-dosvid-ispaniyi-ta-gretyiyi.html>. 2. Яковлев П. П. Внешняя политика нового правительства Испании [Електронний ресурс] / П. П. Яковлев // Перспективы. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/table/vneshnaja_politika_novogo_pravitelstva_ispanii_2012-04-27.htm. 3. Bruselas, París, Berlín y Roma, principales destinos exteriores de Rajoy hasta ahora [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.abc.es/espana/20140108/abci-rajoy-viajes-washington-201401071856.html>. 4. Declaración del presidente del Gobierno al finalizar su visita oficial a Marruecos [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lamoncloa.gob.es/presidente/intervenciones/Paginas/2012_prot20120118.aspx. 5. Dibbert T. Post-Zapatero Spain: Obstacles and Opportunities [Електронний ресурс] / T. Dibbert. – Режим доступу: <http://www.Internationalpolicydigest.org/2011/12/16/post-zapatero-spain-obstacles-and-opportunities>. 6. Diplomacia con objetivo económico [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politica.elpais.com/politica/2011/11/10/actualidad/1320957615_403776.html. 7. El presidente Rajoy da un giro a la política exterior heredada de Aznar y Zapatero [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.mundiarrio.com/articulo/politica/rajoy-da-giro-politica-exterior-heredada-aznar-y-zapatero/20131129125202012646.html>. 8. Field B. N. Politics and Society in Contemporary Spain: From Zapatero to Rajoy / B.N. Field, A. Botti. – Palgrave Macmillan, 2013. – 256 p. 9. La victoria del talante Margallo corrió el riesgo de asumir como propia una iniciativa de Zapatero [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.politica.elpais.com/politica/2014/10/16/actualidad/1413489434_088842.html. 10. Mariano Rajoy rediseña los pilares de la política exterior española hacia América latina [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infolatam.com/2014/10/08/mariano-rajoy-redisena-los-pilares-de-la-politica-exterior-espanola-hacia-america-latina/>. 11. Merkel se reúne mañana con Rajoy para preparar la próxima cumbre europea [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economista.es/economia/noticias/3696558/01/12/Merkel-se-reune-manana-con-Rajoy-para-preparar-la-proxima>

cumbre-europea.html#Kku854yxdxXqC0pc. 12. Molina I. *La reorganización de la acción exterior española por el nuevo gobierno del Partido Popular* [Електронний ресурс] / I. Molina, I. Olivie, F. Steinberg // *Análisis del Real Instituto Elcano (ARI)*. – Режим доступу: www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/web/rielcano_es. 13. Portugal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.exteriores.gob.es/documents/fichaspais/portugal_ficha%20pais.pdf. 14. Powell Ch. *The pain in Spain: political, social and foreign policy implications of the European economic crisis* Popular [Електронний ресурс] / Ch. Powell // *Análisis del Real Instituto Elcano (ARI)*. – Режим доступу: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/web/rielcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/image+of+spain/powell_pain_spain_europe_trouble_oct12#.VE40IvfglIA. 15. Rajoy M. *Mi visión de Europa y España en el mundo* / M. Rajoy // *Política exterior*. – 2011. – № 144, noviembre-diciembre. – P. 40–47. 16. *Rajoy dice que hará «algo parecido» a Portugal* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://miradescritiques.blogspot.com/2012/01/rajoy-dice-que-hara-algo-parecido.html>. 17. *Real Decreto 998/2012, de 28 de junio, por el que se crea el Alto Comisionado del Gobierno para la Marca España y se modifica el Real Decreto 1412/2000, de 21 de julio, de creación del Consejo de Política Exterior* // *Boletín Oficial del Estado de 29 de junio de 2012*. – N 155. – P. 46129–46132. 18. *Remarks by President Obama and President Rajoy of Spain After Bilateral Meeting* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/01/13/remarks-president-obama-and-president-rajoy-spain-after-bilateral-meeting>.

Юлія Олійник

Національний університет «Львівська політехніка»

СПІВРОБІТНИЦТВО ЄС ТА МЕРКОСУР ЯК ПРИКЛАД ДЛЯ ПОДАЛЬШОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

© Олійник Ю., 2015

Враховуючи, що найголовнішою складовою економічного та політичного розвитку будь-якої держави, що визначає її майбутнє, та констатуємо, що сьогодні консолідація держав охопила майже усі континенти, а більшість інтеграційних об'єднань носить не лише економічний, але й політичний характер, в роботі досліджено інтеграційне об'єднання Південної Америки, а саме – МЕРКОСУР та його співробітництво з Європейським Союзом. Досвід співпраці двох інтеграційних проєктів є надзвичайно актуальним і для України, яка сьогодні продовжує інтеграційний поступ до євроспільноти.

Ключові слова: МЕРКОСУР, ЄС, інтеграція, євроінтеграція.

Yuliya Oliynyk

THE COOPERATION BETWEEN THE EU AND MERCOSUR AS THE EXAMPLE FOR THE FURTHER INTEGRATION OF UKRAINE

© Oliynyk Yuliya, 2015

The author investigates the activities of such organisations as Mercosur and the EU in order to ascertain the effectiveness of the most powerful intergovernmental unions that include most countries of two different continents and each of them claims to be a leader in its part of the world. These integration associations not only implement a common economic policy but they have also achieved significant success in common political and social spheres. The EU-Mercosur relations are constantly developing towards strengthening their cooperation and establishing closer economic ties such as the Free Trade Agreement (FTA). Therefore, the investigation and comparison of the various aspects of the integration processes in Europe and South America are considered to be necessary as the results of such research can serve as an analytical basis for establishing further relations between Ukraine and the European Union today. The history of Mercosur as well as the development of the European Union began with the economic union of the countries. The market of the «Southern Cone» in comparison with the EU is a rather new organisation but for twenty-three years of its existence it has already proved its effectiveness and achieved its first results. The author points out that at the current stage of its development the EU is not a purely economic organisation but it has already become a political union of the member countries. The authorities of this Latin American association intend to transform it into a closer alliance following the EU example. The author describes Mercosur and the EU as the international organisations that consolidated the states into one common area being the consolidating authorities of these countries in Europe and

South America. The study of the integration processes on two different continents can help to develop the appropriate foreign policy direction for our country.

Key words: Mercosur, the EU, integration, eurointegration.

МЕРКОСУР та ЄС – це два найпотужніші міждержавні об'єднання, що охоплюють більшість країн двох різних материків та претендують на лідерство у своїй частині континенту. Ці інтеграційні спільноти проводять не лише спільну економічну політику, але й також досягли значних успіхів у спільній політичній та соціальній сферах. Як МЕРКОСУР, так і ЄС, є міжнародними організаціями, що об'єднали держави у спільний простір, і є консолідуючими органами цих країн на Європейському континенті та в Південній Америці відповідно.

Вивчення досвіду інтеграційних процесів на різних континентах є **актуальним** у сучасній політичній науці України, адже дасть змогу виробити відповідний напрямок зовнішньополітичного курсу для нашої держави. Вважаємо доцільним дослідити та порівняти аспекти інтеграційних процесів у самій Європі та в Південній Америці, оскільки результати таких досліджень могли б бути аналітичним матеріалом для побудови подальших відносин України з Європейським Союзом, особливо на сучасному етапі.

На формування теоретико-методологічних засад нашого дослідження європейської інтеграції та інтеграційних процесів у Південній Америці істотно вплинули наукові праці зарубіжних дослідників, зокрема таких вчених, як С. Маріз [17], К. Фрейзер [15], Н. Грін-Ковлес, Д. Дінан [16]. Окрім того, потрібно згадати дослідження вітчизняних авторів, а саме: В. Копійки [5], Т. Шинкаренко [8], В. Посельського [5], що вивчали історію виникнення та інституційне забезпечення функціонування Євросоюзу. Особливо треба відзначити дослідження інтеграційних процесів у Латинській Америці, а саме – виникнення й розвиток МЕРКОСУР таких авторів, як Ю. Шишков [14], К. Пшеворський [9].

У науковій літературі діяльність ЄС та МЕРКОСУР насамперед розглядають з правової точки зору, зокрема у працях вищезгаданих науковців, а також у контексті інтеграції держав різних континентів до цих співтовариств. Проте усе ще недостатньо дослідженою залишається проблема порівняльного аналізу цих інтеграційних об'єднань, а також розвиток їх співпраці.

Мета роботи – проаналізувати історичний розвиток становлення та співпраці таких двох співтовариств, як ЄС та МЕРКОСУР, визначити основні пріоритети співробітництва, а також проаналізувати подальшу інтеграцію для України.

Отже, становлення ЄС розпочалося одразу після закінчення Другої світової війни. Такі держави, як Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург, створили інтеграційне співтовариство, основною метою якого була спільна політика в галузі видобутку вугілля та виробництва сталі. У 1957 р. було створено ще одне співтовариство – економічне, завданням якого були спільна економічна діяльність та створення митного союзу.

Сьогодні Європейський Союз налічує 28 держав, а його головною метою є проведення спільної економічної, політичної та соціальної політики.

Основними органами ЄС є парламент, як один з представницьких органів, що вирішує багато питань; Європейська комісія та Європейський Суд у справах людини, що є одними з ключових інституцій співтовариства. Хоча останнім часом Європейський Союз робить спроби переходу до узагальненішої форми політичної взаємодії, проте процес ухвалення спільної європейської конституції показав, що частина держав-членів ще не готова до політичного союзу. Але ми не можемо заперечувати те, що Європейський Союз є одним з найрозвиненіших інтеграційних об'єднань у світі, держави-члени якого є міцно інтегрованими у єдину структуру.

Дослідники зазначають, що європейська інтеграція стала поштовхом та зразком для консолідації держав у Південній Америці. Проте цей шлях не був такий легкий, як в Європі. Вже у 1960-х роках на континенті виникають ідеї про створення зони вільної торгівлі, а у подальшому –

створення Центральноамериканського спільного ринку. У 1960 р. була створена Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (LAFTA) (що була перейменована з 1980 р. в Латиноамериканську асоціацію інтеграції (LAIА)), до якої увійшли 11 країн (Аргентина, Бразилія, Мексика, Уругвай, Парагвай, Перу, Чилі, Колумбія, Еквадор, Венесуела та Болівія). Проте економічна та політична кризи 1960 року не дозволила цим країнам інтегруватися на вищий рівень. Ще однією причиною неспроможності консолідації всіх держав Південної Америки є відмінності між цим державами, особливо в культурній та політичній сферах, що призвело до об'єднання лише окремих країн, економічно близьких одна одній. Внаслідок цього у 1969 р. всередині Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі виникла Андська група, що включала такі держави, як Болівія, Колумбія, Еквадор та Чилі. Згодом до них приєдналася ще Венесуела, проте вийшла Чилі. Ця група також не досягла значних успіхів у розвитку спільної торгівлі [13].

Наступний етап інтеграції в Латинській Америці розпочався наприкінці 1980-х років. Причинами пошуку нових форм співпраці стало розчарування латиноамериканських держав у допомозі США, яку останні перестали надавати після Фолклендської війни Аргентини та Великої Британії, що стало стимулом до зближення на південноамериканській регіональній основі. У 1986 р. дві найрозвиненіші держави регіону – Аргентина та Бразилія – оголосили про новий проект економічного розвитку та інтеграції, зазначивши при цьому, що він є відкритим для членства щодо усіх сусідніх країн. Як наслідок, у березні 1991 р. відбулося підписання договору про створення митного союзу та спільного ринку – МЕРКОСУР (ринок «південного конуса»). Першими державами-членами цього об'єднання стали Бразилія, Аргентина, Парагвай та Уругвай [14]. Проте науковці вважають офіційною датою створення МЕРКОСУРу – 1995 р., оскільки саме з цього часу набула чинності угода між вищезгаданими державами, а також почали діяти спільні митні тарифи на імпорту товарів з «третіх» країн на зовнішніх кордонах держав-учасниць. Асоційоване членство в організації отримали Чилі, Болівія, Перу, Колумбія та Еквадор.

Основним завданням МЕРКОСУР є створення організації, яка б гарантувала економічне зростання її учасників на основі інтенсивної взаємної торгівлі та ефективного використання інвестицій, а також підвищення міжнародної конкурентоспроможності економік держав регіону [2].

Система управління МЕРКОСУР є доволі розвинена. Головним органом організації є Рада Спільного ринку, яка збирається на вищому рівні. До її складу входять голови держав та урядів, а також міністри закордонних справ держав-членів. Цей орган є основним, що здійснює політичне планування та розвиток інтеграції. Головним виконавчим органом МЕРКОСУР є Група Спільного Ринку, що функціонує постійно, та до її складу входить адміністративний секретаріат зі штаб-квартирою в місті Монтевідео, 10 технічних комісій, які займаються питаннями торгівлі, митного регулювання, технічних норм, валютно-фінансової політики, макроекономічної політики, транспорту, промисловості, сільського господарства та енергетики [2].

За свого існування МЕРКОСУР виявився одним з найефективніших об'єднань у Латинській Америці. Його діяльність привела до збільшення торгівлі між державами-учасницями, а за 1991–1997 рр. спостерігалось зростання показника торговельного балансу в 7 разів. У зоні вільної торгівлі держав-членів було ліквідовано мита та інші обмеження на 90 % товарів, а також узгоджені спільні зовнішні тарифи. Актуальним є питання, що часто обговорюється між учасниками об'єднання, а саме – запровадження у середньостроковій перспективі єдиної валюти.

Своїм прикладом МЕРКОСУР довів, що для успішного розвитку інтеграційного об'єднання необхідним є членство хоча б двох економічно сильних держав. За час існування МЕРКОСУР залишається одним з найінтегрованіших ринків Латинської Америки, що об'єднує держави з майже 200 мільйонним населенням, з сукупним ВВП більше ніж 1 трильйон доларів США. На це об'єднання припадає 40 % прямих іноземних інвестицій (від усього об'єму, що надходить до Південної Америки), 60 % сукупного товарообігу та 33 % зовнішньої торгівлі континенту [12, С. 28–36].

Проте, незважаючи на велику кількість позитивних здобутків, МЕРКОСУР також має і внутрішні проблеми, що спричиняють гальмування розвитку усіх держав-членів. Основна з них – це відмінності між державами-членами, а також доволі низький рівень економічного розвитку. Так, якщо порівнювати держави, то, наприклад, найрозвиненішими в регіоні є Бразилія та Аргентина, що намагаються співпрацювати та інтегруватися зі слабшими державами Уругваєм та Парагваєм. При створенні однакових умов для конкуренції це може призвести до того, що Уругвай і Парагвай опиняться в ролі підпорядкованих держав розвиненіших сусідів. Попри те, що для таких країн часто зберігаються деякі винятки з правил лібералізації торгівлі, все одно відбуваються ситуації, коли до цих держав збуваються товари, які складно експортувати в розвиненіші держави.

Але попри позитивні та негативні наслідки існування МЕРКОСУР, можна відзначити зростання інвестиційної привабливості регіону.

Значним етапом подальшого розвитку регіону стала «Рамкова міжрегіональна угода» між МЕРКОСУР та ЄС, яка була укладена у 1995 р., що передбачає створення зони вільної торгівлі між двома інтеграційними об'єднаннями [10]. Нагадаємо, що зона вільної торгівлі – це тип міжнародної інтеграції, за якої її учасники скасовують митні ставки, податки та збори, мінімізують кількісні й нетарифні обмеження, створюючи оптимальні умови для взаємовигідної торгівлі. При цьому держави-учасниці зберігають право на самостійне та незалежне визначення режиму торгівлі з «третіми» країнами. Між учасниками зберігаються митні кордони і пости, які контролюють походження товарів, що перетинають державні кордони.

Міжрегіональна рамкова угода вступила в силу після ратифікації усіма державами-членами ЄС і МЕРКОСУР у 1999 р. Тоді ж була підписана додаткова Спільна декларація до Угоди, в якій йшлося про те, що:

– МЕРКОСУР і Європейський Союз підтверджують свою волю продовжувати співпрацю у створенні міжрегіональної асоціації та встановленні тіснішого політичного діалогу;

– регіональна інтеграція є одним із засобів досягнення стійкого і гармонійного соціального розвитку, рівно ж як і механізмом впровадження конкурентних умов міжнародної економіки [4].

Ця Декларація встановлювала основи для політичного діалогу на регулярній основі на рівні Глав держав, міністрів і вищих державних службовців [1].

Підписання угоди між ЄС і МЕРКОСУР привело до створення одного з найбільших торгових блоків у світі з ВВП розміром в 9 мільярдів євро і населенням, що перевищує 700 млн. людей [10].

Інституційні механізми, що закріплюють відносини ЄС та держави Латинської Америки, є саміти, тобто зустрічі глав держав та урядів держав Латинської Америки та ЄС, що проводяться один раз на два роки. Перша така зустріч відбулася у 1999 р. у Ріо-де-Жанейро, де численними договорами було закріплено партнерство між об'єднаннями, що сприяє посиленню демократії, верховенству права, міжнародному миру та політичній стабільності [5]. Наступні саміти були проведені у 2002 р. в Мадриді, у 2004 р. – у Гвадалахарі, в 2006 р. – у Відні, а також у Лімі та Брюсселі в наступні роки. На другій зустрічі глав держав і урядів ЄС і МЕРКОСУР в Мадриді в травні 2002 р. була відзначена необхідність підтримання постійного політичного діалогу з питань створення зони вільної торгівлі і подальшого співробітництва в різних сферах, що становлять взаємний інтерес. Проте попри насиченість зустрічей, визначені цілі (а саме – створення зони вільної торгівлі, уніфікація цін на товари, подолання бідності) не були досягнуті. Під час XVI Міжпарламентської конференції ЄС – Латинська Америка (20–22 травня 2003 р., Брюссель) представники Європейського Союзу заявили про необхідність завершення переговорів з МЕРКОСУР, Андським Співтовариством Націй (АСН) з питань створення зони вільної торгівлі, щоб підписати відповідні угоди на Третій зустрічі глав держав і урядів ЄС, Латинської Америки та Карибського басейну, яка була запланована на травень 2004 р. в Мексиці. Проте завершення переговорного процесу не відбулося. Підсумкова Декларація саміту у Гвадалахарі містила лише одне положення, присвячене створенню зони вільної торгівлі між двома блоками: Сторони вітають

прогрес, досягнутий у переговорах про Міжрегіональну асоціацію між МЕРКОСУР і ЄС. Грунтуючись на поясненнях та існуючих пропозиціях, у декларації зазначено, що ми можемо досягти великих результатів. Ми доручаємо нашим переговорникам посилити їх роботу так, щоб цих результатів ми могли досягти до жовтня 2004 р. [3].

Однією з причин затягування цього процесу стали тривалі переговори з питання завершення Дохійського раунду переговорів Світової організації торгівлі. Йдеться про те, що підготовчий період створення Міжрегіональної Асоціації повинен був закінчитися з визначенням механізмів дії СОТ.

Ще однією причиною, яка видається набагато важливішою, стало розширення ЄС, та вступ до нього десяти нових членів: Угорщини, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Естонії та Чеської Республіки, велику частку економіки яких становило і становить сільське господарство. Отже, питання ввезення дешевої сільськогосподарської продукції з країн МЕРКОСУР став ще гострішим для ЄС, вирішення цієї проблеми стало ще складнішим, адже досягнення консенсусу двадцяти п'яти членів – складне завдання і в інших, не настільки гострих, питаннях.

Крім того, після розширення ЄС було згорнуто багато програм для країн Латинської Америки, фінансовані за рахунок ЄС, наприклад, програми з розвитку громадянського суспільства, зміцнення інституційної структури, покращення економічної та торговельної інфраструктури тощо, а вивільнені кошти були направлені на підтримку власних нових членів, що теж не могло не позначитися на проведенні та наслідках переговорів про створення зони вільної торгівлі [7]. Усе це призвело до призупинення переговорного процесу в галузі створення Міжрегіональної асоціації. Проте продовжувалося співробітництво в соціальній, культурній, інституціональній, освітній сферах та були прийняті дві Програми дій Європейської комісії для МЕРКОСУР на 2002–2006 та 2007–2013 рр. В останній Програмі були передбачені 50 млн. євро для реалізації трьох основних напрямів діяльності:

- підтримка інституціоналізації МЕРКОСУР;
- підтримка розвитку майбутньої угоди про Асоціацію ЄС – МЕРКОСУР;
- збільшення участі громадянського суспільства в процесі регіональної інтеграції [1].

Незважаючи на втілення подальшого розвитку угоди про Асоціацію як одного з основних пріоритетів діяльності, в реальності переговори і реалізація цього напрямку перебували у замороженому стані. Відновлення ж переговорів пов'язане з головуванням Іспанії в ЄС у першій половині 2010 р., і Аргентини – на аналогічний пост в МЕРКОСУР у той самий період. Обидві країни були зацікавлені в поживленні переговорного процесу, оскільки входили до найбільш постраждалих від фінансово-економічної кризи, і для них створення такої зони було б можливістю поліпшити свої позиції. Уже в березні 2010 р. напередодні VI зустрічі глав держав і урядів країн ЄС і Латинської Америки, запланованої на травень 2010 р. в Мадриді, представники ЄС заявляли, що за сприятливого збігу обставин завершення переговорів з питання підписання угоди про Міжрегіональну асоціацію може відбутися в 2011 р. [14].

Європейські та латиноамериканські засоби масової інформації висловлювали абсолютно різні точки зору щодо подальших подій. Хтось оптимістично дивився в майбутнє, вірячи, що в найближчі два роки зона вільної торгівлі між ЄС і МЕРКОСУР буде створена, хтось стверджує, що поява такого блоку взагалі неможлива. Однак і ті, й інші визнають, що як би не закінчився цей процес, він буде дуже складний, оскільки існує кілька проблем для прийняття такого рішення. Європейці дуже захищають своє сільське господарство від конкуренції з боку МЕРКОСУР, щорічні субсидії аграрному сектору становлять близько \$ 120 млн. Однак південноамериканські країни чітко стоять на своїй позиції, вимагаючи забезпечити повний і відкритий доступ до ринків Європи для своїх товарів. Також країни МЕРКОСУР, передусім Бразилія, мають дуже сильну промисловість, яка також може скласти конкуренцію продукції Європейського Союзу, від чого

останній хоче відгородитися. Але ж і МЕРКОСУР, досягнувши певних успіхів на міжнародній арені, буде також наполегливо захищати свої інтереси.

Також ще однією з найголовніших проблем в Латинській Америці є наркобізнес та боротьба з ним, яка обов'язково відображається на зовнішніх відносинах регіону. Зазначаємо, що ЄС у цьому аспекті не має спільної узгодженої позиції. Основним механізмом співпраці в цьому напрямку є традиційне надання фінансової допомоги, проте існують певні суперечності щодо цього. Міністр закордонних справ Європейського Союзу Кріс Паттен підкреслив, що ЄС має врегулювати ситуацію з наркобізнесом, оскільки це не питання економічних вигод, а відповідальність перед людством. Попри це, різняться думки держав-членів ЄС щодо надання фінансової допомоги, оскільки основним джерелом наркобізнесу є Колумбія, для якої притаманна висока корупція, а тому деякі держави-члени не бачать перспективи в наданні такої допомоги [12].

Загалом ідея створення зони вільної торгівлі між двома об'єднаннями дуже приваблива. Для МЕРКОСУР така зона буде диверсифікацією відносин і зниженням залежності від НАФТА і США, а також підніме міжнародний авторитет цієї організації, не кажучи вже про ринки збуту продукції і політичний вплив після підписання угоди про Асоціацію.

Інтерес ЄС полягає не тільки у великих комерційних можливостях МЕРКОСУР, а й у відновленні історичних взаємин з країнами Південної Америки, а також у можливості створення ще одного центру багатопольярного світу.

Отже, можемо підсумувати, що ЄС та МЕРКОСУР є двома найпотужнішими інтеграційними об'єднаннями, що мають вплив на окремих континентах. Історія становлення МЕРКОСУР починалася так само, як і розвиток Європейського Союзу, а саме – з економічного союзу країн. На сучасному етапі розвитку ЄС перестав бути суто економічною структурою, він робить заявку на політичний союз країн, що до нього входять. Ринок «південного конуса» порівняно з ЄС доволі молода організація, однак за 23 роки свого існування вона продемонструвала власну життєздатність та дала перші результати. Керівництво цього латиноамериканського об'єднання має наміри трансформувати його у тісніший союз за прикладом ЄС. Як наслідок, відносини ЄС з МЕРКОСУР постійно розвиваються в бік поглиблення співпраці та налагодження тісніших економічних зв'язків, а саме – створення зони вільної торгівлі. Перспективним напрямом подальших досліджень все ще залишається процес інтеграції держав різних континентів до досліджених інтеграційних об'єднань, зокрема і України. Проте для реалізації цього курсу насамперед потрібно, щоб в Україні відбулися серйозні зміни та реформи, та політична еліта зуміла вибрати правильний курс для подальшого розвитку нашої держави.

1. Абрамова М. А. *Отношения Европейского Союза со странами Латинской Америки* / М. Абрамова // *Европейский Союз: факты и комментарии*. – 2006. – № 46. – С. 62–63.
2. Весела Н. М. *Угода про асоціацію та вільну торгівлю між Європейським Союзом та Меркосур в контексті проблем міжнародної інтеграції* / Н. М. Весела // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр.* – Вип. 70, Ч. 2. – К.: ІМВ, 2007. – С. 90–96.
3. *Декларация IV Саммита глав государств и правительств стран Европейского Союза, Латинской Америки и Карибского бассейна* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/external_relations/lac/2004/decl_polit_final_en_2004.
4. Забалета А. *Европейский Союз – Меркосур: В направлении Соглашения о межрегиональной ассоциации* / А. Забалета. – Мадрид: Издательство института латиноамериканских исследований, 2007. – 228 с.
5. Копійка В. *Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл* / В. Копійка, Т. Шинкаренко. – К.: Ін Юре, 2001. – 447 с.
6. *Общий рынок ЕС и Латинской Америки: успехи и проблемы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.riissian.rfi.fr/evropa/20100518-obshchii-rynok-es-i-latinskoj-anieriki-iispeklii-i-problenyu>.
7. Павлова Е. Б. *Соотношение экономических и политических факторов во взаимоотношениях ЕС со странами Латинской Америки* [Електронний ресурс] / Е. Б. Павлова. –

Режим доступу: http://www.edc.spb.ni/conl2002/pavlova.htm#_ftii1. 8. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с. 9. Пиеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пиеворский. – М.: РОССПЭН, 1999. – 320 с. 10. Рамочное соглашение о сотрудничестве между Европейским Союзом и Общим рынком Южного Конуса / Acuerdo Marco Cooperación entre Comunidad Europea y Mercado Común del Sur de 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mercosur.int/documentos/acuerdos/61_1995_AcuerdoMarcoCoopComEuropea-Mercosur_ES. 11. Статистичні дані [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/countries/brazil/>. 12. Тайар В. М. Евросоюз Меркосур: стратегическое партнерство / В. М. Тайар // Латинская Америка. – 2007. – № 5. – С. 28–36. 13. Швец Е. Страны Меркосур: природные ресурсы – энергетика – интеграция [Електронний ресурс] / Е. Швец. – Режим доступу: <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200301403>. 14. Шишков Ю. Интеграционные процессы на пороге XXI века. Почему не интегрируются страны СНГ / Ю. Шишков. – М.: Деловая литература, 2001. – 257 с. 15. Frazer C. The future of Europe. Integration and enlargement / C. Frazer. – London: Rutledge, 2005. – 170 p. 16. Green Cowles M. Developments in the European Union / M. Green Cowles, D. Dinan. – London: Palgrave Macmillan, 2004. – 341 p. 17. Marise C. The enlargement of the European Union / C. Marise. – N.-Y.: Oxford University Press, 2005. – 256 p. 18. Mercosur-Union Europea etapa final para el acuerdo comercial [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ieco.clarin.com/economia/Mercosur-Union-Europea-etapa-acuerdo-comercial_0_110100005.html.

Ірина Сухорольська
Національний університет «Львівська політехніка»

НОВА ГРОМАДСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

© Сухорольська І., 2015

Розглянуто тенденції розвитку громадської/публічної дипломатії під впливом процесів глобалізації та поширення нових технологій. Досліджено коло учасників, технологічне та медіасередовище, методи, а також особливості практичної реалізації нової громадської дипломатії. На основі цього надано відповідні рекомендації для посилення позиції України в інформаційному протистборстві.

Ключові слова: громадська дипломатія, публічна дипломатія, неурядові організації, соціальні мережі, інтернет-меми, пропаганда.

Iryna Sukhorolska

NEW PUBLIC DIPLOMACY AND PECULIARITIES OF ITS ACTUAL IMPLEMENTATION

© Sukhorolska Iryna, 2015

Public diplomacy is an activity of an international actor aimed at communication with a foreign audience. In the 2000s it undergoes substantial transformations, primarily under the influence of globalisation and new technologies. The article attempts to highlight the features of the new public diplomacy. In particular, the author investigates the participants, the technological and media environment as well as the public diplomacy tools. It is concluded that the states remain the influential participants of the international communication but they have to compete with the non-governmental organisations which are more adaptive, expansive and networked. Besides, new technologies possess great potential for the public diplomacy development. However, their impact is sometimes unpredictable and the initiative can be taken over by the competitors.

The author considers the distinctive methods of the new public diplomacy, namely relationship and network building, involving a wide range of domestic and foreign non-governmental organisations, reinforcing the viral trends based on triggering events, combining technologies and instruments and using a reasonable individual approach. Other peculiarities of the new public diplomacy include its horizontal structure, convergence of external and internal audiences, combining strategic approach with the need for the instant reaction as well as a strong competition between state and non-state actors.

The paper also focuses on applying the methods of the viral information dissemination in the international relations. On the basis of the studies of the internet-memes spreading, the recommendations for strengthening the Ukraine's position in the information warfare with Russia are given. It is concluded that Ukraine needs the implementation of the new public

diplomacy strategies involving the Russian audience and covering the issues of positive effects of democratic reforms in Ukraine.

Key words: new public diplomacy, non-governmental organisations, social-networks, Internet memes, propaganda.

Міжнародні відносини початку XXI ст. зазнають істотних трансформацій. Процеси глобалізації та поширення новітніх інформаційно-комунікаційних технологій супроводжуються появою нових міжнародних акторів і створюють додаткові виклики для держав. Традиційна громадська дипломатія (ГД) сформувалася в умовах “холодної війни” та домінування таких електронних засобів масової інформації, як радіо та телебачення. Утім реалії сьогодення вимагають ґрунтовної видозміни громадської дипломатії, а також переосмислення її концептуальних засад, що й зумовлює актуальність дослідження цього явища.

Вивчення характеристик громадської дипломатії у сучасному світі привертає увагу багатьох науковців. У цьому контексті варто відзначити роботи Я. Меліссена, Дж. Ная, Р. Захарни, Н. Кулла, М. Леонарда, Дж. Паммента, Ф. Сейба, Ц. Чжана. Однак сутність нової громадської дипломатії залишається не цілком зрозумілою, а її можливості для міжнародних акторів не завжди є очевидними та й використовують їх далеко не усі. В Україні ж сам термін потребує уточнення змісту, з огляду на особливості його перекладу з інших мов. Тому метою цієї роботи є дослідити концепцію нової громадської дипломатії, зупинившись на згаданих термінологічних проблемах, та виявити її характерні ознаки та особливості практичної реалізації. Це дасть змогу зрозуміти сильні і слабкі сторони такого інструменту «м'якої сили», а також надати відповідні рекомендації щодо ефективного використання його потенціалу для України.

Громадську дипломатію (англ. «*public diplomacy*») традиційно розуміють як діяльність держави з метою впливу на закордонні цільові аудиторії. В українській науці паралельно використовують терміни «громадська дипломатія» та «публічна дипломатія», а прихильники останнього варіанта вважають громадську дипломатію чимось принципово відмінним, не пов'язаним із державою, т. з. «дипломатією громад». Спробуємо навести основні аргументи, які доводять доцільність уживання терміна «громадська дипломатія» як відповідника англійського «*public diplomacy*»:

1) слово «*public*» в англійській мові має багато значень, однак у словосполученні «*public diplomacy*» (як і «*public relations*» – «зв'язки з громадськістю», «*PR*») воно позначає цільові аудиторії громадськості. Інколи у визначеннях вживається слово «*publics*», що підкреслює наявність багатьох таких аудиторій, а не загальної «публіки». Тобто дослівно «*public diplomacy*» – це «дипломатія з громадськістю», а точніше зв'язки міжнародного актора з іноземними цільовими аудиторіями, а не населенням загалом.

Використання українського терміна «громадська дипломатія» демонструє нерозривний зв'язок цього явища із сферою PR, очевидність якого з часом тільки посилюється. Багато дослідників указують на існування чіткої тенденції до поєднання власної та закордонної аудиторії під час обговорення міжнародних питань [10, С. 13]. Це закономірно в умовах, коли згадані аудиторії легко можуть знайти точки дотику й поза державою. Натомість їхнє розрізнення сьогодні можливе лише у державі, яка повністю контролює власний інформаційний простір. Яскравим прикладом такого поєднання ГД та державного PR є створення у 1999 р. посади Заступника державного секретаря з питань громадської дипломатії та зв'язків з громадськістю (Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs) у структурі Держдепу США [12];

2) позначення терміном «громадська дипломатія» виключно діяльності неурядових організацій (НУО), громад чи інших добровільних об'єднань є недостатньо обґрунтованим. Громади як певні територіальні общини переважно не здійснюють міжнародної діяльності, на відміну від місцевої влади, бізнесу або ж організацій громадянського суспільства. Коли йдеться про

останніх, то влучнішим терміном буде «громадянська дипломатія» (дипломатія НУО), тим більше, що він має прямі відповідники в англійській («*citizen diplomacy*») та російській («*гражданская дипломатия*») мовах. Що стосується народної та суспільної дипломатії, то навряд чи такі концепції є продуктивними у теперішній час, оскільки тут йдеться про народ чи суспільство як цілісність, позицію яких у демократичній країні виражає державна влада;

3) вирішальним аргументом на користь терміна «громадська дипломатія» у розумінні «*public diplomacy*» є її тісне зближення із громадянською дипломатією у XXI ст., аж до повного розмиття кордонів між ними. Нова громадська дипломатія (англ. «*new public diplomacy*») передбачає участь громадськості, міжнародних НУО як активних суб'єктів міжнародної взаємодії поряд із державами. У таких комунікаційних відносинах держави можуть максимум претендувати на статус першого серед рівних. Саме тому прикметник «громадська» (а не «публічна», – тобто прилюдна, спрямована на загальну публіку або тісно пов'язана з державою, не приватна) якнайкраще передає характерні особливості такої діяльності.

Отже, терміном «нова громадська дипломатія» (нГД) позначають результат трансформації традиційної ГД, тобто спілкування міжнародних акторів з іноземною аудиторією у нових умовах. Концепція нової громадської дипломатії зародилася на зламі століть, спочатку у вигляді загальних прогнозів розвитку сфери міжнародної комунікації, а згодом набула конкретизації завдяки урахуванню практичного досвіду. Основними чинниками, які найбільше вплинули на формування нГД, можна вважати поширення нових технологій та збільшення кількості і значущості міжнародних неурядових акторів. Щодо першого, то саме на початку 2000-х років з'являється стійка тенденція збільшення кількості інтернет-користувачів (яких сьогодні вже називають нетізенами чи мережанами) у країнах, які розвиваються. До того часу інтернет-послугами користувалися здебільшого на Заході (рівень проникнення Інтернету у 2000 р. серед розвинених країн становив 31 %, а з-поміж країн, які розвиваються, – 2 %) [6]. Природним розвитком Інтернету стало поширення технологій Web 2.0, що відзначаються активною участю користувачів у створенні веб-контенту. Також важливо згадати масове розповсюдження мобільних телефонів, які у 2010 р. перетворилися у багатофункціональні пристрої із широкими комунікаційними можливостями. Внаслідок цього колишня здатність звичайного активіста за допомогою СМС творити міжнародні новини у більшості країн уже вийшла на якісно новий рівень [4, С. 137]. Сьогодні нікого не дивує, коли пересічна особа здійснює живу відео-трансляцію із залученням багатотисячної аудиторії. Так само, як і те, що звичайний малюнок чи домашнє відео можуть викликати цілком непередбачувану масову реакцію. У світовому політичному вимірі ці технології ведуть до формування множинних ідентичностей, накладення юрисдикцій та зменшення значення територіальної належності [13, С. 87–88].

Другим важливим чинником трансформації громадської дипломатії є зростання чисельності і ролі недержавних акторів на міжнародній арені. Серед них особливо помітні неурядові організації, міжнародні ЗМІ та транснаціональні корпорації. Зростання кількості НУО наприкінці 1990-х років перетворилося у глобальне явище, яке навіть отримало назву «революція асоціацій» [13, С. 84–85]. Не останню роль у цьому процесі відіграли нові технології. Міжнародні НУО з мережевою формою організації стали настільки впливовими, що досягли здатності конкурувати з державними структурами у виконанні певних суспільних функцій [7]. Вони долучаються до творення міжнародної політики, а їхня позиція має вагоме значення для формування іміджу міжнародних акторів.

Отже, хоча згадані тенденції зародилися у 90-х роках минулого століття чи навіть раніше, але повною мірою вони проявилися вже на початку третього тисячоліття. За таких умов старе розуміння громадської дипломатії з акцентуванням на державні ЗМІ, контрольовані ієрархічним урядовим апаратом, не відповідає вимогам сучасності, обмежує можливості держав і зменшує їхню конкурентоспродатність.

Спроби порівняння ГД і нГД, на основі виокремлення їхніх істотних характеристик, зроблені у багатьох дослідженнях. Утім не усі виділені у них особливості відповідають нинішнім реаліям. Швидке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та динамічні соціальні зміни змушують постійно переглядати попередні прогнози та узагальнення. Крім того, потрібно відзначити, що певні ознаки, які приписують новій громадській дипломатії, характерні й для традиційної ГД часів “холодної війни”.

Розглянемо особливості нової громадської дипломатії, з огляду на її основні складові, а саме – учасників, методи і технології провадження. Що стосується загальних цілей громадської дипломатії, то принаймні для держав вони мало змінилися і передбачають реалізацію власних зовнішньополітичних інтересів у міжнародних відносинах. Як уже було зазначено, найбільші зміни відбулися серед учасників нГД. Тепер держави змушені конкурувати з мережевими неурядовими суб’єктами, яким властиві такі переваги, як: гнучкість, надійність, адаптивність, здатність швидко розростатися та миттєво реагувати на події міжнародного життя [13, С. 89–90]. Натомість держави можуть протиставити цьому значні фінансові та організаційні ресурси, визнану легітимність, владні повноваження та значний досвід. У минулому уряди розглядали власну громадськість із активною незалежною позицією, як перешкоду або ускладнення для стратегій громадської дипломатії. Сьогодні ж значний потенціал такої громадськості є для них очевидним. З іншого боку, кожен новий гравець «на полі ГД» може не тільки підсилити, а й знівелювати урядові меседжі [13, С. 86; 15, С. 41]. Достатньо лише згадати приклади підтримки позицій та ідей Дж. Ассанджа чи Е. Сноудена низкою незалежних американських організацій. Усе це створює додаткові труднощі для держав у реалізації зовнішньополітичних інтересів.

Те саме стосується і нових технологій, які мають великий потенціал для впливу та роботи з цільовими аудиторіями. Утім не можна забувати, що результат впровадження ІКТ у цій сфері часто буває непередбачуваним. Те, що на початкових етапах інформаційної кампанії здається безсумнівною перевагою, згодом може успішно використати противник і тим самим зашкодити цілям ГД. Авторитарні режими ефективно освоюють інформаційні технології та, виділяючи значні ресурси, розгортають широкомасштабні стратегії пропаганди. Наприклад, діяльність Росії, незважаючи на широке застосування новітніх технологій та залучення неурядових структур, не можна зарахувати до нової громадської дипломатії. На відміну від нГД, російська пропаганда не побудована на довірі як базисі легітимності та впливовості учасників комунікації [4, С. 141]. Натомість ставку зроблено на маніпуляції та безпідставну сенсаційність. Окрім того, у той час, як громадська дипломатія здебільшого спрямована на висвітлення власних переваг, пропаганда займається очорнюванням конкурентів.

У результаті аналізу як теоретичних концепцій [1; 2; 5; 8; 9; 10; 11; 13], так і зразків практичної реалізації нової громадської дипломатії, сформуємо порівняльну таблицю істотних характеристик ГД і нГД (таблиця).

Характеристики традиційної та нової громадської дипломатії

	Громадська дипломатія	Нова громадська дипломатія
1	2	3
Учасники	<i>Активні</i> 1. Держави (органи влади, спеціально створені структури) 2. Наближені до держав ЗМІ та неурядові організації	<i>Активні</i> 1. Держави 2. Неурядові актори з міжнародним впливом, зокрема НУО, фонди, ТНК 3. Громадськість та її об’єднання
	<i>Пасивні</i> Різноманітні цільові аудиторії	<i>Пасивні</i> Широкі верстви населення

Продовження таблиці

1	2	3
Технологічне та медіа-середовище	<ol style="list-style-type: none"> Ефірне телебачення та радіо, відео-аудиопродукція Друковані ЗМІ та інші друковані матеріали 	<ol style="list-style-type: none"> Комп'ютери та мобільні телефони з доступом до Інтернету, відповідні програмні засоби Телерадіоканали (зокрема супутникові, online та в кабельних мережах), впливові друковані ЗМІ
Методи	<ol style="list-style-type: none"> Одностороннє інформування Стратегічна комунікація з метою формування іміджу Побудова постійних відносин через освітні та культурні програми, міжнародні заходи 	<ol style="list-style-type: none"> Побудова мереж із залученням широкого кола зовнішніх та внутрішніх неурядових структур Використання інформаційних приводів для власних цілей (у т.ч. із застосуванням методів вірусного маркетингу, підкріпленого повідомленнями традиційних ЗМІ) Поєднання різних технологій та засобів, індивідуальний підхід на основі вивчення особливостей аудиторій
Інші особливості	<ol style="list-style-type: none"> Змагання між державами, які є ідеологічними противниками Ієрархічна структура управління Чітке розмежування зовнішньої та внутрішньої аудиторій Довготривалі програми з чітко визначеними термінами реалізації і розподілом функцій 	<ol style="list-style-type: none"> Гостра конкуренція держав та неурядових акторів в інформаційному просторі Горизонтальні зв'язки між учасниками Поступове розмивання меж між зовнішньою та внутрішньою аудиторіями щодо міжнародних проблем Поєднання стратегічних програм із необхідністю миттєвої реакції

Для кращого розуміння можливостей нової громадської дипломатії варто розглянути конкретні моделі і приклади її втілення, зокрема із застосуванням технологій Web 2.0. На основі застосування підходів стратегічного управління Ц. Чжан (J. Zhang) пропонує модель використання соціальних медіа у громадській дипломатії, яка передбачає чотири стадії. Перша стадія – поява інформаційного приводу та його вірусне поширення. Привід може виникати незалежно від учасників ГД або спеціально створюватися державою чи громадськістю. Ним може стати відеоролик, фотографія в Інтернеті або ж масові протести чи вчинок високопосадовця. Наступна, т. з. проактивна стадія характеризується долученням впливових акторів, наприклад, держав чи великих традиційних медіа, які аналізують ситуацію та вживають цілеспрямовані заходи з метою використання і укріплення сприятливих для них вірусних тенденцій. На третій, реактивній, стадії у зв'язку з втручанням у процес протилежної сторони, якій не вигідні вказані тенденції, виникає конфлікт. Завершальна стадія характеризується згасанням інтересу до теми. У цей час учасники ГД продовжують комунікацію та займаються побудовою довготривалих відносин. Крім того, вони моніторять інформаційний простір, зважаючи на можливість подальшого розвитку процесу у новому циклі [14, С. 1326].

Ц. Чжан наводить приклад нової громадської дипломатії на основі застосування стратегічного підходу, який демонструє активну позицію міжнародних акторів на усіх розглянутих чотирьох стадіях. Йдеться про поширення у китайських соціальних мережах фотографії посла США у Китаї Г. Лока у звичайному кафе аеропорту Сієтла, яка стала несподіваною для багатьох ілюстрацією доволі скромного стилю життя дипломата. Американський уряд скористався такою нагодою, широко висвітливши цю тему у ЗМІ. Наступний візит віце-президента США у Пекін відзначився відвідуванням бюджетних ресторанів, польотами Г. Лока економ-класом та іншими демонстративними діями. У відповідь китайська преса звинуватила американських представників у показовості та витрачання на утримання посольства мільярдів доларів. Своєю чергою, посольство

США оприлюднило дані про зарплати дипломатів та майнові активи посла, що знову актуалізувало тему у мережі у вигідному для американців руслі [14, С. 1319].

Цей випадок свідчить про увагу великих держав до таких питань, їхню здатність вчасно реагувати та готовність використовувати існуючу ситуацію у своїх інтересах, незалежно від того, хто є ініціатором поширення вірусної інформації, – сама держава, її стратегічні противники чи незалежна громадськість. Безумовно, вказаний підхід варто застосовувати й Україні, враховуючи складну геополітичну ситуацію 2014–2015 рр. та факт активної діяльності Росії у цій сфері. Останнє можна проілюструвати на конкретних прикладах. Зокрема, на рис. 1 бачимо раптове зростання інтересу у пошуковій системі Google за ключовими словами, які мають відношення до українського націоналізму та нацизму («Ukraine + nazi», «Ukraine + Svoboda», «Stepan Banbera»).

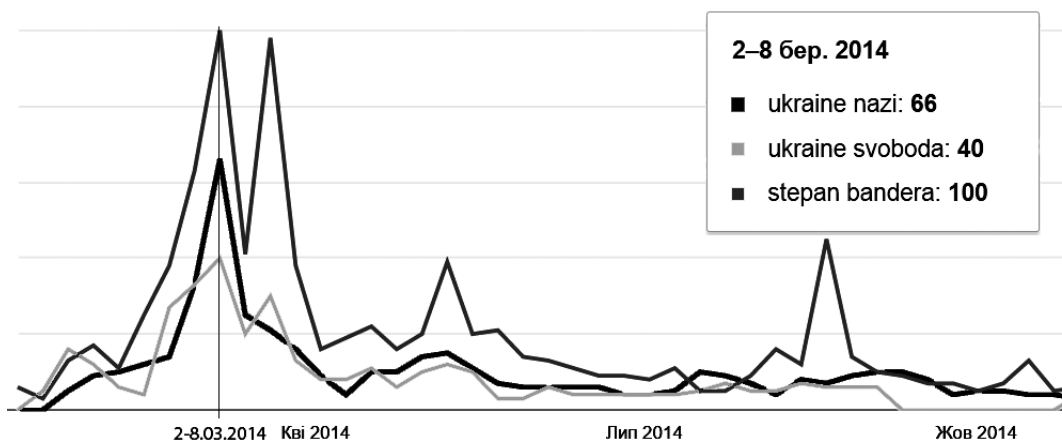

Рис. 1. Динаміка зміни інтересу за пошуковими термінами у програмі Google Trends

Пік зацікавлення припадає на початок березня 2014 р., відразу після формування першого постмайданного уряду, коли Рада Федерації РФ дала дозвіл на введення військ на територію Криму, відбулося остаточне захоплення півострова та був призначений т. з. «референдум про приєднання Криму до РФ». У цей час Росія також починає активно поширювати інтернет-меми («Крым наш», «прокурор няша», «вежливые люди» тощо), які підкріплені сюжетами офіційних російських ЗМІ. Особливе занепокоєння викликає свідомо та несвідомо підтримка російської пропаганди з боку українських телерадіоканалів, газет та інтернет-ресурсів. Це підтверджує дослідження Центру медіа-комунікацій «Нова Україна», що стосується розповсюдження в українських регіональних ЗМІ мему «вежливые люди», який сприяє укоріненню міфу про т. з. «безкровне» захоплення Криму та природність цього процесу [3].

Цікавою є доля мему «кривавий пастор» (так російські пропагандисти назвали в. о. Президента України О. Турчинова навесні 2014 р.). Не набувши значного поширення, згодом він був використаний прибічниками посадовця у період передвиборчої кампанії, як підтвердження його рішучості у боротьбі із зовнішнім агресором. Показовим є значне зростання популярності мему, яка вже почала спадати, після коментаря самого О. Турчинова щодо свого прізвища 17 грудня 2014 року (рис. 2). Проте вже у 2015 р. мем використала народний депутат Верховної Ради України 8-го скликання від опозиційного блоку Ю. Львовчкіна на засіданні Парламентської Асамблеї Ради Європи з метою погіршити міжнародну репутацію української влади. Розглянуті події демонструють можливості використання технології різними сторонами інформаційного протистояння залежно від аудиторії – української, російської чи західної.

Помітним зразком застосування нової громадської дипломатії з боку Заходу є частування протестувальників на Євромайдані заступником держсекретаря США В. Нуланд та відповідна реакція медіа- та інтернет-користувачів в Україні та Росії. Вдалими мемами, які, за підтримки українських посадовців, ЗМІ та демократично налаштованих росіян, поширює українська громадськість з метою протидії російській пропаганді, є «колоради», «путлер», «намкрыш» та ін.

Рис. 2. Динаміка зміни інтересу за пошуковим терміном у програмі Google Trends

Отож, виокремлені особливості нової громадської дипломатії створили основу для формулювання певних рекомендацій для її учасників у сучасних умовах. Насамперед потрібно використовувати потенціал і нових, і старих технологій, поєднуючи їх розумно. Високий рівень довіри та позитивна репутація учасників ГД сприяють створенню ефективних мереж на добровільних засадах, що дає змогу вчасно реагувати на зміни, максимально розширювати свою присутність та зменшувати кількість задіяних ресурсів. Окрім того, потрібно постійно моніторити інформаційний простір з метою виявлення вірусного контенту, його подальшого використання на свою користь, а також протидії ймовірним супротивникам.

Важливими складовими інформаційної політики України має стати як контрпропаганда Росії, так і розвиток власної нової громадської дипломатії. Щодо першого, – то навряд чи вдасться досягти успіху, використовуючи методи самої Росії, – широкомасштабне міжнародне телемовлення та утримання армії «інтернет-тролів», оскільки фінансова спроможність нашої держави значно менша, а конкуренція за аудиторію у світі дуже висока. Натомість варто, з одного боку, максимально залучати інтернет-громадськість, а з іншого, – розкривати неправдивість ворожої пропаганди шляхом створення документальних фільмів, публіцистики різними мовами, які відзначаються достовірністю, чіткою аргументацією, науковим підходом. Для розповсюдження такого контенту не обов'язково створювати додаткові канали чи структури, оскільки поширення якісного продукту авторитетного виробника в Інтернеті є перспективнішим.

Нову громадську дипломатію України потрібно спрямувати насамперед на населення Росії та інших країн СНД. За умов певних успіхів у реформування будь-якої сфери діяльності це створить безпрецедентні можливості для такої нГД. Інформаційними приводами у такому випадку можуть бути: 1) результати реальної антикорупційної боротьби у вищих ешелонах влади (судові рішення, збільшення прозорості щодо фінансів та майна); 2) аскетичність і наближеність нової влади до простих людей (автомобілі, нерухомість, одяг, ресторани, якими користуються посадовці та члени їхніх сімей, не вище середнього класу чи вітчизняного виробництва; користування громадським чи велотранспортом, піші прогулянки у громадських місцях); 3) обов'язковість закону для усіх чиновників та наближених до них осіб (адміністративні штрафи, наприклад, за порушення правил дорожнього руху, відповідальність за злочини, зокрема позбавлення волі, виконання військового обов'язку). Цей перелік залишається відкритим, може стати предметом подальших наукових досліджень та залежить від реальної успішності реформ в Україні.

1. Най Дж. С. Нова публічна дипломатія [Електронний ресурс] / Джозеф С. Най // День. – 2010. – № 28. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/den-planety/novaya-publichnaya-diplomatiya>. 2. Цветкова Н. А. Программы Web 2.0 в публичной дипломатии США / Н.А. Цветкова // США. Канада: экономика, политика, культура: научный и общественно-политический журнал. –

М.: Російська академія наук, 2011. – № 3. – С. 109–122. 3. Як штучно створене словосполучення інфікувало українські ЗМІ [Електронний ресурс] / Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна». – Режим доступу: <http://newukraineinstitute.org/new/396>. 4. Arsenault A. *Public Diplomacy 2.0* / Amelia Arsenault // *Toward a New Public Diplomacy* / edited by Ph. Seib. – New York: Palgrave Macmillan, 2009. – P. 135–253. 5. Cull J. N. *Public Diplomacy: Lessons from the Past* / Nicholas J. Cull. – Los Angeles: Figueroa Press, 2009. – 61 p. 6. *Global ICT Developments* [Електронний ресурс] / International Telecommunication Union. – Режим доступу: <http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics/ict/>. 7. La Porte T. *The Legitimacy and Effectiveness of Non-State Actors and the Public Diplomacy Concept* [Електронний ресурс] / Teresa La Porte // *Public Diplomacy Theory and Conceptual Issues*. – 2012. – Режим доступу: http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/legacy/publications/perspectives/CPDPerspectives_EUPower.pdf. 8. Leonard M. *Public Diplomacy* / Mark Leonard, Catherine, Conrad Smewing. – London: Foreign Policy Centre, 2002. – 183 p. 9. Pamment J. *New Public Diplomacy in the 21st Century: A Comparative Study of Policy and Practice* / James Pamment. – London: Routledge, 2013. – 184 p. 10. *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations* / [Brian Hocking, Peter van Ham, Alan K. Henrikson and others]; edited by Jan Melissen. – New York: Palgrave Macmillan, 2005. – 221 p. 11. *Toward a New Public Diplomacy* / edited by Philip Seib. – New York: Palgrave Macmillan, 2009. – 257 p. 12. *Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/r/>. 13. Zaharna R. S. *Battles to Bridges: U. S. Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11* / Rhonda S. Zaharna. – New York: Palgrave Macmillan, 2010. – 248 p. 14. Zhang J. *A Strategic Issue Management (SIM) Approach to Social Media Use in Public Diplomacy* / Juyan Zhang // *American Behavioral Scientist*. – 2013. – Vol.57. – No.9. – P. 1312–1331. 15. Zimmerman S. *The New Public Diplomacy: the Winning Move in Revolutions* [Електронний ресурс] / Shannon Zimmerman. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.exchangediplomacy.com/wp-content/uploads/2013/02/Shannon-Zimmerman-The-New-Public-Diplomacy.pdf>.

Ярина Турчин

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ПАРТНЕРСТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ВИШЕГРАДСЬКОЮ ГРУПОЮ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

© Турчин Я., 2015

Проаналізовано особливості партнерства між Україною та Вишеградською групою на сучасному етапі розвитку міжнародної системи. Обґрунтовано потребу переосмислення функцій Вишеграду. Зроблено висновок про те, що Вишеградська четвірка попри наявність розбіжностей щодо українсько-російського конфлікту на офіційному рівні все ж підтримує позицію України, є зацікавленою у співпраці з Києвом з метою формування зони безпеки, стабільності та демократичного політичного режиму.

Ключові слова: Україна, Вишеградська четвірка, сепаратизм, тероризм, українсько-російський конфлікт.

Yaryna Turchyn

THE FEATURES OF THE PARTNERSHIP BETWEEN UKRAINE AND THE VISEGRAD GROUP IN THE CONTEXT OF CURRENT GEOPOLITICAL CHALLENGES

© Turchyn Yaryna, 2015

The article analyses the features of the partnership between Ukraine and the Visegrad group at the current stage of the international system development. It is proved that both the transformational experience of the Central European countries and the search for allies, having a real influence on the intensification of the relations of Kyiv with Brussels and NATO, are of great importance for the Ukrainian community. The author substantiates the need for reconsidering the functions of the Visegrad Four, revealing the most favourable cooperation mechanisms with Ukraine under conditions of the reinforcement of separatist movements, terrorist organisations and Russian external aggression. The current conflict in eastern Ukraine shows that the Russian Federation totally ignores the international law and order and it is regarded as an impetus to a new stage of the Visegrad Four development. The settlement of the armed confrontation by means of the EU tools, the provision of the comprehensive support to Ukraine in the process of the European integration and strengthening its international image as a democratic European state are considered to be predominant. On the other hand, a successful implementation of the European foreign policy by Kyiv combined with effective internal reforms is an important precondition for the full realisation of the national interests by the Visegrad Four countries in the international arena.

The paper concludes that the Visegrad Group supports Ukraine despite the existence of disagreements concerning the Ukrainian-Russian conflict at the official level and it is

interested in cooperation with Kyiv to establish a security zone, stability and a democratic political regime.

Key words: Ukraine, the Visegrad Four, separatism, terrorism, Ukrainian-Russian conflict.

В умовах глобалізації та розвитку інтеграційних процесів, географічного розширення Європейського Союзу все більшого значення набувають нові актори системи міжнародних відносин, зокрема регіональні об'єднання. З огляду на це, Україна не тільки задекларувала наміри увійти до складу Євросоюзу, а й визначила одним із пріоритетів свого зовнішньополітичного курсу нарощення співпраці з країнами Вишеградської групи (ВГ), які за допомогою інструментарію ЄС, формують нову архітектуру міжнародних відносин. Для української спільноти важливим є як трансформаційний досвід центральноєвропейських країн, так і пошук союзників, які мають реальні важелі впливу на інтенсифікацію стосунків Києва з Брюсселем та НАТО.

Питання переосмислення ключових напрямів співпраці між Україною та країнами Вишеградської четвірки (В4) актуалізувалося через низку причин – підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка дає змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції, а також внаслідок загострення російсько-українських взаємин через анексію Росією Криму, підтримку терористичних угруповань та сепаратистських дій на теренах Східної України. Очевидно, що країни Заходу недооцінили, з одного боку, євроінтеграційні прагнення українців, а з іншого, – геополітичні амбіції Москви, надавши безпековим питанням другорядного значення порівняно з економічними. Проте відновлення територіальної цілісності та збереження державного суверенітету України значною мірою залежить від позиції країн Заходу, підтримки ними демократичних перетворень в українському суспільстві та усвідомлення реальних загроз, які продукує антидемократичний режим Президента РФ В. Путіна. У цій ситуації країни Вишеградської четвірки можуть стати надійними партнерами Києва у розв'язанні поставлених завдань, оскільки, будучи членами ЄС, безпосередньо впливають на розвиток сучасної системи міжнародних відносин.

Специфіка діяльності та перспективи розвитку Вишеградської четвірки неодноразово були предметом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Доволі часто зазначена тема обговорюється на міжнародних форумах, що сприяє не тільки теоретичному осмисленню ролі центральноєвропейських країн у сучасній системі міжнародних відносин, а й має важливе практичне значення для впровадження регіональних інтеграційних проєктів, демократизації суспільних процесів та засвоєння механізмів реалізації національних інтересів в умовах глобалізації. Діяльність країн Вишеграду відображається в науково-теоретичних напрацюваннях багатьох дослідників, а саме: П. Вагнера, Є. Кіш, А. Кудряченка, М. Лендъел, Я. Логінова, Г. Месежнікова, С. Мітряєвої, Г. Перепелиці, Т. Стражая, В. Пулішової та ін. Водночас поза увагою вчених залишилося питання про перспективи розвитку В4 у зв'язку з новими геополітичними викликами, насамперед загостренням українсько-російських взаємин, зовнішньополітичною агресією Російської Федерації, що є реальною загрозою для сучасного світового порядку. Власне переосмислення функцій Вишеградської четвірки, виявлення найсприятливіших механізмів співпраці з Україною в умовах активізації сепаратистських рухів, терористичних угруповань та російської зовнішньої агресії і є метою запропонованого дослідження.

Вишеградська четвірка є неформальним політичним об'єднанням Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини, яке було створено ще у 1991 р. Передумовою для його заснування стало бажання країн Центральної Європи вийти зі сфери контролю Радянського Союзу, запобігти реставрації попереднього політичного режиму, а також спільно координувати транскордонну співпрацю й зовнішню політику у напрямку інтеграції до європейських та євроатлантичних структур. Діяльність центральноєвропейського товариства дала можливість ефективно вирішити чимало політичних та економічних проблем, які постали на початку 90-х рр. XX ст. перед країнами Вишеграду внаслідок радикальних трансформаційних перетворень, які на той час охопили пострадянські країни Центральної Європи. Підґрунтям для співпраці між країнами Вишеградської групи стали

географічна близькість держав-учасниць, спільність історії та ментальна схожість їхніх громадян, подібність суспільно-економічних моделей розвитку, а також збіг інтересів з багатьох питань, які дискутуються на рівні ЄС. Не менш важливу об'єднавчу роль відіграв і вагомий потенціал голосів у Європейському парламенті, що дав змогу країнам Вишеграду корегувати процес прийняття рішень у межах Європейського Союзу.

Сьогодні Вишеградська четвірка є потужним регіональним утворенням у межах ЄС, яка конструктивно впливає на процес європейської інтеграції. Співпраця між членами В4 проводиться через регулярні контакти і погодження спільних позицій з різних питань, які згодом презентуються на форумах ЄС [15]. Її активна діяльність спрямована на розвиток Центральної Європи як на рівні регіональної кооперації, так і Євросоюзу загалом, відстоювання спільних інтересів держав перед Брюсселем, а також збереження ідентичності регіону у межах ЄС та НАТО [13, С. 40]. Відтак об'єднання центральноєвропейських країн насамперед виконує роль інституції, метою діяльності якої є захист і просування власних національних чи спільних інтересів країн Вишеграду. За оцінками експертів, якщо впродовж перших п'яти років свого членства в ЄС країни групи В4 істотно не впливали на стратегію його розвитку, то вже під час перегляду бюджету Євросоюзу на 2007–2013 рр. вони домоглися значного підвищення частки коштів структурних фондів, спрямованих на потреби постсоціалістичних країн [5]. Пріоритетними в діяльності Вишеградської групи є питання, які стосуються обсягів та розподілу дотацій з європейського бюджету, від чого залежить розвиток країн-членів ЄС [15]. Однак із другої половини 2000 рр. центральноєвропейські країни почали активно використовувати інструмент національних програм міжнародної допомоги для підтримки розвитку демократії, насамперед в Україні, Білорусі та Балканських країнах.

Практика міжнародних відносин засвідчує, що Україна є важливим східноєвропейським партнером для країн Вишеградської групи. Офіційні відносини з нею розпочалися з грудня 1999 р. під час зустрічі у Герлахові, коли президенти чотирьох центральноєвропейських країн заявили про своє бажання підтримувати проєвропейські сили в Україні [4, С. 39]. Співпраця з Києвом розвивалася як на двосторонньому рівні, так і у форматі «Вишеградська четвірка плюс», де пріоритетне значення було надане транскордонній співпраці. Політичні лідери центральноєвропейських країн постійно наголошували на своїх зобов'язаннях щодо України та необхідності надання їй допомоги під час трансформації та модернізації суспільних процесів. У політичному сенсі вони відчутно підтримали євроінтеграційний курс Києва у межах т. з. «групи друзів», безпосередньо сприяли реалізації Плану дій Україна – ЄС через зміцнення міжурядових контактів, урізноманітнення заходів у політичній, військовій, безпековій, енергетичній, соціокультурній сферах [4, С. 40]. Неодноразово розглядалося й питання надання членства Україні у Вишеградському об'єднанні.

Співпробітництво з Києвом істотно активізувалося після вступу країн Вишеграду до ЄС, а також Помаранчевої революції 2004 року. Власне у цей період очільники центральноєвропейських країн неодноразово демонстрували свою підтримку Києву в реалізації його інтеграційних амбіцій, спрямованих на членство в ЄС та НАТО [11, С. 13–14]. Всесторонні зв'язки між Україною та Вишеградською четвіркою набули невизначеності за часів президентства В. Януковича, коли процес інтеграції до Європейського Союзу розглядався крізь призму геополітичного наближення до Російської Федерації. Проголошення позаблокового статусу України засвідчило невизначеність пріоритетів не тільки її внутрішньої, а й зовнішньої політики. Новий політичний курс передбачав відмову від членства в НАТО, зближення з Росією у форматі поглибленого стратегічного партнерства і спрямовувався на демонтаж демократичного ладу в державі та побудову авторитарного клептократичного режиму [2, С. 59]. Вітчизняні аналітики ще у 2010 р. застерігали, що за таких обставин євроінтеграція України залежатиме від позиції Росії, що зрештою і підтвердилося восени 2013 р. Євроінтеграційні перспективи Києва суперечили інтересам Російської Федерації, а питання безвізового режиму, створення зони вільної торгівлі чи підписання асоціації з ЄС, потребували обов'язкового погодження з Кремлем [9, С. 97–98].

Початок чергової хвилі інтенсифікації відносин між Києвом та країнами Вишеградської четвірки пов'язаний вже не тільки з питанням євроінтеграційного курсу України, а й українсько-

російського конфлікту, який ознаменувався анексією Криму, підтримкою Російською Федерацією сепаратистських рухів і терористичних угруповань, які діють на території Східної України. Загострення протистояння між Києвом та Москвою актуалізує проблему переорієнтації функціональних пріоритетів діяльності Вишеграду від економічних до політико-безпекових. Частина аналітиків стверджує, що В4 як регіональне утворення не має політичних перспектив, так само, як СНД, ГУАМ, Веймарський трикутник чи Центральноєвропейська ініціатива. Підставою для таких міркувань є той факт, що нині не залишилося жодної передумови (спільного інтересу), яка була б об'єднавчим елементом для діяльності вишеградської спільноти. Справді, низку завдань, які ставили перед собою країни-члени В4, вже виконано, зокрема вступ до ЄС та НАТО, інші залишилися нереалізованими (внутрішня інтеграція) або втратили свою актуальність через розбіжність позицій окремих держав Вишеграду щодо формату провадження східної політики, ставлення до євровалюти чи пріоритетності інтересів в ЄС [7]. Хоча, з іншого боку, конфлікт, який сьогодні триває на сході України і засвідчує тотальне нівелювання міжнародного порядку та норм міжнародного права Російською Федерацією, власне і може бути поштовхом (об'єднавчою ідеєю) для нового етапу розвитку Вишеградської четвірки. Домінантою тут має стати діяльність з урегулювання збройного протистояння за допомогою інструментів ЄС, надання Україні всесторонньої підтримки у процесі євроінтеграції, утвердження її міжнародного іміджу як демократичної та європейської держави тощо.

Доцільність такого підходу є обґрунтованою з кількох позицій. По-перше, усі країни групи В4 належать до так званих пострадянських, а тому усвідомлюють небезпеку відновлення системи радянського авторитаризму, яка значною мірою відображена у політичному режимі В. Путіна. З іншого боку, саме історичний досвід дає змогу країнам Вишеградської четвірки запропонувати найефективніші інструменти протидії загрозам для європейських демократичних цінностей. По-друге, ментальність населення країн Вишеграду є значно ближчою до української, аніж життєва філософія німців, французів чи італійців. Саме ці держави є найбільш «своїми» для України з-поміж інших членів європейської спільноти, а тому здійснюють чималий вплив на її внутрішню та зовнішню політику. Це дає можливість Вишеградській четвірці застосовувати щодо України інструменти політики «м'якої сили», яка спрямована на формування привабливості своїх економічних, політичних, соціальних тощо систем, налагодити тісні контакти з органами місцевого самоврядування та суб'єктами громадянського суспільства. По-третє, Польща, Угорщина та Словаччина територіально межують з Україною, що значно посилює регіональну інтеграцію. Слід зауважити, що в умовах тісного взаємозв'язку незалежних держав, порушення мирного життя в одному регіоні впливає і на усі інші. Відтак географічні сусіди зацікавлені в стабільності України, її русі в напрямку ЄС та НАТО, розвитку демократичних засад у сфері як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Не менш важливим є і той факт, що економічний прогрес країн В4 залежить від розширення ринків збуту та освоєння нових сфер для інвестування, які може забезпечити Україна. Саме тому успішна реалізація Києвом європейського напряму зовнішньої політики у поєднанні з ефективними внутрішніми реформами є важливою передумовою для повноцінної реалізації національних інтересів країнами Вишеградської четвірки на міжнародній арені. До того ж очевидно, що «нові» члени Європейського Союзу не мають достатніх ресурсів для досягнення поставлених цілей щодо східного партнерства, а тому залучають потенціал інших країн ЄС, що загалом сприятиме євроінтеграційному курсу України.

Центральноєвропейські країни групи В4 безперечно зацікавлені у співпраці з Києвом, а пріоритетами тут є формування зони безпеки, стабільності, демократичного політичного режиму (щонайменше неоавторитарного). Проте, на думку міжнародних експертів, потенціал кооперації між Україною та Вишеградською групою не є використаний повною мірою. Зі свого боку, Україна вважала підтримку європейських партнерів недостатньою, а європейці критикували Київ за незначні результати в інтеграційному поступі та демократичних перетвореннях. Така ситуація призвела до взаємного розчарування після занадто великих очікувань з обох сторін [1, С. 11]

Отже, Україна та проблеми її державотворчого процесу завжди перебували в центрі уваги країн Вишеградської четвірки, які наразі не виробили узгодженої позиції щодо подій на сході

України, загострення відносин з Російською Федерацією. Хоча на офіційному рівні члени Вишеграду все ж підтримують Україну та висловлюються за збереження її територіальної цілісності, однак спостерігаються певні неузгодженості в позиціях як політичних лідерів, так і громадськості. Так, організація IpsosMORI, яка функціонує у Великобританії та Ірландії, провела соціологічне опитування в одинадцяти європейських країнах (Швеції, Польщі, Німеччині, Великій Британії, Іспанії, Нідерландах, Ірландії, Бельгії, Франції, Італії та Угорщині) з приводу введення санкцій ЄС та США щодо Росії. Загалом було опитано 8333 респонденти віком від 16 до 64 років, які дали відповідь на питання: «Чи погодитесь Ви з фактом введення вашою країною санкцій проти Росії?». Як з'ясувалося, лише в Угорщині більшість населення не підтримала ідею введення санкцій щодо РФ, викликаних кризовою ситуацією в Україні. Якщо громадськість Угорщини виразила проросійську позицію (31 % повністю або частково підтримали санкції, 37 % – повністю або частково не підтримали санкції, 30 % – не дали відповіді на питання), то Польща продемонструвала однозначну підтримку України, категорично засуджуючи дії Росії (53 % повністю або частково підтримали санкції, 23 % – повністю або частково не підтримали санкції, 24 % – не дали відповіді на питання) [16]. За багато років співпраці Польща небезпідставно здобула статус адвоката України в Європі, бо активно лобіює європейську інтеграцію українців. Варшава послідовно підтримувала ідею про підписання асоціації між Україною та ЄС за будь-яких умов, бо, на думку її посадовців, це дає змогу вирішити проблему дотримання демократичних стандартів і вибіркового правосуддя. За даними соціологічного опитування, 26 % поляків виступають за негайний вступ України до ЄС, 47 % також підтримують таку ініціативу, але вважають її завданням на перспективу, і тільки 11 % опитаних декларують протилежну позицію. Більшість поляків (65 %) також вважають, що інтеграція України до Євросоюзу відповідає національним інтересам Польщі, тоді як лише 14 % опитаних надають перевагу посиленню співпраці з Російською Федерацією [14, С. 41]. Отож, Польща (РП) зайняла відкриту позицію категоричного несприйняття агресивних дій Росії, послідовно підтримує політику українського уряду та наполягає на посиленні оборонного потенціалу НАТО в регіоні Центральної і Східної Європи.

Позиція Варшави для геополітичних перспектив України є вкрай важливою, оскільки ця країна входить до переліку шести найбільших економік Європи і має статус найбільшого отримувача допомоги ЄС з-поміж усіх країн-членів. Враховуючи уроки політичної історії, Варшава вибудовує відносини з Києвом у форматі стратегічного партнерства, бо конфронтація стосунків між країнами призводила уже до втрати державності як Польщі, так і України. Республіка Польща ефективно використала своє членство в ЄС для пошуку найсприятливіших механізмів запровадження в Україні центральноєвропейського досвіду реформ, зокрема через формат «В4+Україна», ініціювала програму підтримки регіональної співпраці та громадянського суспільства у рамках Вишеградського фонду [10, С. 26]. Польща також анонсувала можливість залучення України до функціонування Вишеградської бойової групи. Сторони усвідомлюють і те, що альянс обох держав є надійною перешкодою для поширення російської експансії на територію Центрально-Східної Європи.

Натомість не виявляє особливої активності у формуванні нових пріоритетів зовнішньої політики ЄС щодо Росії Чеська Республіка. На офіційному рівні вона також підтримує євроінтеграційні перспективи України, хоча українсько-чеські взаємини подеколи мають суперечливий характер. Неодноразово чеський уряд критично оцінював політичну ситуацію в Україні, наприклад, у справі Ю. Тимошенко, Ю. Луценка чи надання політичного притулку представникам української опозиції за часів президентства В. Януковича [10, С. 31]. Чеський президент М. Земан розкритикував і політику ЄС щодо запровадження санкцій стосовно Російської Федерації, натомість обґрунтував доцільність посилення співпраці з Москвою задля усунення загрози ісламського тероризму [8]. Варто констатувати і той факт, що чеське суспільство також не виробило однозначної позиції щодо доцільності введення санкцій проти РФ. Близько 70 % населення висловили незгоду зі скандальними заявами президента М. Земана щодо України та санкцій проти Росії, вважають, що такі висловлювання суперечать урядовій політиці Чехії, розділяють суспільство та істотно погіршують імідж країни на міжнародній арені. За даними

соціологічного дослідження, яке було проведено чеською компанією CVVM, лише 2 % чехів назвали «дуже добрими» дії Росії, ще 9 % сказали про «радше добру» оцінку позиції Кремля, а сепаратистів підтримали 7 % [6]. Попри роз'єднаність в оцінці українського питання, громадяни Чехії таки вбачають загрозу поширення російської експансії на їхню країну (65 % опитаних), а 73 % респондентів вважають, що українські події є небезпечними для Європи загалом. Імовірно, такі суспільні настрої дозволять чеській владі і далі неоднозначно висловлюватися щодо санкції проти Російської Федерації [8]. Позицію та специфіку українсько-чеських відносин можна пояснити відсутністю спільного кордону. Тому, на відміну від інших країн Вишеградської групи, Чехія більшою мірою орієнтована не на Схід, а на Захід.

Формат словацько-українських міждержавних взаємин, навпаки, посилюється наявністю територіального сусідства, а також залежністю Словацької Республіки від російських енергоносіїв, які надходять через територію України. Братислава проводить зовнішню політику щодо українців відповідно до «Стратегії розвитку відносин з Україною» (2001 р.), яка спрямована на реалізацію національних інтересів Словаччини через нарощення співпраці з ЄС, НАТО та Україною як важливою складовою загальноєвропейської системи стабільності. Загалом Братислава підтримує політику Брюсселя щодо Києва та Москви, а забезпечення з її боку реверсу газу по своїй території до України допомогло протистояти російському «газовому тиску». Водночас спостерігається певна розбіжність позиції політичних лідерів Словаччини у трактуванні сучасних подій в Україні. Так, президент країни А. Кіска цілком підтримує введений Євросоюзом режим санкцій щодо РФ, а прем'єр-міністр Р. Фіцо, посилаючись на економічні пріоритети, відзначає їхню необґрунтованість і сприймає Україну як державу, що не здатна самостійно вирішити внутрішні суперечності. Хоча, за даними міжнародних економістів-аналітиків, санкції проти Росії не створюють серйозних загроз для національної економіки Словаччини [8]. Та попри такі розбіжності Братислава активно підтримує євроінтеграційний та модернізаційний процеси, які відбуваються в Україні, виявляє зацікавленість у створенні зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, розвиває спільні проекти між неурядовими організаціями [10, С. 31–32].

Натомість Угорщина ключем до європейської перспективи України вважає вирішення проблем в етнополітичній сфері, маючи специфічні відносини з Києвом саме у цій площині [5]. Розвиток співробітництва між Україною та Угорщиною відбувався в умовах конфронтації відносин між Будапештом та Брюсселем, що стало результатом урядової політики прем'єр-міністра В. Орбана, яка суперечить концептуальним принципам функціонування європейської спільноти. Йдеться про прийняття поправок до Конституції, які не відповідають принципу свободи слова, послаблення ролі Конституційного Суду, підтримка антисемітських настроїв у суспільстві тощо. Напруженість стосунків з країнами-членами ЄС змусили Угорщину посилити співпрацю з іншими країнами Східної Європи, зокрема з Білоруссю, у рамках програми «Східне партнерство», а також з Російською Федерацією в торговельно-економічній та енергетичній сферах [10, С. 28]. Прем'єр-міністр Угорщини загалом критикує ліберально-демократичну модель суспільного ладу, а ефективнішими вважає устрої Туреччини, Сінгапуру, Китаю і Росії. Щодо співпраці з Україною, то у 2013 р. було досягнуто згоди про реверс природного газу з Угорщини, а також підтверджено підтримку укладанню Україною угоди про асоціацію з ЄС. Водночас розбіжності в етнічних питаннях не сприяють інтенсифікації співпраці між обома країнами. Йдеться про латентний конфлікт між Угорщиною та Україною через політику подвійного громадянства щодо угорців, які проживають на території Закарпатської області. З огляду на анексію РФ Криму, недоречними виглядають висловлювання і деяких угорських політиків про створення автономії для етнічних угорців, які проживають на території Закарпатської області України [8]. Саме від узгодження цього дискурсу і залежить майбутній формат угорсько-української співпраці.

Розбіжності в оцінках країн Вишеградської четвірки конкретних подій міжнародного життя формуються під впливом різних факторів, переважно політичних, безпекових, інституційних, економічних, історичних та етнічних. Варто зауважити, що ВГ уже переживала кризи становлення через відсутність спільної позиції країн-членів з низки питань. Здебільшого виокремлюють два періоди розвитку Вишеградської четвірки. Перший тривав упродовж 1999 – 2004 рр., фактично до

часу приєднання центральноєвропейських країн до ЄС і НАТО. Другий розпочався у 2004 р. і відображає співпрацю країн В4 уже в складі Європейського Союзу [3, С. 260]. Перша криза у діяльності організації спостерігалася впродовж 1993–1998 рр. і була спровокована розпадом Чехословаччини та орієнтацією мечіарівської Словаччини на Росію. Починаючи з 1994 р., з'явилися ознаки конфронтації відносин усередині В4, підсилені амбіціями Польщі щодо статусу регіонального лідера, а також самоізоляцією Словацької Республіки. У період «стагнації Вишеградської групи» різко скоротилася кількість зустрічей в межах організації, а основна увага лідерів центральноєвропейських країн була зосереджена на питанні набуття членства в НАТО [3, С. 261, 264]. Консолідаційною основою для країн Вишеграду тоді стала СЕФТА, діяльність котрої виявилася доволі ефективною у вирішенні багатьох економічних проблем. Ситуація кардинально змінилася у 1998 р., коли владу в Братиславі перейняв проєвропейський уряд М. Дзурінди. Друга криза розпочалася в січні 2009 р., коли Словаччина вступила до єврозони та намагалася посилити неформальний союз із Німеччиною, Австрією та іншими країнами, які розпоряджаються значними консолідованими фінансами [7]. Сьогодні також спостерігаються певні розбіжності у позиціях країн Вишеграду, але вже у зв'язку з «українським питанням».

Однією з причин різного бачення траєкторії розвитку зовнішньополітичних відносин є недосконалість інституційної організації Вишеградської четвірки, фактична відсутність координаційного центру (секретаріату) діяльності групи. Єдиною інституцією ВГ все ще залишається Міжнародний Вишеградський фонд, який здебільшого підтримує та адмініструє спільні проекти зі сфери культури, освіти, наукових та студентських обмінів тощо. З одного боку, слабкий рівень інституалізації Вишеградської четвірки сприяє ефективному використанню фінансових ресурсів, гнучкості та відкритості до нових ідей, а з іншого, – призвів до браку послідовної стратегії розвитку, чітких процедур комунікації та механізмів співпраці, зокрема у зовнішньополітичній сфері [11, С. 16–17].

Особливості зовнішньої політики пояснюються також відсутністю інтеграції на рівні суспільств країн–членів Вишеградської четвірки. Спостерігається доволі низька активність польсько-словацького чи польсько-чеського транскордонного співробітництва, яке істотно послабилося після вступу країн В4 до ЄС і скасування внутрішніх кордонів. Якщо чесько-словацька та словацько-угорська регіональна співпраця розвивається порівняно інтенсивно, що пояснюється історичним минулим та наявністю етнічно змішаних територій, то Польща значною мірою нарощує інтеграційну активність у напрямі України та Білорусі.

Безперечно, позиція центральноєвропейських країн формується і під впливом економічних обставин. Тут потрібно зважати і на той факт, що запровадження санкцій проти Росії негативно впливає і на економічні показники Європейського Союзу, особливо його нових членів. Оскільки розвиток країн групи В4 значною мірою залежить від європейських інвестицій та капіталу, то він є доволі вразливим. Тому лідери Вишеградської четвірки, приймаючи політичні рішення, завжди зважають на його економічні наслідки, які не є однаковими для усіх членів групи. За таких умов Україні разом з країнами В4 потрібно постійно аналізувати виконання попередньо підписаних угод, поглиблювати транскордонне співробітництво та підтримувати спільні бізнес-асоціації, єврорегіони, сприяти залученню інвестицій з країн Вишеграду, а з іншого боку, – створити можливості для розвитку вітчизняного бізнесу в країнах–членах В4, поширити досвід центральноєвропейських країн з модернізації промислових підприємств і аграрного сектору тощо [9, С. 111]. Активізація економічної співпраці між Україною та країнами Вишеграду дасть змогу частково нівелювати негативний вплив від запроваджених санкцій щодо РФ.

Історичне минуле також вносить корективи у сучасну міжнародну політику. Адже свого часу події в Чехословаччині та Угорщині не отримали відповідної реакції та підтримки з боку Європи та світу, заляканих ядерним потенціалом Радянського Союзу. Відповідно сьогодні ці країни не готові поступитися національними інтересами заради порятунку України, згадуючи її нейтральне ставлення до їхньої проблеми в минулому. Радше вони прагнуть збільшити власний силовий потенціал, аби мати достатні ресурси для протидії зовнішнім загрозам.

Незважаючи на певні розбіжності щодо ухвалення тих чи інших рішень, відкриті та латентні конфлікти, Вишеградська четвірка все ж має достатній потенціал впливу на загальноєвропейську політику, зокрема щодо країн Східної Європи. Для України важливою є як політична підтримка з боку країн Вишеграду, так і використання їхнього позитивного інтеграційного досвіду, що дасть змогу уникнути помилкових рішень під час модернізації соціально-економічної системи, адаптації законодавства до європейських норм. Києву потрібно постійно демонструвати і доводити, що економічний інтерес, який передбачає розширення ринків збуту, отримання новітніх технологій чи інвестицій, не є пріоритетним у стосунках з державами Центральної Європи. Натомість українським є засвоєння досвіду демократизації та модернізації, сприйняття європейських цінностей та стандартів, а також долучення до європейської системи безпеки.

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС варто створити центральний орган виконавчої влади, який буде координувати практичний процес європейської інтеграції, адаптацію вітчизняного законодавства до вимог ЄС тощо. Саме тут досвід країн Вишеграду варто використати, а окремі фахівці центральноєвропейських країн можуть залучатися до діяльності цієї структури для передачі навичок трансформації постсоціалістичної моделі до стандартів ЄС. При цьому необхідно постійно поширювати через ЗМІ інформацію про результати співпраці між Україною та країнами В4 у різних сферах з метою формування позитивного іміджу як України в Європі, так і країн Вишеградської четвірки в українському суспільстві, а також ознайомлення зацікавлених осіб із тими можливостями, які надає таке співробітництво [12, С. 148–150]. Відтак особливості проведення країнами В4 та їхніми партнерами відповідної інформаційної політики може стати предметом для подальших наукових досліджень.

Одночасно потрібно вживати заходів, спрямованих на пом'якшення етнічних, історичних чи культурних суперечностей, які склалися між країнами Центрально-Східної Європи. У цьому разі ефективним є інструмент використання різноманітних гуманітарних та освітніх проектів, що дають змогу сформувати певну центральноєвропейську ментальність, частиною якої повинна стати і Україна [10, С. 3–4].

За нинішніх обставин Києву також українським важливо продовжувати і нарощувати військову співпрацю з країнами Вишеградської групи, насамперед через залучення до формування спільної бойової тактичної групи ЄС, що є важливим внеском у розбудову європейської оборонної системи та адекватною відповіддю на сучасні виклики безпекової та оборонної політики. Хоча воєнно-політичний діалог Києва з країнами В4 підтверджується низкою міжвідомчих угод та щорічними зустрічами керівників оборонних відомств, але подальший його розвиток залежить від послідовності політичного курсу, фінансування, ефективності реалізації попередніх етапів співпраці. Посилення співробітництва з В4 дасть змогу Україні інтегруватися до Європи через її культурну, політичну, економічну та безпекову складові. Водночас для реалізації поставлених завдань потрібна політична воля та узгодженість позицій як Києва, так і країн-членів Вишеградської четвірки.

1. Вагнер П. Чи може Вишеградська група служити моделлю для розвитку співпраці між іншими країнами? [Електронний ресурс] / П. Вагнер // Україна та Вишеградська четвірка: на шляху до взаємовигідних відносин / упор. В. Пулішова, Т. Стражай. – Братислава, 2010. – С. 9–13. – Режим доступу: <http://www.sfpa.sk/surec/static/pdf/kniha-ua-shengen-ua.pdf>. 2. Євроінтеграція: досвід країн Вишеградської четвірки та українські реалії / за ред. І. Коссе. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2014. – 87 с. 3. Кіш Є.Б. «Європейська карта» країн Вишеградської четвірки: історія розвитку і формат співробітництва / Є. Б. Кіш // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Історичні науки. – 2012. – Вип. 3.33. – С. 259–267. 4. Кудряченко І. Україна і Вишеградська четвірка: стан та перспективи співпраці [Електронний ресурс] / І. Кудряченко // Україна та Вишеградська четвірка: на шляху до взаємовигідних відносин / упор. В. Пулішова, Т. Стражай. – Братислава, 2010. – С. 37–54. – Режим доступу: <http://www.sfpa.sk/surec/static/pdf/kniha-ua-shengen-ua.pdf>. 5. Лендєл Л. О. Сучасний потенціал впливу Вишеградської групи на формування

політики Європейського Союзу щодо України [Електронний ресурс] / Л. О. Лендъел. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1127/>. 6. Лише 11 % чехів – на боці Росії, однак підтримки санкцій також немає [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/10/6/7026545/>. 7. Логінов Я. Вишеградська четвірка: кінець ілюзій [Електронний ресурс] / Я. Логінов // Дзеркало тижня. Україна / Я. Логінов. – 2014. – 5 серпня. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/vishegradska-chetvirka-kines-ilyuziy-.html>. 8. Месежніков Г. Вишеград і Україна: особливості національних підходів [Електронний ресурс] / Г. Месежніков. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/10/6/7026545/>; 9. Перепелиця Г. Можливості інструментів розвитку взаємовигідних відносин у форматі Україна – «Вишеград плюс» [Електронний ресурс] / Г. Перепелиця // Україна та Вишеградська четвірка: на шляху до взаємовигідних відносин / упор. В. Пулішова, Т. Стражай. – Братислава, 2010. – С. 96–112. – Режим доступу: <http://www.sfpa.sk/surec/static/pdf/kniha-ua-shengen-ua.pdf>. 10. Співробітництво з країнами Вишеградської четвірки як інструмент європейської інтеграції та модернізації України: аналіт. доп. / М. О. Лендъел, А. Д. Стряпко, А. М. Крижевський та ін. – К. : НІСД, 2013. – 49 с. 11. Стражай Т. На шляху до зміцненої співпраці: оцінка моделей партнерства між Україною та Вишеградською групою [Електронний ресурс] / Т. Стражай, В. Пулішова // Україна та Вишеградська четвірка: на шляху до взаємовигідних відносин / упор. В. Пулішова, Т. Стражай. – Братислава, 2010. – С. 13–37. – Режим доступу: <http://www.sfpa.sk/surec/static/pdf/kniha-ua-shengen-ua.pdf>. 12. Сурніна-Далекорей С. Україна та Вишеград: шляхи взаємодії [Електронний ресурс] / О. Сурніна-Далекорей, Н. Гичка // Україна та Вишеградська четвірка: на шляху до взаємовигідних відносин / упор. В. Пулішова, Т. Стражай. – Братислава, 2010. – С. 129–154. – Режим доступу: <http://www.sfpa.sk/surec/static/pdf/kniha-ua-shengen-ua.pdf>. 13. Теорія міжнародних відносин: термінологічний словник / М. П. Гетьманчук, О. С. Івахів, О. В. Кукарцев та ін. – Львів: Тріада плюс, 2011. – 318 с. 14. Orzechowski M. Polska wobec wydarzeń na Ukrainie / M. Orzechowski // Активізація громадянського суспільства на Україні. Події на Євромайдані в Києві. – Щецін, 2014. – С. 31–43. 15. 10 Lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://astana.msz.gov.pl/resource/dc2c1be8-a198-4246-a4e8-140bd7881ba5:JCR>. 16. Grafikon: A magyarok többsége az oroszok mellett áll [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hvg.hu/vilag/20140429_Grafikon_A_magyarok_tobbsege_eliteli_az_o.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК: 323.1

Галина Луцишин

Національний університет «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛІЗМУ У КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ ЄС

© Луцишин Г., 2015

Розглянуто проблему націоналізму у контексті розширення ЄС, наголошено, що націоналізм властивий не лише країнам, що розвиваються, а й багатьом демократичним державам Європи. Доведено, що зростання націоналізму в країнах Європи зумовлене значною мірою міграцією народів до Європи з країн Азії та Африки, в результаті чого багато націоналістичних партій виступає за припинення євроінтеграції та збільшення повноважень національних урядів.

Ключові слова: націоналізм, праворадикальні партії, політична нація, етнічна нація, європейська інтеграція, етнополітичні конфлікти, етнічний сепаратизм.

Halyna Lutsyshyn

THE PROBLEM OF NATIONALISM IN THE CONTEXT OF THE EU ENLARGEMENT

© Halyna Lutsyshyn, 2015

The article deals with the problem of nationalism in the context of the EU enlargement. It is emphasised that nationalism is characteristic of not only developing countries but also many democracies in Europe. The political program of nationalism is based on a nation obtaining a state and combining its national identity with a territorial one. The practice suggests that at early stages of its development nationalism was treated as a kind of revolutionary ideology and movements. Later it acquired conservative and expansionist features and is currently represented by nationalist parties.

The author argues that there are a variety of factors influencing the growth of nationalism in European countries, including a threatened limitation of national sovereignty of EU member states as a result of European integration, legal and illegal migration from Asian and African countries to Europe, more active nationalist parties and movements. The number of European countries where nationalists prevail during elections grows every year (Switzerland, Belgium, Sweden, the Netherlands, Finland, Scotland, Ireland, Austria, Greece). Most radical right parties in Europe speak for the suspension of European integration and the return of significant authority to the national governments.

Much attention is paid to the analysis of the activities of radical right parties in European countries. For example, a lot of representatives of the radical right parties who are critical about the EU enlargement or even speak for the collapse of the EU were elected to the

European Parliament in 2014, including the National Front (France) that has 24 representatives (compared to only three of them in the past), the UK Independence Party with 26% of votes (seeks the UK's withdrawal from the EU), Danish People's Party, a Greek radical left party «Syriza» and a neo-fascist radical right party «Golden Dawn». The radical right parties of the Netherlands, Hungary, Bulgaria, Germany, Finland, Poland, Lithuania and other countries have also won seats in the European Parliament. The support of the Russian Federation policy is another special feature of the European radical right parties. For example, experts of the Political Capital Institute (Hungary) point out that 15 out of 25 far-right parties in Europe support Russia.

Key words: nationalism, right of a radical party, political nation, ethnic nation, European integration, ethnic and political conflicts, ethnic regions, ethnic separatism.

Вивчення проблеми націоналізму є актуальним для багатьох сучасних держав, адже націоналізм дає можливість навіть невеликій країні вижити у конкурентному середовищі світової політики, вистояти невеликій нації перед зовнішніми загрозами. Також історія свідчить, що сила націоналізму проявляється у єдності нації, адже консолідуючий потенціал націоналістичних рухів є безпрецедентним. З кожним роком зростає кількість європейських держав, в яких на виборах перемагають націоналісти (Швейцарія, Бельгія, Швеція, Нідерланди, Фінляндія, Шотландія, Ірландія, Австрія, Греція). Дослідники часто пояснюють це тим, що у глобалізованому світі, складовою частиною якого є ЄС, вкрай важливо зберігати свою культурну ідентичність, історичні надбання та відстоювати національні інтереси. Багато праворадикальних партій Європи виступають за призупинення євроінтеграції та повернення значної частини повноважень національним урядам.

Актуальність дослідження зумовлена і тим, що сьогодні націоналізм властивий не лише країнам, що розвиваються, а й багатьом демократичним державам Європи. Практика показує, що на ранніх етапах розвитку, націоналізм позиціонували як різновид революційної ідеології, згодом він набув консервативних, експансіоністських ознак і сьогодні значною мірою представлений націоналістичними партіями.

У західній політології націоналізм є об'єктом постійного дослідження таких вчених, як Б. Андерсон, Е. Гелнер, Дж. Армстронг, Г. Кон, Е. Сміт, Р. Шпорлюк та ін. Серед українських учених, які вивчали проблему націоналізму, були О. Бочковський, В. Старосольський, І. Лисяк-Рудницький, Д. Донцов, В. Липинський, М. Сціборський. Серед сучасних українських дослідників проблеми націоналізму варто виділити праці Г. Касьянова, В. Лісового, П. Кузика та ін.

Попри зростання інтересу українських та іноземних учених до проблеми націоналізму у контексті його впливу на міжнародні відносини, ця проблема залишається недостатньо вивченою. У вітчизняних та закордонних політологічних дослідженнях міжнародних відносин існує недооцінка важливості національної проблематики загалом і питання націоналізму зокрема.

Мета роботи – дослідити проблему націоналізму у контексті розширення ЄС.

У роботі використано такі загальнонаукові методи, як системний, порівняльний, структурно-функціональний, які дали змогу комплексно розглянути проблему розвитку націоналізму у сучасних країнах Європи. Також для дослідження генезису націоналізму використаний історичний метод. Метод аналізу та синтезу застосований для визначення теоретичних засад ідеології націоналізму як категорії міжнародних відносин, а також з'ясування загальнотеоретичних питань, що стосуються структури та функцій націоналізму у контексті їхнього зв'язку з міжнародними відносинами. Емпіричну базу роботи становлять матеріали засобів масової інформації, програми праворадикальних політичних партій країн ЄС, які дають змогу проаналізувати сучасний стан та перспективи розвитку націоналізму.

Протягом XIX–XX ст. націоналізм пройшов значний розвиток, ставши надбанням політичної думки більшості країн світу. В основі політичної програми націоналізму є здобуття нацією держави та поєднання національної ідентичності з ідентичністю територіальною. Термін «націоналізм» (nationalismus) виник у XV ст. у Лейпцизькому й Празькому університетах як синонім терміна «нація». На ранніх етапах цей термін мав різне трактування, зокрема, у XVIII ст. у Німеччині він означав національний дух, національне піднесення, захоплення власною культурою, у XX ст. пов'язується з характером відносин між націями [7, С. 219]. У французькому лексиконі «націоналізм» спочатку ототожнювався з патріотизмом, згодом означав ступінь єдності нації. У слов'янських народів «націоналізм» ототожнювався з боротьбою за національне визволення, вищою метою якої є суверенна держава. Націоналізм, коли йдеться про пригнічені нації, відіграє такі ключові функції, як захисна та об'єднувальна стосовно етноспільноти, яка виборює незалежність.

На думку Е. Сміта, термін «націоналізм» вживають у кількох значеннях, зокрема: позначаючи процес формування та утвердження націй або національних держав; усвідомлення належності до націй разом із почуттям і прагненням, спрямованим на її безпеку і процвітання; мову та «символізм» нації та їхню роль; ідеологію, зокрема й культурну доктрину нації, її ідентичність та волю, а також пропонувані способи здійснення національних прагнень і волі; соціальний і політичний рух для досягнення цілей нації й утвердження національної волі [7, С. 114].

Націоналізм – це ідеологічний рух за досягнення та утвердження незалежності, єдності та ідентичності, спрямований на становлення нації. Загалом виділяють такі різновиди націоналізму: реформаторський націоналізм, уніфікаторський націоналізм, сепаратистський, оборонний націоналізм. Також виділяють націоналізм більшостей (титульних націй) і націоналізм меншостей (пов'язаний із нерівноправним статусом національних меншин).

Ернест Ренан у лекції «Що таке нація?», прочитаній у Сорбонні у 1882 р., наголошував, що «нація – це душа, духовний принцип» [6, С. 258]. Також вчений наголошує на тому, що для формування нації важливими є володіння великою спадщиною спогадів, спільна згода, бажання жити разом, продовжувати спільно користуватись неподільною спадщиною. «Поділяти у минулому спільну славу і спільний жаль, здійснювати в майбутньому ту саму програму, разом страждати, насолоджуватись, сподіватись, – ось що краще за спільні митниці і кордони, ось що розуміється, незважаючи на відмінність раси і мови». Національну спільноту формують мова, інтереси, релігійні переконання, територія тощо. Найвагомішими елементами, що утворюють націю, мислитель вважає духовну спільність, яка ґрунтується на єдиній історичній пам'яті [6, С. 272].

У другій половині XX – на початку XXI ст. у країнах Європи особливу роль відіграють націоналізми етнічних груп, які часто отримують форми сепаратистських рухів. Найчастіше вони представлені політичними партіями, які виступають з вимогами від розширення автономії у межах існуючих держав до повного самовизначення. У Європі наприкінці XX ст. створено багато міжнародних партійних коаліцій національних меншин, діяльність яких найчастіше фінансує Європейський парламент. Серед дієвих коаліцій національних меншин можна назвати «Європейський вільний альянс» (до якого входить більше двадцяти партій, зокрема, Шотландська національна партія, партії Уельсу і Каталонії). Також відомою є коаліція «Регіональні влади із законодавчими повноваженнями», яка включає представників з різних регіонів Євросоюзу, які відстоюють політичний та юридичний статус регіонів в усіх сферах управління Євросоюзу. Відстоює інтереси національних меншин у рамках Європейського Союзу і «Федеральний союз європейських національностей», який спрямований на формування мирного співіснування більшості та національних меншин у межах держави.

Відомий дослідник К. Симонс-Симоналевич рухи національних меншин поділяє на визвольні рухи, реставраторські рухи, етнічні рухи, сепаратистські рухи. Сьогодні етнічні рухи у країнах Західної Європи залишаються доволі інтенсивними, а етнічні націоналізми популярними у Східній

та Центрально-Східній Європі. Також події останніх десятиріч свідчать про те, що поряд із економічним націоналізмом, коли держави намагаються захистити свій економічний добробут, визріває сплеск етноцентричного націоналізму. Ліберально-демократичні цінності, які покладені в основу сучасної європейської інтеграції, все частіше піддаються критиці, натомість посилюється мобілізація етнічної націоналістичної ідентичності.

Відомий дослідник проблеми націоналізму Л. Снайдер у своїй праці «Новий націоналізм» виокремив компоненти сили націоналізму. Зокрема, він наголошує, що націоналізм – це сила для об'єднання, сила для незалежності, для братерства, сила для колоніальної експансії, сила для агресії, сила для економічної експансії. Практика показує, що націоналізм може бути як державотворчим, так і державоруйнуючим [4, С. 112].

Серед учених, які розглядають питання націоналізму в контексті міжнародних відносин, є відомий американський політолог, провідний теоретик із зовнішньополітичних питань Г. Моргентау. У своїй статті «Парадокс націоналізму» він вказує на те, що суперечливий та парадоксальний характер націоналізму яскраво проявляється у поліетнічних державах. Учений підкреслює, що парадокс націоналізму полягає у тому, що нові національні держави відмовляють етнічним меншинам у тому самому націоналізмі, якого вони у недалекому минулому вимагали для себе. Розглядаючи питання національної могутності, Г. Моргентау, окрім таких важливих критеріїв могутності держави на міжнародній арені, як географія, природні ресурси, військова готовність, якість дипломатії та управління, окремо виділяє такі чинники, як національний характер та національний дух, моральний стан нації [5, С. 69]. Г. Моргентау зазначає, що націоналізм постійно розвивається, вдосконалюється, урізноманітнюється та демонструє все нові і нові свої типи.

Ще один дослідник – Б. Андерсон – наголошує, що у XX ст. націоналізми мають модульний характер, вони спираються на більш ніж півторастолітній досвід і ранні моделі націоналізму» [2, С. 153].

Відомий теоретик націоналізму П. Альтер пише про те, що «...націоналізм є тією політичною силою, яка визначала особливості європейської та світової історії протягом останніх двох століть значно більшою мірою, ніж ідеї свободи та парламентської демократії чи ідеї комунізму» [1, С. 211]. Також учений наголошує, що націоналізм може бути складником як імперіалізму, так і антиімперіалізму.

Сучасний дослідник Дж. Міршаймер вказує на те, що ідеологія націоналізму набагато потужніша від ідеології демократії, і насильницька демократизація провокує націоналістичний опір, який може перерости у збройне протистояння [7].

Як наголошує український дослідник П. Кузик, функція інтеграції обов'язково притаманна національній ідеології і є нерозривно пов'язана з функцією самостійництва. Функція інтеграції націоналізму передбачає сполучення зусиль або ж об'єднання у певний союз окремих націй чи держав на взаємовигідній основі з неагресивною метою. У разі шовінізму інтеграція означає або інкорпорацію інших спільнот до власного «силового поля», або об'єднання для досягнення тих чи інших спільних шовіністичних цілей [4, С. 138]

Націоналізм здійснює значний вплив на зовнішньополітичні пріоритети та геополітичні стратегії багатьох держав. Для сучасного українського націоналізму характерне домінування оборонництва, проте потенціал геополітичного становища і можливостей України дає змогу не тільки включатися до інтеграційних процесів, а й ініціювати та корегувати їх. Наявні сьогодні обставини дають змогу достатньо легко ідентифікувати пріоритетність геополітичного вектора реалізації такої стратегії з Європейським Союзом та Центрально-Східною Європою.

Досліджуючи особливості сучасного розвитку націоналізму у країнах ЄС, можна виділити такі причини зростання націоналізму у європейських державах, як загроза обмеження національного суверенітету країн – членів ЄС у процесі європейської інтеграції; легальна і нелегальна міграція до Європи з країн Азії та Африки; активізація націоналістичних партій і рухів.

Також окремі дослідники часто пояснюють підтримку праворадикальних партій у Західній та Центрально-Східній Європі економічним спадом в країнах. З іншого боку, в окремих європейських економічно розвинутих країнах традиційно перемагають націоналісти, зокрема у Швейцарії, яка є поліетнічною, використовується кілька мов і співіснує кілька релігій, однак попри усі ці чинники на виборах часто перемагають націоналісти. У Нідерландах на виборах у 2012 р. партія націоналістів «Свобода» перемогла правлячу партію, у Фінляндії значною підтримкою заручилась партія «Справжні фіни». Також праворадикальні партії мають значну підтримку у Шотландії, Австрії, Греції. У Європі рейтинг та популярність націоналістичних партій зростає значними темпами, поширюються націоналістичні ідеї та настрої. У багатьох державах від мігрантів тепер вимагають вивчати державну мову країни, підтримувати європейські цінності.

Значну популярність серед крайніх правих сил здобув створений у 2009 р. «Альянс європейських національних рухів» – об'єднання націоналістичних, крайніх правих партій, яке виступає за цінності християнства, природне право, мир і свободу в Європі, збереження європейської спадщини. Членами Альянсу є партії та окремі депутати, обрані до місцевих рад та національних парламентів країн Європейського Союзу, а також до Європейського парламенту. Сьогодні членами Альянсу є представники Болгарії, Угорщини, Польщі, Франції, Італії, Великобританії та Литви. Статус спостерігачів мають представники Іспанії, Португалії, Словенії, України.

У 2014 р. до Європейського парламенту нового скликання потрапила велика кількість представників праворадикальних партій, які виступають проти розширення ЄС або ж взагалі за розпад Євросоюзу. Зокрема, французький «Національний фронт» отримав у Європарламенті 24 представники (у минулому їх було лише три). Ідеологія цієї партії побудована на критиці ЄС, також партія пропонує створити Пан'європейський союз за участі Росії та Швейцарії, при цьому категорично виключаючи можливість участі США і Туреччини. Також вперше в історії Великобританії 26 % голосів отримала «Партія незалежності Великобританії», яка перемогла лейбористів і консерваторів і вимагає виходу Сполученого Королівства з ЄС. У Данії вибори Європарламенту виграла праворадикальна «Данська народна партія», а у Греції на перше місце вийшли ліві радикали з партії «Сиріза», а на третьому опинилися праворадикали неофашистського спрямування «Золота зоря», що вперше брали участь у виборчому процесі. Дещо менше місць у Європарламенті отримали праворадикальні партії Нідерландів, Угорщини, Болгарії, Німеччини, Фінляндії, Польщі, Литви та інших країн.

Ще одна особливість європейських праворадикальних партій – це підтримка політики Російської Федерації. Експерти угорського інституту Political Capital зазначають, що із 25 ультраправих партій в Європі 15 відкрито підтримують Росію. Останнім часом визнають перехід АР Крим під юрисдикцію РФ та виступають проти антиросійських санкцій «Коаліція радикальних лівих» під керівництвом глави грецької «Сирізи», болгарська праворадикальна партія «Атака». Загалом партії правого спрямування, що потрапили в Європарламент, об'єднуються навколо таких партій, як «Національний фронт», «Рух 5 зірок», «Йоббік».

Підсумовуючи, варто відзначити, що етнічні рухи у країнах Західної Європи активно розвиваються, етнічні націоналізми є популярними у Східній та Центрально-Східній Європі. Поряд із економічним націоналізмом, коли держави намагаються захистити свій економічний добробут, визріває сплеск етноцентричного націоналізму. Можна виділити такі причини зростання націоналізму у європейських державах, як загроза обмеження національного суверенітету у процесі європейської інтеграції; легальна і нелегальна міграція до Європи; активізація націоналістичних партій і рухів. Також окремі дослідники часто пояснюють підтримку праворадикальних партій у Західній та Центрально-Східній Європі економічним спадом у країнах. Аналіз показав, що значна частина націоналістичних партій виступає за припинення євроінтеграції та збільшення повноважень національних урядів.

Важливим для подальших наукових досліджень є вивчення конструювання національної ідентичності окремих регіонів Європи – Каталонії, Шотландії, Фландрії, Уельсу, Країни Басків, в яких активно розвиваються націоналістичні субдержавні рухи. Актуальною залишається проблема невідповідності сучасного міжнародного політичного порядку національному принципіві, в результаті чого виникають міжнаціональні конфлікти.

1. Альтер П. *Націоналізм: проблема визначення* / П. Альтер // *Націоналізм : антологія* / упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 211–215. 2. Андерсон Б. *Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма* / Б. Андерсон ; пер. с англ. В. Г. Николаева. – М.: Канон/пресс/Ц; Кучково поле, 2001. – 288 с. 3. Гелнер Е. *Нації та націоналізм. Націоналізм* / Е. Гелнер; пер. з англ. Г. Касьянов. – К. : Таксон, 2003. – 300 с. 4. Касьянов Г. В. *Теорії нації та націоналізму: монографія* / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с. 5. Кузик П. *Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах: монографія* / П. Кузик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 220 с. 6. Ренан Е. *Що таке нація?* / Е. Ренан / *Націоналізм: Антологія*. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 253–264. 7. Сміт Е. *Нація і націоналізм у глобальну епоху* / Е. Сміт; пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. – К. : Вид-во «Ніка-Центр», 2006. – 320 с. 8. Mearsheimer J. *Hans Morgenthau and the Iraq War: Realism versus Neo/conservatism* / John Mearsheimer. – *Open Democracy Ltd*, 21.04.2005. – P. 1–7.

Наталія Шипка

Академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ЕТНІЧНИХ МЕНШИН У СУЧАСНОМУ ПОЛЬСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

© Шипка Н., 2015

Проаналізовано політико-правовий аспект легітимації громадських організацій національних та етнічних меншин в Республіці Польща. Зазначено, що сформоване законодавче поле гарантує необхідні умови для створення та діяльності громадських організацій меншин, що задовольняють власні освітні, культурні, мовні та інші права.

Ключові слова: громадські організації національних та етнічних меншин, етнонаціональна політика, законодавство Республіки Польща.

Natalija Shypka

ORGANISATIONS OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES IN THE CURRENT POLISH LEGISLATION

© Shypka Natalija, 2015

The paper discusses the political and legal legitimation aspects of public organizations of national and ethnic minorities in Poland. The author investigates the Polish legislation and the international law implementation concerning the establishment of these organizations and their activities. The current legislation ensures the necessary conditions for their existence to meet their educational, cultural, language and other rights. The organizations of national and ethnic minorities in Poland ensure an active dialogue between the state and the minorities.

The research is based on the legislation and international agreements of the Republic of Poland from 1989 to 2008, covering legal aspects of the public organizations of the national and ethnic minorities. The research shows that individuals belonging to the national and ethnic minorities are members of the Joint Commission of the Government and National and Ethnic Minorities that is an advisory body to the Prime Minister. It is concluded that the political and legal status of the national and ethnic minorities in Poland corresponds to the internationally recognised fundamental human rights and freedoms. The analysis of the Polish legislation makes it possible to conclude that the right of the ethnic minorities to establish the organizations is not completely regulated and it is guaranteed as part of the universal human rights in numerous legal acts, international agreements and other legal documents.

Key words: public organisations of national and ethnic minorities, ethno-national policy, legislation of the Republic of Poland.

Характерною ознакою рівня демократичності держави є діяльність великої кількості неурядових, громадських організацій різноманітного характеру. Адже громадянське суспільство є сукупністю громадянських інститутів, сформованих на добровільних засадах, що діють за самоврядними принципами у межах Конституції і законів, за допомогою яких індивіди вільно реалізують свої основні природні права і свободи [3, С. 391]. Громадські організації національних та етнічних меншин посідають особливе місце у громадянському суспільстві.

Польща провела успішні кардинальні постсоціалістичні зміни в усіх сферах свого життя. Демократичні зміни не минули і непрості для польського суспільства етнонаціональної політики. З огляду на формування та розвиток громадянського суспільства в Україні, вкрай важливим є вивчення польського досвіду легітимації громадських організацій національних та етнічних меншин на сучасному етапі. Організації національних та етнічних меншин у Польщі є основною ланкою, через яку відбувається активний діалог між державою та меншинами. Організації не тільки дбають про потреби осіб, що належать до меншин, а й відповідають за інтеграцію меншин у польське суспільство.

Варто зазначити, що загалом громадські організації національних та етнічних меншин Польщі ще не були об'єктом окремих досліджень в українській науковій літературі. Серед науковців цікавою була лише діяльність української національної меншини у сучасній Польщі. Зокрема, С. Швидюк провів дослідження інституційних процесів у сфері етнополітики Республіки Польща на тлі української національної меншини [5]. Однак українські вчені ще не проводили політико-правовий аналіз легітимації громадських організацій меншин у сучасній Польщі.

Дослідженням цієї теми займалися такі польські суспільствознавці, як Г. Януш, Г. Халупчак, С. Лодзинський, Т. Броварек та ін.

Мета роботи – проаналізувати законодавство Республіки Польща та імплементації норм міжнародного права щодо створення та діяльності громадських організацій національних та етнічних меншин.

Першою правовою підставою для створення та діяльності організацій національних та етнічних меншин у демократичній Польщі став закон Республіки Польща «Про громадські організації» від 7 квітня 1989 р. Зокрема, ст. 2 закону окреслює поняття організації, як «добровільне, самоврядне і тривале об'єднання неприбуткового характеру. Організація самостійно окреслює власні цілі, програми діяльності, організаційну структуру та ухвалює внутрішні акти, що стосуються її діяльності» [8]. Закон визначає також, на яких умовах і ким може бути створена організація, що повинно міститись у статуті організації, як відбувається нагляд над організаціями, що окреслює статутний фонд організації і процес її ліквідації. У законі не згадуються національні чи етнічні меншини, він рівною мірою розповсюджується на усіх польських громадян, гарантуючи право вступу до організацій усім польським громадянам, що є правоздатними і не позбавлені громадянських прав.

Варто зазначити, що для створення звичайної організації, що не є юридичною особою, згідно з польським законодавством, потрібна згода лише трьох осіб, у разі юридичної особи – потрібна згода 15 осіб. А за реєстрування організацій відповідає Реєстровий суд, після рішення якого, організація може розпочати власну діяльність. Закон не розрізняє типи організацій, не робить жодних поділів організацій на «об'єднання», «товариства», «земляцтва» тощо. Варто відзначити, що у законі загалом використовується термін «організація», а також згадується про «міжнародну організацію», що може діяти на території Республіки Польщі, відповідно до норм, прописаних у згаданому нормативному акті, і на умовах, прописаних у їхніх статутах, якщо вони не порушують зобов'язань, що виникають з міжнародних договорів, підписаних Республікою Польщею.

Необхідно зауважити, що у Європейському Союзі не існує спеціальних законів чи особливих вимог до громадських організацій національних та етнічних меншин. Кожна окрема держава Союзу сама регулює функціонування таких організацій. Попри це, в ЄС існують документи, що безпосередньо стосуються діяльності громадських організацій. Так, до Маастріхтського договору долучено Декларацію № 23 «Про співробітництво з благодійними асоціаціями». Діяльність таких організацій визначається також Європейською Конвенцією Прав Людини з 1950 р., де, зокрема, параграф 1 ст. 11 вказує на свободу зібрань та об'єднань. «Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» [2].

Відповідні принципи сформульовані і у польському законодавстві, і насамперед у Конституції Польщі. Так, ст. 35 Конституції Республіки Польщі гарантує польським громадянам, що належать до національних та етнічних меншин, свободу існування та розвиток власної мови,

збереження традицій та розвитку власної культури. До того ж національні та етнічні меншини мають право на створення власних освітніх, культурних інституцій, а також інституцій, що слугують збереженості релігійної ідентичності, а також мають право участі у розгляді справ, що стосуються їхньої культурної ідентичності. Ст. 35, що безпосередньо стосується національних та етнічних меншин, дає їм право не лише створювати організації у сфері освіти, культури та релігії, але вони користуються й загальним правом щодо вільного об'єднання громадян, що окреслює ст. 58 Конституції. Поряд з цим, ст. 13 Конституції забороняє існування політичних партій та інших організацій, які у своїх програмах звертаються до тоталітарних методів і практик діяльності нацизму, фашизму і комунізму, а також тих, програма чи діяльність яких передбачає або допускає расову і національну ненависть, застосування насилля з метою захоплення влади або впливу на політику держави чи передбачає засекречування структур або ж їхнього членства.

Непряме відношення до діяльності організацій меншин є забезпечення громадянам рівності перед законом та однакового юридичного захисту. Це, зокрема, гарантує ст. 32 Конституції РП, відповідно до якої, усі рівні перед законом. «Всі мають право однаково трактувати владу. Ніхто не може бути дискримінований з будь-яких причин у політичній, суспільній чи економічній сфері» [7].

Визначальне значення для існування і діяльності організацій національних та етнічних меншин у Польщі має закон Республіки Польща «Про національні та етнічні меншини та регіональну мову» (від 6 січня 2005 р.), хоча у ньому безпосередньо самі організації не згадуються. Закон передбачає виділення необхідних коштів на потреби меншин, зокрема, очевидно, йдеться про діяльність інституцій, створених національними та етнічними меншинами. Ст. 6 закону «зобов'язує державні органи влади виділяти відповідні кошти з метою:

- підтримання цілковитої і реальної рівності в економічній, суспільній, політичній та культурній сферах осіб, що належать до етнічних чи національних меншин, та осіб, що належать до більшості;

- охорони осіб, котрі є об'єктом дискримінації, ворожості чи насилля, внаслідок їхньої належності до національних чи етнічних меншин;

- зміцнення міжкультурного діалогу.

Також § 2 ст. 21 зобов'язує відповідального Міністра у справах релігійних визнань та національних і етнічних меншин:

- сприяти реалізації прав та потреб меншини через ініціювання програм, які б їх стосувалися;

- зберігати та розвивати ідентичності, культуру та мову меншин, сприяючи повній громадянській інтеграції осіб, що належать до певної меншини;

- реалізувати засади рівного трактування осіб, незалежно від їхнього етнічного походження [16].

Зауважимо, що в законі не вказуються суб'єкти отримання коштів, а лише цілі, на які вони повинні бути виділені. Суб'єктами отримання цих коштів можуть бути як державні інститути, так і будь-які неурядові громадські організації.

Закон визначає форму участі національних та етнічних меншин у прийнятті рішень на загальнодержавному рівні. Зокрема, ст. 23 передбачає створення Спільної Комісії Уряду і Національних та Етнічних меншин як консультативно-дорадчого органу прем'єр-міністра країни та окреслює завдання і цілі цієї Комісії. Хоча в законі у жоден спосіб не згадуються організації національних та етнічних меншин, однак чітко сформульовано поняття «національна» та «етнічна» меншина і надано їх перелік.

У Польщі не існує окремого законодавчого акта, який регулював би діяльність саме громадських організацій національних та етнічних меншин. Правовою підставою їх діяльності, серед інших, є також закон РП від 24 квітня 2003 р. «Про діяльність та суспільну користь волонтерів» [15]. Ст. 4 цього закону визначає сфери завдань організацій, що тією чи іншою мірою пов'язані з меншинами та їх проблемами. Так, завданнями таких організацій є:

- у п. 5 «діяльність на користь національних та етнічних меншин та регіональної мови»;

- у п. 13 «діяльність, що допомагає розвитку локальних спільнот і громад»;

- у п. 14 «наука, вища школа, освіта та виховання»;

- у п. 22 «розповсюдження і охорона громадянських прав і свобод, а також діяльності, що допомагає розвитку демократії»;
- у п. 26 «діяльність на користь європейської інтеграції та розвитку контактів і співпраці між суспільствами»;
- у п. 27 «пропагування та організація волонтерату» [15].

Правове регулювання існування та діяльності організацій національних меншин у Польщі визначається не лише вітчизняним законодавством, але й міжнародними угодами, підписаними Польщею з іншими державами. Аналіз цих двосторонніх угод виразно вказує на місце, яке посідає меншина у міждержавних стосунках. Так, широко прописані права меншини у випадку країн, що мали претензії до стану своєї меншини у Польщі. Зокрема, це стосується Договору між Польщею та ФРН 1991 р. та Договору між Польщею та Литвою 1994 р. Натомість, базуючись на загальноприйнятих міжнародних стандартах, прописувалися права меншин у Договорах з тими державами, де питання меншин не було настільки болюче, наприклад, Договір між Польщею та Угорщиною 1991 р., Польщею та Росією 1992 р.

Договір між Республікою Польща та Німецькою Федеративною Республікою «Про добросусідство та приязну співпрацю» (Бонн, 17 червня 1991 р.) став першою міждержавною угодою, де були окреслені права німецької меншини у Польщі. Зокрема, у § 3 ст. 20 цього Договору зазначається, що представники німецької меншини у Польщі мають право на:

- створення та утримання власних освітніх, культурних чи релігійних інституцій, організацій чи товариств, що можуть використовувати добровільні фінансові вклади тощо, допомогу публічну, відповідно до польського права, а також рівноправний доступ до засобів масової інформації у своєму регіоні;
- створення та утримання організацій чи товариств у межах держави проживання, а також участі у міжнародних неурядових організаціях [12].

Договір конкретизував типи інституцій, що можуть бути створені меншинами, гарантував право меншин отримувати допомогу для задоволення своїх потреб. До того ж у цьому Договорі вперше було виокремлено право представників національних меншин на участь у діяльності міжнародних неурядових організацій.

6 жовтня 1991 р. у Кракові був підписаний Договір між Республікою Польща та Чеською і Словацькою Федеративними Республіками «Про добросусідство, солідарність та дружню співпрацю», де, між іншим, йшлося і про організації національних меншин. У § 2 ст. 8 вказано, що «...особи, які належать до чеської та словацької національних меншин в Республіці Польща, мають право індивідуально та разом з членами своєї групи створювати і утримувати власні економічні, освітні, культурні і релігійні інституції, організації та товариства» [14]. Договір визначив можливість представників національних меншин реалізовувати право створювати власні організації як індивідуально, так і колективно.

Наступним міждержавним актом, де окреслюються права меншин щодо створення власних організацій, став Договір між Республікою Польща та Україною «Про добросусідство, дружні стосунки і співпрацю», підписаний у Варшаві 18 травня 1992 р. Про право на створення організацій меншинами йдеться, зокрема, у ст. 11, де сторони «...визнають право членів польської меншини в Україні і української – в Республіці Польща на індивідуальне або спільне з іншими членами своєї меншини, проживання та заснування і утримання власних освітніх, культурних і релігійних організацій і товариств» [1].

Договір між Республікою Польща та Російською Федерацією «Про дружню та добросусідську співпрацю» (Москва, 22 травня 1992 р.) не містить жодних конкретних правових норм щодо об'єднань національних меншин в організації, лише загально вказано, що «...сторони будуть керуватись загальноприйнятими міжнародними стандартами в гарантуванні дотримання прав людини і прав національних меншин, закріплених, зокрема, у Загальній декларації прав людини, Міжнародних пактах про права людини, а також у документах Організації з безпеки і співробітництва в Європі, насамперед у сфері людського виміру» [10].

Договір між Республікою Польща та Республікою Білорусь «Про добросусідство та співпрацю» (Варшава, 23 червня 1992 р.), з огляду на одну з найчисельніших національних меншин у Польщі – білоруську, містить ширшу регуляцію права щодо організацій національних меншин. Зокрема, у ст. 15 зазначено, що меншини мають право на «...створення і утримування власних освітніх, культурних та інших інституцій, організацій та товариств, які можуть претендувати на добровільну фінансову та іншу державну допомогу, відповідно до польського законодавства, користуватися з доступу до засобів масової інформації, а також брати участь у діяльності позаурядових міжнародних організацій» [11].

Найдовше обговорювався польською стороною Договір між Республікою Польща та Литовською Республікою «Про приязні стосунки та добросусідську співпрацю» (Вільнюс, 26 квітня 1994 р.), що відображає непросту ситуацію між обома країнами. Саме тому в Договорі міститься найширше правове регулювання щодо організацій національних меншин. Так, ст. 14 дає змогу меншинам «...відповідно до вітчизняного законодавства створювати та утримувати власні інституції, організації чи товариства, зокрема культурні, релігійні та освітні, у тому числі школи усіх рівнів, що можуть претендувати на добровільну фінансову та іншу допомогу, від держави та з-за кордону, а також допомогу публічну, і брати участь у міжнародних позаурядових організаціях» [13].

Важливе значення для правового регулювання створення та діяльності організацій національних та етнічних меншин у Польщі є також підписані нею загальноєвропейські міжнародні документи. Насамперед йдеться про Конвенцію щодо захисту прав людини і основоположних свобод, яка була прийнята Республікою Польща, разом із входженням країни до Ради Європи 26 листопада 1991 р. Конвенція набула чинності у Польщі після її ратифікації 1 травня 1993 р. Ст. 11 Конвенції про свободу зібрань та об'єднання гарантує, що «...кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» [2].

Не менш істотним у польському праві щодо організацій національних та етнічних меншин стало прийняття Хартії основоположних прав Європейського Союзу та ратифікація Лісабонської угоди у 2008 р.

Зокрема, про право громадян на свободу об'єднання йдеться у ст. 12 Хартії: «Кожна людина має право на свободу мирних зібрань і на свободу асоціації з іншими на усіх рівнях, зокрема, в політичному, профспілковому та суспільному житті, що передбачає право кожної людини створювати разом з іншими професійні союзи і вступати до них для захисту своїх інтересів» [4]. Зміст міжнародних документів вказує на універсальність права на свободу об'єднань, адже у них не виокремлені права представників національних чи етнічних меншин.

Від набуття чинності закону «Про громадські об'єднання» 1 січня 1990 р. в Польщі відбулися кардинальні зміни у сфері права громадян до об'єднань:

1. Польща почала реалізовувати прийняті міжнародні зобов'язання, що стосувались прав людини, і, зокрема, права до об'єднань, а також підписала багато міжнародних умов, що стосувались створення та діяльності організацій національних меншин.

2. Нова Конституція Республіки Польща, прийнята у 1997 р., гарантувала громадянам свободу об'єднань.

3. Впроваджена судова процедура реєстрації об'єднань давала можливість оскаржити рішення польського суду у відповідних міжнародних органах.

4. Діяльність органу нагляду над об'єднаннями підлягала судовому контролю.

5. Реєстр об'єднань є відкритим і проводиться у формі Польського судового реєстру [9, С. 17].

Аналіз польського законодавства дає можливість зробити висновок, що право на об'єднання польських громадян, представників національних чи етнічних меншин, детально не регламентований, а забезпечується у рамках загальних прав людини у численних правових актах, міждержавних угодах тощо. Чинне польське законодавство гарантує необхідні умови для створення та діяльності громадських організацій національних та етнічних меншин, що задовольняють власні освітні, культурні, мовні та інші права. Вагоме значення на загальнодержавному рівні має діяль-

ність при уряді дорадчо-консультативної комісії, куди входять представники усіх національних та етнічних меншин, що проживають у Польщі. Свідченням повноцінної реалізації права меншин на створення та діяльність власних організацій, є наявність великої кількості цих організацій у Польщі. Яскраво про це свідчить той факт, що до 1989 р. у країні існувало менш ніж 10 таких організацій, а у 2011 р., згідно з Головним управлінням статистики Польщі, їх діяло вже 145 [6].

З огляду на формування громадянського суспільства в Україні, вкрай важливими є подальші дослідження успішного польського досвіду побудови демократичної держави і, зокрема, з'ясування місця та ролі громадських організацій у цьому процесі.

1. Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_172. 2. Європейська Конвенція з прав людини з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12 та 13, з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.kiev.ua/projects/slc/echr_convention_ukr.pdf. 3. Українська політична нація: Генеза, стан, перспективи / В. С. Крисаченко, М. Т. Степіко, О. С. Власюк та ін.; за ред. В. С. Крисаченка – К.: НІСД, 2004. – 648 с. 4. Хартія основних прав Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524. 5. Швидюк С. Польське і українське спеціальне законодавство щодо національних меншин: порівняльна характеристика / С. Швидюк // Держава і право: зб. наук. пр. “Юридичні і політичні науки”. – К.: Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України. – 2005. – Вип. 30. – С. 717–723. 6. GUS Wyznania religijne Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009-2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/oz_wyznania_religijne_stow_nar_i_etn_w_pol_2009-2011.pdf. 7. KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>. 8. Prawo o stowarzyszeniach. Dz.U. 1989 nr 20 poz. 104 Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19890200104> [10.02.2015]. 9. Stowarzyszenia mniejszości narodowych, etnicznych I postulowanych w Polsce po II wojnie światowej / pod red. S. Dudry i B. Nitschke. – Kraków, 2013 – 394 s. 10. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Moskwie dnia 22 maja 1992 r. Dz.U. 1993 nr 61 poz. 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19930610291>. 11. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Warszawie dnia 23 czerwca 1992 r. Dz.U. 1993 nr 118 poz. 527 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19931180527>. 12. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17.06.1991 r [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.traktaty.msz.gov.pl/fd.aspx?f=P0000006258.pdf>. 13. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Wilnie dnia 26 kwietnia 1994 r. Dz.U. 1995 nr 15 poz. 71 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19950150071>. 14. Układ między Rzeczpospolitą Polską a Czeską i Słowacką Republiką Federacyjną o dobrym sąsiedztwie, solidarności i przyjacielskiej współpracy sporządzony w Krakowie dnia 6 października 1991 r. DZIENNIK USTAW. – ROK 1992, NR 59, POZ. 296 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.static1.money.pl/d/akty_prawne/pdf/du/1992/59/du19920590296.pdf. 15. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU200309608734>. 16. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym Dz.U. 2005 nr 17 poz. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20050170141>.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

<i>Волинець Оксана.</i> Католицька церква про джерела сучасної кризи цінностей.....	3
<i>Демчишак Руслан.</i> Наукові підходи до розуміння сутності поняття «політичний інститут»	9
<i>Докаш Оксана.</i> Реалізація стратегічних політичних інтересів сталінського тоталітарного режиму як рушійної сили утвердження радянської політичної системи у Західній Україні та Північній Буковині на початковому етапі Другої світової війни: компаративний аспект.....	15
<i>Кіянка Ірина.</i> Популізм в країнах Західної Європи: кінець ХХ – початок ХХІ ст.	22
<i>Кукарцев Олег.</i> Варіативність дефініювання терміна «імперія» у науковому дискурсі.....	28
<i>Олійник Наталія.</i> Проблема громадсько-політичної активності жінок у вітчизняній науковій думці	33
<i>Тишкун Юрій.</i> Специфіка концептуалізації поняття «глобальна політика»	41

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Бучин Микола.</i> Особливості дотримання демократичних принципів виборів під час позачергових президентських та парламентських виборів 2014 р. в Україні	48
<i>Денисюк Світлана.</i> Політична міфотворчість як технологія впливу на суспільну свідомість	55
<i>Забавська Христина, Бучин Микола.</i> Система стримувань і противаг як атрибут демократії: порівняльний аналіз особливостей функціонування у різних формах правління.....	61
<i>Маркітантов Вадим, Нечитайло Віталій.</i> Референдум як форма прямої демократії: зарубіжний і вітчизняний досвід.....	69
<i>Ямельницький Олег.</i> Видова специфіка політичної мобілізації.....	75

ГЕОПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<i>Горбач Олександр.</i> Спецслужби у системі міжнародних відносин.....	82
<i>Гулай Василь.</i> Політико-комунікативні стратегії і практики взаємодії органів місцевого самоврядування України та Польщі	89
<i>Дорош Леся.</i> Новітній пріоритет співпраці України та США: союзні відносини.....	95
<i>Здоровега Мар'яна.</i> Проблема легітимності гуманітарних інтервенцій у сучасних міжнародних відносинах	102
<i>Івасечко Ольга.</i> Членство Польщі в Європейському Союзі: військово-політичний вимір	108
<i>Ільницька Уляна.</i> Україна-ОБСЄ: активізація співробітництва у формуванні Європейської системи безпеки та стабільності	115
<i>Матлай Любава.</i> Особливості зовнішньої політики урядового кабінету Народної партії Іспанії (2011–2014 рр.).....	122
<i>Олійник Юлія.</i> Співробітництво ЄС ТА МЕРКОСУР як приклад для подальшої інтеграції України.....	129
<i>Сухорольська Ірина.</i> Нова громадська дипломатія та особливості її реалізації у сучасних умовах	136
<i>Турчин Ярина.</i> Особливості партнерства між Україною та Вишеградською групою у контексті сучасних геополітичних викликів	144

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

<i>Луцишин Галина.</i> Проблема націоналізму у контексті розширення ЄС	153
<i>Шипка Наталія.</i> Організації національних та етнічних меншин у сучасному польському законодавстві.....	159

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

<i>Volynets Oksana.</i> Catholic church about sources of modern value crisis	3
<i>Demchyshak Ruslan.</i> Scientific approaches to understanding the essence of the concept of «Political institution».....	9
<i>Dokash Oksana.</i> Implementation of strategic political interests of stalinist totalitarian regime as the driving force of the soviet political system approval in Western Ukraine and Northern Bukovina at the beginning of World War II: comparative aspect	15
<i>Kiyanka Irina.</i> Populism in Western Europe in the late 20 th and early 21st centuries	22
<i>Kukarcev Oleg.</i> Definitions of the term «empire» in the scientific discourse	28
<i>Oliynyk Natalia.</i> The problem of the women's public and political activity in Ukrainian science	33
<i>Tyshkun Jurij.</i> Conceptualisation peculiarities of the term «Global politics»	41

POLITICAL INSTITUTION AND PROCESSES

<i>Buchyn Mykola.</i> Peculiarities of abidance of democratic principles during presidential and parliamentary elections in Ukraine in 2014	48
<i>Denysiuk Svitlana.</i> The political myth-making as the technology of impact on public consciousness	55
<i>Zabavska Khrystyna, Buchyn Mykola.</i> The system of checks and balances as an attribute of democracy: a comparative analysis of functioning peculiarities in different forms of government	61
<i>Markitantov Vadym, Nechytaylo Vitaliy.</i> The referendum as a form of direct democracy: foreign and national experience	69
<i>Yamelnytskuj Oleg.</i> The features of the political mobilisation	75

GEOPOLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

<i>Gorbach Olexandr.</i> Special services in international relations	82
<i>Hulay Vasyl.</i> Political and communication strategies in the practice of interaction between local governments of Ukraine and Poland	89
<i>Dorosh Lesya.</i> A new priority of cooperation between Ukraine and USA: the allied relations	95
<i>Zdorovega Marjana.</i> The problem of legitimacy of humanitarian interventions in the modern international relations	102
<i>Ivasechko Olga.</i> A membership of Poland in the EU: military and political dimension	108
<i>Ilynska Uljana.</i> Ukraine – OSCE: active cooperation in forming the European system of security and stability	115
<i>Matlai Liubava.</i> The foreign policy features of the spanish people's party government (2011–2014)	122
<i>Oliynyk Yuliya.</i> The cooperation between the EU and MERCOSUR as the example for the further integration of Ukraine	129
<i>Sukhorolska Iryna.</i> New public diplomacy and peculiarities of its actual implementation	136
<i>Turchyn Yaryna.</i> The features of the partnership between Ukraine and the Visegrad group in the context of current geopolitical challenges	144

ETHNICAL POLITOLOGY AND ETHNICAL STATE STUDIES

<i>Lutsyshyn Halyna</i> The problem of nationalism in the context of the EU enlargement	153
<i>Shypka Natalija</i> Organisations of national and ethnic minorities in the current polish legislation	159

Відомості про авторів

Бучин Микола, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Волинець Оксана, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Горбач Олександр, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Гулай Василь, завідувач кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка».

Демчишак Руслан, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Денисюк Світлана, Вінницький національний технічний університет.

Докаш Оксана, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ.

Дорош Леся, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Забавська Христина, студентка Національного університету «Львівська політехніка».

Здровега Мар'яна, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Івасечко Ольга, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Ільницька Уляна, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Кіянка Ірина, Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління.

Кукарцев Олег, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Луцишин Галина, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Маркітантов Вадим, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Матлай Любава, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Нечитайло Віталій, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Олійник Наталія, Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України.

Олійник Юлія, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Сухорольська Ірина, асистент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Тишкун Юрій, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Турчин Ярина, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Шипка Наталія, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Ямельницький Олег, аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

Збірник наукових праць

УКРАЇНСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА
ІДЕЯ:
РЕАЛІЇ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ

Видається з 1998 р.

Випуск 27

Редактор *Ольга Грабовська*
Комп'ютерне верстання *Олени Катачиної*
Художник-дизайнер *Уляна Келеман*

Здано у видавництво 30.03.2015. Підписано до друку 14.05.2015.
Формат 60×84¹/₈. Папір офсетний. Друк на різнографі.
Умовн. друк. арк. 19,5. Обл.-вид. арк. 15,7.
Наклад 100 прим. Зам. 150122/152903.

Видавець і виготівник: Видавництво Львівської політехніки
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4459 від 27.12.2012 р.

вул. Ф. Колесси, 2, Львів, 79013
тел. +380 32 2582146, факс +380 32 2582136
vlp. com. ua, ел. пошта: vtr@vlp. com. ua